

En Färbok

När Churchill grep makten

Herbert
Tingsten

Herbert Timmerman

Verlag
Garten
Siedler
München

1957

(27710)

71

NÄR CHURCHILL GREP MAKTEN

En PANbok

Herbert Tingsten

NÄR CHURCHILL

GREP MAKTEN

Bokförlaget PAN/Norstedts

Stockholm 1968

(1966)

Eftergiftspolitiken och Churchill

Den ekonomiska världskrisen i början av 1930-talet — symboliserad mer än orsakad av den stora börskrisen i USA 1929 — medförde politiska förändringar och omkastningar i stat efter stat på alla kontinenter. Till de första resultaten hörde bildandet i augusti 1931 av vad man länge kallade den nationella regeringen i England. I realiteten innebar denna regering att labours premiärminister Ramsay MacDonald jämte några kolleger övergav sitt parti, som i två år haft en prekär maktställning, och lärer sig med konservativa och liberaler i syfte att sanera statsfinanserna och rädda pundet. I november följande år blev demokraternas kandidat, Franklin Roosevelt, vald till president i USA med en småningom energiskt utnyttjad fullmakt att bekämpa arbetslösheten, reorganisera ekonomin och vidga statens uppgifter och kontroll gentemot det privata näringslivet. I januari 1933 blev Adolf Hitler, ledare av det nationalistiska och antidemokratiska nationalsocialistiska partiet, tysk regeringschef; efter ett nyval, som präglades av påtryckningar, våld och kommunistförbud, blev Hitler diktator, slog ned all opposition och genomförde total likriktning, avskaffade genom arbetsplikt, värnplikt och statsin-gripanden på alla områden arbetslösheten och började i det med gisselslag enade folket arbetet för en nationell expansion.

I många stater, bland dem USA och Tyskland, innebar de av krisen framkallade politiska växlingarna inte bara regeringsskiften utan regimskiften: nya män, med nya och långtgående syften, kom till makten, vare sig på helt fredlig väg eller i samband med revolutionära aktioner, vare sig under bevarande av demokratin eller övergång till diktatur och enpartistyre. Så var det inte i England. Den na-

tionella regeringen var snarare en samling kvarlevor från skilda partier än en sammansvetsad grupp av nydanare, dess politik gick ut på att bevara den bestående ordningen, att effektivisera den genom ett minimum av reformer, att undvika experiment och äventyr. De ledande männen var alla mellan sextio och sjuttio år, välmenande, försiktiga, rädda för bråk inom och utom landet, honnörsorden var omdöme, klokhet, sparsamhet, eftertänksamhet, inte passion, handlingsiver, begär att reformera landet och förändra världen. Det mål, som främst angivits för regeringsbildningen — att bevara pundet stabilt — kunde man inte vinna men i övrigt blev den ekonomiska situationen, trots ständig betydande arbetslöshet, någorlunda stadgad. Under hela 1930-talet stannade denna grupp, under några motvilligt genomförda ombyten och nyrekryteringar, vid makten: godsinta, hederliga, åldrande gentlemän, ständigt mera oroliga och förbryllade inför världens underliga gång.

Denna regering var till sin hållning konservativ och blev det alltmera även partipolitiskt. Vid valen efter regeringsbildningen i oktober 1931 hade de välsinnade kandidaterna utpekats, liksom vid Lloyd Georges val 1918; resultatet blev att 471 konservativa valdes mot några tiotal regeringsvänliga från andra partier och 52 labourmän i opposition (totalantalet platser var 615). Vid valet 1935, det sista före 1945, blev partiläget i huvudsak oförändrat, även om mandaten fördelades väsentligt annorlunda: 387 konservativa, 33 liberala nationella, 8 nationella labourmän (båda dessa grupper stödde regeringen och var representerade i den), 154 labour i opposition, små grupper av oppositionsliberaler och oberoende, en kommunist; regeringen hade normalt mer än 200 rösters majoritet över alla andra. Men röstsiffrorna visade, att majoritetsvalen givit regeringen, och särskilt de konservativa, en väldig överrepresentation. Inom de omstridda valkretsarna hade 11,8 miljoner röstat för regeringens kandidater, 10 miljoner för oppositionens. Mandatsiffrorna har förlett även vetenskapliga skribenter att beskriva den konservativa — eller nationella — regeringens ställning som bergfast; i själva verket var den opinionsmässigt svag och inom regeringen var man ständigt

rädd för att nästa val skulle bli ett nederlag.

I juni 1935 avgick MacDonald, sextionio år och skröplig för sin ålder; han hade de senaste åren, ständigt angripen som förrädare från labourhåll, knappast haft något värde ens som missvisande skylt, men hade fått stanna kvar som konservatismens trotjänare. Han efterträddes av Stanley Baldwin, sextioåtta år, två gånger tidigare konservativ premiärminister, arvtagare till ett stort järnverk men med en godsägares intressen och allyrer. Baldwin hade först sent, några år efter världskriget, blivit en politisk förgrundsmän. Han var känd för sin goda karaktär (med en anonym gåva till statsverket av en femtedel av förmögenheten som ett av bevisen), sin skickliga taktik, sina tal, som vid genomläsning verkar mera snusföruftiga än visa, men som förgylldes av en behaglig stil, utvalda litterära associationer och ett påtagligt ärligt om också något diffust patos, sin lättja och särskilt sin sömnighet eller sömn under kabinetsdebatterna i utrikesfrågor. Baldwin efterträddes i maj 1937 av Neville Chamberlain, sextioåtta år, liksom Baldwin politiskt känd först under 1920-talet. Chamberlain, tidigare industriman i det berömda familjeföretaget i Birmingham, var mera aktiv än företrädaren, kärv och god debattör, initiativtagare till en rad socialpolitiska reformer, självsäker, med en stark och med åren oroande tro på sin förmåga att bringa reda i allting. Liksom Baldwin var han principiellt fientlig mot utrikespolitik som ett intrång i det lugna förvaltningsarbetet, men han var övertygad om sin kapacitet även på detta område och blev snart i praktiken sin egen utrikesminister. Under Chamberlains treåriga styre började man alltmer tala om "de fyra stora" i regeringen, jämte Chamberlain lord Halifax (utrikesminister februari 1938), Samuel Hoare och John Simon, innehavare av skilda ministerposter sedan 1931, premiärministerns närmaste män särskilt i skötseln av utrikesfrågorna.

Nu, tjugofem till trettio år efteråt, är dessa regeringar och dessa män främst ihåkomna och diskuterade som ledare av "the policy of appeasement" — en politik som i första rummet gällde Tyskland och Hitler men också de två andra stormakter, Italien och Japan, som under 1930-talet upp-

trädde som hotare, utpressare, angripare. Varje år kommer böcker ut, som framställer denna politik som oförnuftig, feg, till och med brottslig — den väsentliga orsaken till andra världskriget — men också böcker, som förklarar och försvarar de brittiska statsmännens verksamhet och anser deras handlande ha varit förnuftigt, ofrånkomligt eller åtminstone väl begripligt.

Vad innebar denna politik? ”The policy of appeasement”, ett uttryck, som i detta sammanhang först lär ha begagnats av Anthony Eden i mitten av 30-talet, kan översättas som freds-, försonings-, eftergifts-, avspännings- eller undfallenhetspolitik; jag begagnar i det följande i regel något av de tre sistnämnda orden. Ordet appeaser som beteckning för denna politiks mest engagerade anhängare synes mig omöjligt att adekvat översätta, och jag använder därför det engelska ordet. Politiken gick ut på att bevara freden genom att i större eller mindre omfattning godta eller genomdriva de krav, som framfördes av de stater, som omväxlande kallades missnöjda, hungriga, erövringslystna och krigiska. Det gällde att försona, att nå avspänning, genom ett mått av undfallenhet och eftergifter.

Vad detta mera konkret innebar, kan inte klargöras annat än genom en ingående redogörelse för 1930-talets utrikespolitik. En sådan redogörelse kan här inte komma i fråga; jag erinrar blott om de viktigaste aggressiva aktionerna. Alla dessa aktioner innebar fördragsbrott, i regel också klara brott mot Nationernas förbunds stadgar. Angriparstaterna, som under 1930-talets förra hälft alla utträdde ur Nationernas förbund, samordnade till en början inte sina åtgärder, och i västmakternas taktik ingick försök att utnyttja konflikterna och konkurrensen dem emellan. Efter år 1936 kan man emellertid tala om ett i stort sett samverkande angriparblock, med Tyskland, Italien och Japan förbundna i Berlin-Rom-axeln och i Antikominternfördraget. Därmed var uppmarschen till andra världskriget fullbordad.

Jag registrerar kronologiskt de berörda händelserna :

1931. Den japanska militärdiktaturen angriper Kina och besätter Manchukuo utan att England ingriper.

1933. Japan och Tyskland lämnar Nationernas förbund. Tysk inofficiell upprustning.

1935. Hitler proklamerar i strid mot Versailles-fördraget allmän värnplikt. England sluter med Tyskland ett flottavtal, som innebär ett erkännande av den tyska upprustningen.

Italien angiper Abessinien. Nationernas förbund beslutar sanktioner men dessa ges inte effektiv karaktär. Ett engelskt-franskt erkännande av den italienska aktionen (Hoare-Lavalavtalet) blir omöjligt genom opinionens starka reaktion.

1936. Tyska trupper rycker in i det enligt fredsfördraget demilitariserade Rhenlandet. England och Frankrike nöjer sig med protester.

Italiens erövring av Abessinien erkännes och sanktionerna slopas.

Franco gör uppror mot den republikanska regeringen i Spanien. Stormakterna sluter ett non-interventionsavtal, som efterlevs av England och Frankrike, medan Italien och Tyskland fortsätter att militärt och ekonomiskt stödja Franco.

1937. Japan angiper ånyo Kina.

1938. Hitler ockuperar Österrike i mars. England och Frankrike, som tidigare ovillkorligt hållit på Österrikes oavhängighet, godtar det skedda, liksom Italien, tidigare Österrikes garant mot Hitler.

Under engelsk och fransk påtryckning avstår Tjeckoslovakien i september stora landområden till Tyskland. Avspänningspolitiken kulminerar i Chamberlains tre resor till Tyskland, Münchenavtalet och ömsesidiga försäkringar om fredsvilja.

1939. Hitler ockuperar återstoden av Tjeckoslovakien i mars. Italien besätter Albanien och Mussolini ordnar demonstrationer för Tunis, Korsikas och Nizzaområdet införlivande med Italien. Den tyska aggressionen vänder sig mot Polen med propaganda och hotelser.

Hitlers tjeckiska kupp bryter avspänningsandan i England. England och Frankrike garanterar Polens oberoende. Lama förhandlingar förs med Ryssland om försvarsallians mot Tyskland. I stället sluts i augusti avtal mellan Tyskland och Ryssland, tyska trupper intågar i Polen, England och Frankrike förklarar Tyskland krig.

Att klarlägga de argument, som anfördes för avspänningspolitiken och de motiv som bestämde den, är en forskningsuppgift, som endast i ringa mån tagits upp i England. För att lösa den fordras genomgång inte bara av böcker och parlamentstryck utan av tidningar, debatter inom skilda organisationer, privata brev och anteckningar som en-

dast i ringa mån är tillgängliga. Då jag här tar upp några linjer, är det med tvekan och osäkerhet. Framför allt bör betonas, att anförda skäl och redovisade eller bakomliggande motiv skiftade från grupp till grupp och från år till år inom en och samma grupp. Synpunkter som kanske var avgörande 1933, var föråldrade och orimliga tre eller fyra år senare; av politikernas uttalanden framgår, att de, ofta säkert omedvetet, växlade resonemang i takt med händelserna. En kort överblick av argument, stämningar och drivkrafter blir därför schematisk, ensidig och provisorisk.

Den engelska debatten för ofta i tankarna en novell av H. G. Wells om en skeppsbruten sjöman på en obebodd ö. Sjömannen finner en liten fågelunge, som blir hans ständiga sällskap. Han matar och pysslar om den lilla fågeln, denna blir större och kraftigare, småningom starkare än sjömannen. Den väldiga fågeln blir hård och pockande, tvingar sjömannen att ständigt söka lämplig föda, pickar till honom ordentligt, då han inte är till lags. Förhållandet dem emellan kastas om: sjömannen blir fågelns tjänare och börjar fundera på hur han skall kunna slå ihjäl sin förutvarande skyddsling. En liknande omvandling försiggick i Englands hållning till Tyskland under 1930-talet. Tyskland syntes i mångas ögon ofarligt, illa behandlat av omvärlden, i behov av hjälp och ledning; om England var hyggligt skulle nog Tyskland bli tacksamt och godartat. Efter några år hade svagheten förvandlats till styrka, de ondsinta dragen hade inte mildrats utan skärpts, tonen och fordringarna blev allt grövre. England måste vika inte av välvilja utan av rädsla. Skulle man ha slagit ihjäl fågeln Hitler omedelbart, vågade man nu göra motstånd mot honom, måste man ändå inte söka göra slut på honom, innan han blev ännu starkare och farligare?

”Eftergiftspolitiken bottnade i andlig lättja, inte i dålig politisk moral”, sägs det i en skildring av denna politik (Gilbert och Gott). Denna enkla synpunkt är viktig. Englands ledare, som åldrats och fått makt under 1920-talet, då efter några krisår relativ ekonomisk och politisk stabilitet syntes ha inträtt, med en rad allmänna fördrag om fred och status quo i följe (Locarno, Kellogg-pakten), hade

svårt att ställa om sig efter det nya läget. Hitlers fram-marsch — det mest sensationella nya inslaget i världsbilden — hade kommit så snabbt och överraskande, att man knap-past fattade vad som skett; först i september 1930 hade nazismen blivit ett stort parti i den tyska riksdagen, endast något mer än två år senare kom maktövertagandet. Bald-win, Chamberlain och deras män tycks ha sett den snabbt stigande internationella spänningen som något konstigt och tillfälligt, som borde kunna avvecklas genom lämpor och mindre modifikationer. Framför allt trodde man, att Hitler som statschef skulle — vilket i viss mån skett med Musso- lini — snabbt bli en annan än den revolutionära agitatorn.

Därmed sammanhängde, att man var benägen att be- trakta det nazistiska Tyskland på ungefär samma sätt som det demokratiska, av moderata partier och ledare styrda Tyskland. Och mot detta Tyskland fanns i England ända sedan fredsfördraget i Versailles en utbredd känsla av sam- vetskval och sympati. Freden hade varit för hård, England hade tvingats till denna hårdhet av Frankrike; kritiken av freden, främst kanske Keynes "The economic consequen- ces of the peace" hade gjort ett starkt intryck på den bilda- de opinionen. I väsentliga punkter hade en revision av de ursprungliga villkoren genom brittisk medverkan genom- förts, innan Hitler kom till makten; skadeståndskraven var i praktiken helt uppgivna. Men man ansåg, ofta i direkt reaktion mot det allierade Frankrikes politik, att Tyskland ännu hade rättfärdiga krav på ändringar. Varför skulle inte Tyskland få rusta, då de segrande stormakterna svikit sina löften om nedrustning, frågade man sig under de första åren. Sedan kom nya frågor: varför skulle inte tyskarna i Österrike få ansluta sig till moderlandet, om de så önskade — det förbisågs ofta att denna önskan varit nära nog enhäl- lig i Österrike i början av 1920-talet, men att den uppbars blott av en nazistisk minoritet (kanske en tredjedel av be- folkningen) då "anslutningen" i bryska former ägde rum 1938. Varför skulle inte, hette det ett år senare, om också mera tveksamt, tyskarna i Tjeckoslovakien få komma till Tyskland i enlighet med den nationernas självbestämmings- rätt som segermakterna förkunnat? Under den sista tiden

av avspänningen började rent av en del politiker och tidningar (särskilt Daily Mail) ifrågasätta, om inte de tyska kraven på kolonier var välgrundade och alltså borde godtagas. Den mest energiske och framstående företrädaren för hela detta betraktelsesätt — enligt vilket Tyskland varit orättvist behandlat och genom eftergifter kunde försonas — var det första världskrigets store krigsledare Lloyd George, som, utestängd från makten och chef för en handfull "oberoende" liberaler, i tal och skrift förkunnade, att England och Frankrike genom en fred, som varit för hård och som ännu hårdare tillämpats, bar på en skuldbörda gentemot Tyskland, var skyldiga till den tyska nationalismens överdrifter och måste utplåna det onda de gjort. Man förstod inte, man ryggade tillbaka för tanken, att nazismen innebar en nationalism av annan art än den man själv fann naturlig och berättigad.

Inom de konservativa kretsar, som bar ansvaret för undfallenhetspolitiken, fanns ett hat eller en misstro mot Ryssland och kommunismen, som sällan anfördes som argument men utan tvivel var ett viktigt motiv för handlandet. Hos vissa grupper ledde denna hållning till klar sympati för fascismen och, i mindre grad, för nazismen — liksom för den spanska nationalismen. Man rekommenderade inte, bortsett från den lilla rörelsen kring Mosley, liknande ideologier och regimer för England, men man såg i Mussolinis Italien, Hitlers Tyskland och Francos Spanien bastioner mot kommunismen, det verkliga hotet för västerlandet. Typiskt är att, såsom K.W. Watkins ingående visat, den konservativa pressen i stort sett tog Francos parti och att det spanska inbördeskriget kunnat sägas ha lett till en bittrare opinionsbrytning i England än någon annan händelse sedan den stora franska revolutionen. De flesta konservativa, och särskilt de ledande, gick inte så långt i sin beundran för de nationella diktaturerna. Men de såg dessa diktaturer med större förståelse än den ryska, och de var, vilket framträdde inte minst under Münchenkrisen 1938 och vid förhandlingarna på sommaren 1939, endast motvilligt beredda att söka spela ut Stalin mot Hitler; härtill bidrog tvivel på den ryska regimens och militärens styrka efter utrensning-

arna och processerna samt misstro mot Rysslands pålitlighet som förbundspartner. Tanken "hellre Hitler än Stalin" hörde till de aldrig formulerade tankar, som bestämde de brittiska statsmännens hållning. Inom extrema grupper fantiserade man säkert om att "släppa lös" Hitler mot Stalin; till och med Chamberlain har, troligen med orätt, beskyllts för spekulationer i den stilen. Den engelska kommunismens svaghet förklarar, att man inte gick längre i samma riktning; något liknande de franska reaktionärernas lösen "hellre Hitler än Blum" var inte möjligt i engelsk politik.

Relationerna till och stämningar gentemot andra stater och folk påverkade i oklar och skiftande omfattning den brittiska utrikespolitiken. Det gällde att om möjligt splittra och mot varandra spela ut angripardstaterna; man gjorde eftergifter för Italien för att hindra Mussolinis anslutning till Hitler och hoppades att genom undfallenhet mot Hitler hindra honom att liera sig med Mussolini, och liknande motiv spelade in i förhållandet till Japan. Rolfördelningen mellan England och Frankrike i avspänningspolitiken är komplicerad; den franska politiken växlade med ombyten av regeringar vida mer än den engelska, ibland var England, ibland Frankrike, initiativtagare till nya eftergifter, oenighet och misstankar förmörkade ofta förhållandet mellan de båda förbundna demokratierna. Samväldesstaterna påverkade den engelska regeringen till undfallenhet mot Tyskland, vars hot syntes dem avlägset och överkligt; till de gratulationer från hela världen, som Chamberlain mottog efter München, hörde budskapen från regeringarna i Kanada, Australien och Sydafrika till de varmaste. USA, som några år senare blev allierad och räddare, hade under 1930-talet ett mycket begränsat inflytande i europeisk politik; Roosevelts ovilja mot diktaturerna och särskilt Hitler kom till klara uttryck, men att Amerika, inriktat på inre reformarbete, skulle ingripa genom förbund, sanktioner eller militära medel syntes för lång tid framöver otroligt. Nationernas förbund var efter kraftyttringen och fiaskot i den abessinska frågan en mekanism utan liv, de neutrala småstaterna blev alltmera rädda för att väcka Hitlers vrede genom ansatser till "kollektiv säkerhet".

Till den engelska försvarsfrågan och striderna kring den skall jag återkomma. I detta sammanhang blott ett par påpekanden. De konservativa ledarna var i ovanlig grad fredens män, inte bara så att de fruktade krig utan så att ett krig för dem framstod som något ohyggligt, som nästan till varje pris måste undvikas; Baldwins och Chamberlains uttalanden vittnar om en fasa för kriget, som stod pacifistiska stämningar nära. Härtill bidrog en i England och på andra håll spridd föreställning, att luftbombningen skulle bli ödeläggande; man talade därom med nästan samma skräck som i våra dagar om vätebomber. "Bombarna kommer alltid igenom", sade Baldwin i ett ofta återoppat tal. "Det enda försvaret är anfallet, vilket innebär att man måste döda flera kvinnor och barn fortare än fienden, om man vill klara sig." Då Chamberlain bejublades i underhuset efter meddelandet om ett nytt möte med Hitler, var det inte bara principiell fredsvilja utan personlig ångest, som dikterade hyllningarna: "fred i vår tid" betydde att döden blev fjärrad.

Vid sidan av trögheten, eftersläpningen, de rationella eller förment rationella argumenten, de förklarliga känslomässiga motiven fanns inom vissa grupper av appeasers mer eller mindre starkt en hållning, man kan nästan säga en ideologi, som för många iakttagare redan då tedde sig avkyvärd och som numera är utsatt för allmän fördömelse. Här fanns, om man vill uttrycka sig metafysiskt, den "verkliga" eftergiftsandan, en förljugenhet eller förgiftning, som förvred bilden av skeendet, på samma sätt som tendensen hos de stora ideologerna att tolka alla händelser, alla aktioner så att de skulle passa in i helhetsbilden, i systemet. Denna anda fanns förvisso inte bara i England, den fanns kanske i alla länder, inte minst i Sverige, men den var sannolikt ovanligt stark i England, där den rena nazismen var sällsynt och inom de intellektuellt och socialt ledande klasserna nästan obefintlig, men där behovet av att idealisera den politik man slagit in på genom tradition och uppfostran var ovanligt stark. Man skulle blidka Hitler, köpslå med Hitler, denna verksamhet måste ses inte bara som en trist

nödvändighet eller en akt av politisk realism, utan som vacker och moralisk, som ett arbete i det godas tjänst. Vad som skedde måste omformas, förskönas för att det goda samvetet skulle bevaras; vad som stod förräderiet mot de egna grundsatserna nära måste förgyllas genom en — oftast omedveten — förfalskning i stor stil.

Jag tar några exempel. Det var nästan omöjligt att vara okunnig om, att förneka judeförföljelsen i Tyskland. Utvägen var att framställa den som en överdriven, men i själva sin grund berättigad reaktion mot det starka judiska inflytandet under Weimarrepubliken — därför sökte man på en gång förringa förföljelsen, betrakta den som ett tillfälligt fenomen och överbetona judarnas makt i Tyskland före Hitler. Det var omöjligt att blunda för att Hitlers diktatur innebar total likriktning och totalt förtryck — av partierna, fackföreningarna, pressen, den kulturella verksamheten — men man sökte se allt detta som något övergående och samtidigt som resultat av ett tidigare tillstånd av oordning och laglöshet, ett tillstånd, som nästan alltigenom var uppdiiktat av nazismen och i England skildrades med stöd av nazistiska källor. Det var ostridigt att Hitler och hans män i tal och gärning förhärligade krig och våld, att de alltså sade sig förakta och bekämpa just den avspänningspolitik, som den engelska ledningen bedrev. Detta faktum sökte man komma ifrån genom att beteckna de nazistiska ledarnas uttalanden som en propaganda, inte allvarligt menad annat än just som påtryckning mot de folk som ställde sig motvilliga eller tredskande inför Tysklands berättigade anspråk. Bakom Hitlers vildhet, fanatism och ondska ville man se en god Hitler, som skulle bli samarbetsvillig, fromsint, fredsälskande — lika bra som appeasers själva — blott han fick Österrike, Tjeckoslovakien, svängrum i öster, kolonier, över huvud en hygglig behandling som representant för en likställd nation.

Vilka som var appeasers av denna kärntyp och i vilken omfattning föreställningar av denna art var spridda är omöjligt att säga — det fanns många övergångsformer, och hållningen skiftade från år till år hos personer, tidningar och grupper. Till de "verkliga" appeasers hörde en stor del

av pressen, främst Times, vilket utförligt och öppet skildras i tidningens officiella historia. Chefredaktören Dawson gick så långt, att han systematiskt rensade ut korrespondenser från Berlin, som syntes alltför obehagliga för nazismen. Hans ståndpunkt kommer utmärkt fram i ledaren efter Hitlers massmord den 30 juni 1934: "Hitler söker, vad man än må säga om hans metoder, ärligt att omvandla revolutionär hets till en moderat och konstruktiv insats och att hos de nationalsocialistiska tjänstemännen framkalla en hög standard av pliktuppfyllelse." De många, som besökte Hitler, betygade i regel sin tro på hans innerst goda avsikter — kanske berodde deras uppfattning mindre på Hitlers uppträdande än på de fördomar de förde med sig till besöket. Toynbee var övertygad om Hitlers "uppriktiga önskan om fred i Europa och nära vänskap med England, att han såg Frankrike som något ganska sekundärt och propagandan mot bolsjevismen som en roll han måste spela för inhemsk nazistkonsumtion om inte av andra skäl". Lloyd George var gripen av Hitlers väsen: han fann honom "betydande" och "i grunden anspråkslös", "en boren ledare, en magnetisk och dynamisk personlighet, med bestämda syften", ärligt inriktad på vänskap med England; Hitler kallade Lloyd George "en stor statsman" och Lloyd George kallade Hitler "sin tidsålders störste tysk". Halifax noterade, att "Hitler slog mig som mycket uppriktig och övertygad om allt han sade", bland annat om vänskapen för England. Den i Berlin 1933—1939 verksamme engelske diplomaten Kirkpatrick följde många av sina landsmän till Hitler som introduktör och tolk; han skriver i sina memoarer om hur de flesta politiker missförstod Hitler. "De behandlade Hitler som en politiker av samma skola som de själva, en mera lättretlig och farlig politiker kanske, men i grunden av samma typ. De trodde alla att han skulle vara tillgänglig för förnufts skäl och att om situationen nått det onda stadium som den gjort, berodde detta främst på att man behandlat honom felaktigt." Göring och Ribbentrop omtalas ofta på ungefär samma sätt. En massmördare, utklädd till statschef eller diplomat, blev enligt gammal god sed automatiskt en gentleman.

Med denna bild av läget och av de nazistiska ledarna hörde en stor optimism om framtiden samman. De engelska politikerna var benägna att efter varje eftergift förkunna frid på jorden. År efter år trodde de, att nu var en vändpunkt kommen, nu kunde åtminstone i relationerna Tyskland—England en definitiv ljusning skönjas. Chamberlains tal om "fred i vår tid" efter München är blott ett av de svagare uttrycken för den tron. Ännu i mars 1939, strax före Hitlers slutliga erövring av Tjeckoslovakien, förklarade Chamberlain, att det starkt förbättrade läget borde kunna möjliggöra en ny och mera lyckad avrustningskonferens; Hoare profeterade om en nära förestående "guldålder", då "levnadsstandarden skulle stiga till höjder, som vi aldrig förut kunnat eftersträva" — medlet var samförstånd mellan de europeiska ledarna.

Men det bör tilläggas, att det är svårt eller omöjligt att veta vad aktörerna och särskilt de främsta politiska ledarna verkligen trodde under avspänningspolitikens triumftid. Vid samma tid möter både i offentliga tal, i brev och anteckningar och i memoaruppgifter uttalanden och åsikter, som är oförenliga eller i varje fall dubbelbottnade. Trodde man — för att ta en resonemangslinje av många möjliga — på Hitlers goda vilja eller åtminstone på att han för lång tid framåt var nöjd med vad han vunnit? Eller sade man sig tro så för att lugna Hitler i tanke att han skulle bli snäll, om man kallade honom snäll? Eller sade man sig tro så för att lugna folk, stämma ned rädslan, undvika panik? Eller sade man så för att direkt lura Hitler och kanske också det egna folket, för att få tid till krigsförberedelser, som ansågs oundgängliga? Ofta skiftade väl tankarna från dag till dag, ofta blandades de samman på ett sätt, som den tänkande knappast var medveten om. Bristen på klarhet och beständighet i tanken är inte något ovanligt, men den kanske var speciellt vanlig hos appeasers under deras korta glansperiod.

Säkert är att illusionismen stöddes av en ofta både stor och energiskt bevarad okunnighet. Naturligtvis läste de ledande politikerna litet tidningar, men den tidning, som brukar vara den styrande klassens främsta kunskapskälla, *Ti-*

mes, gav beskurna och tillrättalagda skildringar av läget. Nästan ingen i denna krets kunde läsa tyska. Det betonades ofta att den eller den inte läst "Min kamp" (i förmildrat skick översatt till engelska 1937) men aldrig att någon gjort det (i Frankrike lär Barthou ha ansetts märkvärdig, därför att han läst boken). Alla memoarer av framstående appeasars (Halifax, Hoare, Simon, Maugham inom regeringen) gör det tydligt eller åtminstone antagligt, att författarna hade lika litet reda på vad som hände i Tyskland som en slarvig tidningsläsare utanför den intellektuellt-politiska kretsen. Denna okunnighet pansrade en okänslighet för avlägsna lidanden, som likväl ofta förvånar och förskräcker.

Jag tillägger några egna minnesbilder av denna avspänningsanda, som jag upplevde dem på resor i England och vid deltagande i internationella politiskt-vetenskapliga konferenser i Madrid 1936 och i Paris 1937. Alla jag träffade — professorer, några politiker med anknytning till vetenskap — var klara antinazister men nästan alla höll på avspänningspolitiken. De tycktes göra detta med stor säkerhet, rent av med en överlägsenhet, som — felaktigt — kunde tolkas som bevis på djup insikt. De föreställningar och attityder, som jag här talat om som typiska för de "verkliga" appeasars, syntes vara rådande — samtidigt som basen för all argumentation var att den förda politiken var nyttig eller nödvändig för England. Oron för att på konferenserna stöta sig med representanter för Tyskland och Italien var markerad. Man utgick från att även dessa diktaturer ville fred — i största allmänhet — men både fred och förändringar (peaceful change, som ämnet för sammankomsterna hette). Då jag och andra skandinaver framhöll att den tyska och italienska undervisningslitteraturen prisade kriget och aggressionen, gick man med påtaglig motvilja med på att denna fråga borde undersökas — det ansågs uppenbart opassande att beröra saken. I Madrid blev den tyske representanten dr Berber — enligt litteraturen nazistrepresentant i flera sammanhang — behandlad med en pinsam undfallenhet; man undvek att framhäva det självklara i fråga om nazismens lära, metoder och anspråk för att inte

stöta honom. Mitt intryck blev i det hela en behärskning, en frivillig återhållsamhet och tystnad, som bottnade i en blandning av opportunism, illusionism, förljugenhet och av fredsideologien framkallad intellektuell förgiftning. En tendens finns att se stora händelser och omkastningar som uteslutande konsekvenser av väldiga förskjutningar i det ekonomiska läget, det allmänna tänkesättet och den internationella politiska situationen; under ofta omedvetet inflytande av Marx', Hegels och andras halvt filosofiska teorier ser man Historien som den verkligt handlande, medan de enskilda människornas insatser och ansvar blir oväsentliga och illusoriska, snabbt försvinnande spegelbilder av "det stora i tiden". Det finns också en motsatt tendens: att spåra handlingarna och händelserna till ett fåtal, personer och grupper, som bakom kulisserna rycker i trådarna, att se ett nät av hemligt samarbete, nästan av konspiration, bakom folkens och statsmännens aktioner. Avspänningspolitiken har utsatts för båda dessa metoder att förenkla och förvanska. Inte minst framträder sökandet efter aktiva, av speciella band sammanknutna persongrupper i den engelska debatten om eftergiftspolitik. Man kan finna denna politik framställd som en ofrånkomlig följd av Utvecklingen — som alltid i efterhand måste befinnas ha räknat rätt och ha presterat ett gott arbete — men jämväl som resultatet av en liten minoritets ingivelser, påverkningar och intriger — i detta fall blir det lättare att avvisa och fördöma.

Clivedengruppen är den oftast utpekade inspiratören och samlingspunkten för avspänningspolitiken, som sådan ilsket utpekad av den ryske ambassadören Maisky liksom i inlägg från labour och kommunister, med tillgivenhet omtalad, särskilt före 1940, av välsinnade personer. Cliveden är ett slott på tvåhundra rum en timmes bil- eller tågresa från London. Det ägdes sedan början av 1900-talet av lord Astor, amerikansk mångmiljonär, naturaliserad och adlad i England, gift med den än mera berömda Nancy Astor, från början amerikanska, sedan den första kvinnliga medlemmen av det engelska underhuset. Henry James, som inte hann vara med i gänget, skulle här ha funnit en guldgruva för både ironi och beundran. Astors samlade syste-

matiskt ryktbarheter omkring sig, kungligheter och politiker, konstnärer och författare: Balfour och Lloyd George, lady Astors faddrar vid inträdet i underhuet, Baldwin och Neville Chamberlain (fem veckoslut under 1930-talet), Lytton Strachey, Peter Fleming, Harold Nicolson och Chaplin. Alla berömda var välkomna, men den inre krets, som i detta sammanhang är av betydelse, bestod av några tiotal politiker och publicister, som på söndagskvällen samlades "i brasvrån" för att tala storpolitik, utnämningar, skvallra och, inom anständiga gränser, förtala. Det var ingen plats för äventyr och eskapader, mat och vin var överlägsna, men en stämning av religiositet, idealism och moralism härskade, under ledning av värdinnan, förkämpe för kvinnoemancipation inom korrekta gränser, nykterhet och sedlighet. Det har skrivits mycket om de initierade och intelligenta samtalen — särskilt av Thomas Jones, Lloyd Georges vän och biograf — men något spirituellt eller ens vettigt uttalande har jag inte funnit rapporterat.

Under 1930-talet blev Cliveden i hög grad en samlingspunkt för rättrogna, alltså för appeasers; män som Churchill och labours ledare blev inte inbjudna eller tackade nej. "Konversationen i detta hem", skriver Jones i ett brev, "är ständigt om politik, morgon, middag och kväll. Vi bildar och störtar regeringar, diskuterar namn för den och den posten." Alla deltagarna i braskvällarna kunde på ordnärt goda skäl kallas demokrater och i vidsträckt mening liberaler, humana, hederliga, sannfärdiga, arbetsamma, rätt-rådiga, lojala, samvetsgranna, dygdiga. Men det var något stelnat, uniformerat, opersonligt över idealismen, moralen och dygden. Man gick till kyrkan och bad sina böner, man var perfekt i pliktuppfyllelse och (inom måttliga gränser) självuppoffring, man ville förbättra det sociala läget, man avvisade förnekelse, grymhet och libertinage. Och dock var känslorna torra och frusna; knappast mer än invanda ord och gester. Dessa professionellt intellektuella och andliga tycks aldrig ha fört ett samtal om de ting de sade sig representera, de talade om kabinetsposter och underhusdebatter, middagar och jakter. Under abdikationskrisen 1936 blev det verkligen liv i sumpen, Clivedenkretsen pra-

tade och skrev med en iver, som krossandet av kontinentens frihet inte kunde väcka.

Inom denna krets var man stolt över sin idealism, men också över sin realism. Som så ofta innebar realismen att man stannade vid det konkreta, närliggande, oväsentliga; verkligheten hade smält ned till dagens plikter, politiska aktualiteter, småprat kring tidningarna. Det var något en smula opassande över stora perspektiv, stora händelser, stora passioner. Gud var chef för kyrkan, kärleken något romantiskt som hände i ungdomen, döden en finare begravning. Från denna synpunkt kan dagböckerna från denna miljö te sig begränsade och dumma som en jaktjournal; stollarna i Hyde Park, som talar om solguden, all-kärleken och Nirvana, kan tyckas närmare verkligheten än brasgruppen i Cliveden.

Clivedengruppen blev möjlig genom Astors rikedom och makarnas blandning av intresse, ambition och snobberi. Ett bastant faktum var att lord Astor var huvuddelägare i Times och ägare av Observer; chefredaktörerna för dessa tidningar, Dawson och Garvin, var betydande publicister och i huvudsak självständigt verksamma, men dels påverkades de av tidningarnas ägare och deras miljö, dels fick de genom umgänget på Cliveden stora möjligheter att få kontakter och nyheter. Politikerna kom gärna till det gästfria huset, omgivna av bekvämlighet och komplimanger; det var på modet att söka förströelse och avkoppling — som man brukade säga — på Cliveden, nästan ett bevis på att man var riktigt "fin". Centralfiguren var inte lord Astor, beskriven med oförbindliga attribut som kunnig, älskvärd, förståndig, reserverad, utan den strålande vitala lady Astor. Hon kunde helt enkelt beskrivas som förträfflig, intresserad av sociala frågor, främst nykterhet, av välgörenhet och goda gärningar — hennes biograf Maurice Collis framhäver allt detta. Men det var inte förträffligheten som gjorde henne märkvärdig. Hon var muntert och fräckt talför, med en oförskämdhet, som kunde tolkas som kvickhet och någon gång var det, påflugen och aggressiv i skydd av sin kvinnlighet och ställning, obildad i det hela men alltid insatt i dagsläget och med gångbart skvaller i väskan, efter

allt att döma en av dessa på en gång kvittrande och målmedvetna damer, som män faller för och kvinnor längtar att förgifta. Och bakom detta fanns det något högre. Lady Astor var Christian scientist och trodde på att allt gick bra, om man såg det vackert; en biprodukt av denna andlighet var en tendens, ja, en plikt att smickra. Hon sökte med ett slags flirtighet, som kunde ses som pilgrimens längtan, kontakt inte bara med Englands ledare utan också med de verkligt stora dignitärerna, Stalin, Hitler och Gud. Under senare delen av 1930-talet var det Hitlers tur.

I vad mån Clivedenkretsen utövade inflytande är självfallet omöjligt att närmare bedöma. Här träffades appeasers och stärktes under ömsesidigt beröm i sin strävan — Chamberlain, Halifax, Hoare, Dawson, Lothian, Toynbee och många andra. Kontakt uppehölls med appeasers som avskydde varandra och inte själva kunde ses, såsom Chamberlain och Lloyd George. Utländska storheter fick under de mest angenäma förhållanden en föreställning om "vad England tänkte". Öppna och förklädda emissarier från det nazistiska Tyskland fick träffa engelska politiker och vid portvinet tala om hur snäll Hitler var, att han älskade England. I några fall har påståtts att beslut av vikt fattats på Cliveden eller under Clivedenatmosfärens inflytande; det är omöjligt att kontrollera dessa uppgifter, liksom anekdoterna om de franska salongernas insatser. Jag avslutar denna Clivedenskiss med en av de få komiskt-tragiska historierna från platsen. Lady Astor säger till Ribbentrop: "Ni måste vara en förbaskat dålig ambassadör." Då Ribbentrop frågar varför, får han svaret att han saknar humor. Ribbentrop: "Ni skulle höra mig då jag berättar roligheter för Hitler och vi båda vrålar av skratt."

En annan förtätning av eftergiftsandan lokaliseras till All Souls College i Oxford. I sin stort anlagda bok om det moderna engelska samhället, "Anatomy of Britain", skriver Anthony Sampson, att All Souls före kriget "kunde göra vissa anspråk på att styra England — med sorgliga resultat" och Boothby beskriver "det olycksaliga middagsbordet" vid detta college som ett centrum för appeasers — för att endast nämna två exempel. All Souls anses, eller ansågs,

vara Englands bäst utrustade och intellektuellt mest förnäma college; sedan gammalt hade colleget ovanligt stora fonder för stipendiater eller biträdande lärare och de som tillhört colleget samlades i exceptionellt hög grad på äldre dagar till gemensamma tillställningar eller för att helt enkelt deltaga i de först litet högtidliga, sedan högst muntra middagar vid "high table", som hör till det brittiska universitetlivets rekvisit. Till den grupp, som bevarade kontakten med sitt gamla college, hörde Halifax, Simon och Dawson; bland andra kända appeasers, som varit professorer vid All Souls eller studerat där, var ärkebiskopen av Canterbury och biskop Headlam. Detta förklarar den spridda uppfattningen, att avspänningspolitiken propagerades och formades vid colleget. Själv minns jag en lunch för trettio år sedan, given av All Souls' rektor (Warden), vid vilken andan av försoning och förståelse gentemot Tyskland genomsyrade den av belevnhet och tyglad självbelåtenhet präglade professorseliten.

Historikern A. L. Rowse, gammal medlem av All Souls, gjorde sig för några år sedan besväret att försvara sitt college mot anklagelserna för en speciellt tyskvänlig hållning före kriget (All Souls and appeasement, 1961). Han berör åtskilliga sammankomster och samtal, i vilka avspännings tanken stod i förgrunden men betonar att bland All Souls' lärare och habituées fanns många motståndare till eftergiftspolitikerna — så främst Amery och Salter — och betygar att studenterna och de yngre lärarna i regel var av samma mening.

Stundom har antydningar gjorts om att de mera ivriga appeasers skulle ha tillhört en bestämd religiös eller social grupp och att deras politiska verksamhet borde ses mot denna bakgrund. Avspänningspolitiken passade egentligen inte riktiga tories, skriver Taylor, det var något "vänsteraktigt" över den och detta sammanhängde med att ledarna kom från en miljö av nonkonformism: Neville Chamberlain var unitarier, Simon var son till en kongregationalistisk präst, Hoare tillhörde en kväkarfamilj, som ganska nyligen anslutit sig till statskyrkan — Halifax som högkyrklig var ett undantag men just därför var han litet fram och till-

baka som appeaser. Denna på några få exempel grundade extravagans bör inte tas alltför allvarligt; det är lätt att finna högkyrkliga, däribland framstående biskopar och aristokrater, som också var appeasers. Möjligen förtjänar noteras, att åtminstone två framträdande appeasers, lord Lothian och lady Astor, var anhängare av Christian Science, en riktning vars huvudorgan, Christian Science Monitor, energiskt drev tanken, att nazistiska och fascistiska hotelser, liksom sjukdomar, enligt rörelsens ideologi borde betraktas som fantasier eller tillfälliga förirringar, lätta att avvärja med insikt och god vilja.

Rowse gör sig i försvaret för All Souls skyldig till en konstruktion, som synes lika bräcklig som Taylors. Appeasers, även Halifax, var "egentligen medelklass, inte aristokrater", skriver han. "De hade inte den ärvda känslan för statens säkerhet, i motsats till Churchill, Eden, familjen Cecil. Inte heller hade de den hårdhet (toughness), som utmärkte 1700-talets aristokrater." Denna absurditet vore inte värd att nämna, om den inte kom från en framstående historiker. Rowse måste utgå från att det behövdes tvåhundra års anor för att genomskåda och i tid avvisa Hitler — Halifax dög inte, eftersom hans familj adlades först på 1800-talet. Hos den radikale historikern frambyter plötsligt en primitiv vördnad för de gamla fina familjerna, som förbiser de enklaste fakta; appeasers från urgamla ätter — Londonderry, Dunglass, Stanley — räknas inte, inte heller borgerliga motståndare som Amery, Duff Cooper och Macmillan.

Den nationella, småningom nästan rent konservativa regeringen kritiserades systematiskt av oppositionen, bestående av labour och det liberala partiet. Även inom oppositionen fanns emellertid skilda uppfattningar i de frågor som sammanhängde med avspänningspolitiken, och dess hållning växlade under de sex år det här närmast gäller. Labour hade kanske i än högre grad än de konservativa varit inställt på revision av Versaillesfreden och försoning med Tyskland. Men inom detta parti, liksom bland liberalerna, var oviljan mot Hitler och nazismen mera allmän, bestämd och

skarp än bland regeringens anhängare; den nya tyska regimen betraktades som inkarnationen av allt ont — reaktion, extrem nationalism, undertryckning av medborgerlig frihet. En viss vacklan mellan dessa tankegångar kan förmärkas; tydligt kom detta fram i den socialistiska tidskriften *The New Statesman*, vars ståndpunkter under dessa år utförligt klarlagts i en på tidskriftens uppdrag utarbetad historik (Hyams). Både labour och liberaler kunde likväl, då avspänningspolitiken likviderades, med rätta påstå, att de "genomskådat" Hitler tidigare än regeringens ledare och talesmän.

Striden mellan opposition och regering gällde till stor del frågorna om utrikespolitiken i dess relation till försvaret. Inom labour fanns, liksom inom de socialdemokratiska partierna i en rad andra länder, en tendens att framhäva Nationernas förbund och den kollektiva säkerheten som skäl mot upprustning och över huvud ett starkt nationellt försvar; den bristande logiken i denna hållning har ofta understrukits — hur skulle kollektiv säkerhet bli möjlig, om inte de "fredsölskande" staterna kunde försvara sig mot "angriparsstaterna"? Även den rena pacifismen hade framstående anhängare bland labour (Lansbury, Cripps). Fram till 1937 röstade labour ständigt mot alla förslag till ökade rustningar; därefter avstod man i regel att rösta i dessa frågor, men vid principbeslutet om värnplikt på våren 1939 röstade partiet nej. Förskjutningen till en mera positiv inställning till försvaret under dessa år är påtaglig: Attlee och hans närmaste män, såsom Morrison och Dalton, var klart försvarsvänliga och har direkt eller indirekt i efterhand beklagat partiets och sin egen negativism i vissa skeden; Ernest Bevin's mördande angrepp på pacifisten Lansbury vid partikongressen 1935 hör till de ryktbara episoderna i partiets historia. Ofta motiverades nejröstningen i rustningsfrågor med allmän misstro mot regeringen.

Medan man inom labour särskilt under avspänningspolitikens första skede var benägen att anklaga regeringen för bristande nitälskan för den kollektiva säkerheten och för överdrivna militära förberedelser, angreps regeringen av Churchill och andra för att vanvårda försvaret och därige-

nom uppmuntra de aggressiva staternas erövringslystnad. Efter kriget har denna senare linje dominerat i debatten. Vem har rätt? Innan jag närmare ingår på Churchills ställningstagande, skall jag i korthet beröra denna fråga, som fortfarande är omstridd och inte synes tillräckligt utredd för att motivera bestämda omdömen.

Regeringen, särskilt Baldwin, har beskyllts för att av hänsyn till opinionen och fruktan för en labourseger ha avstått från att propagera en nödvändig upprustning; kritiken anknyter främst till ett tal av Baldwin den 12 november 1936, i vilket denne betygade sin oro för att ett tidigt krav på ökade rustningar skulle ha skadat regeringens utsikter. Baldwin skulle särskilt ha påverkats av en labourseger vid ett stickval 1933 och av resultatet av den privat anordnade "omröstningen" om fred och utrikespolitik 1934. Bortsett från att både stickvalets och "fredsomröstningens" resultat kan tolkas på skilda sätt, synes det sannolikt att Baldwin påverkats av en kanske överdriven föreställning om de pacifistiska stämningarnas styrka men att han efter 1935 års val ansåg sig ha fullmakt att stärka försvaret. Episoden har, tycks det, blivit överdrivet framhävd och omskriven särskilt på grund av Churchills hätska angrepp på Baldwin i memoarernas första del.

Mera viktigt är att betona att den nationella regeringen i stigande grad kombinerade upprustning med eftergifter och att Chamberlain var den starkast drivande kraften på båda dessa linjer. Våldiga ökningar av de militära utgifterna beslöts år efter år — ökningar av helt annan storleksordning än exempelvis i Sverige, där också den internationella spänningen och särskilt Hitlers politik framkallade en upprustning. I början av 1930-talet var försvarsbudgeten omkring 100 miljoner pund. 1936 steg den till nära 190 miljoner — labour beskyllde regeringen för att framlägga en "krigsbudget", medan Churchill kritiskt talade om en "fredsbudget". 1938 beviljades 388 miljoner, 1939 (på våren) 523 miljoner; kostnaderna för det civila försvaret är ej här inräknade. "Om man skulle bedöma engelsk politik uteslutande på grundval av rustningarna (som man ofta gör i fråga om Hitlers politik) skulle", skriver Taylor, "intrycket

bli att England medvetet gick mot ett krig, som man hela tiden var beslutet att föra.”

Men därmed är inte det angivna problemet om regeringens politik löst. Det kan på starka skäl hävdas, att upprustningen kom för sent och trots allt gick för sakta, att eftergiftspolitiken under det sista skedet var en konsekvens av Englands relativa militära svaghet, och att England, när kriget väl kom, var otillräckligt förberett. Den spridda, antagligen främst av Churchill inspirerade, uppfattningen, att det engelska försvaret vanvårdades i avspänningens tecken är emellertid ohållbar. Det bör tilläggas, att (enligt Taylor och andra) några av Churchill framförda och av Baldwin senare bekräftade påståenden om det tyska flygets enorma överlägsenhet i mitten av 1930-talet var oriktiga; Churchill var, då han kom med dessa uppgifter, sämre underrättad än regeringen, som ett par år senare vilseleddes att tro, att Churchill haft rätt.

Dylika detaljer har dock ringa betydelse för bedömningen av Churchills roll som profet och varnare under avspänningsåren.

Många, som knappast har någon kunskap om det andra världskrigets förhistoria, har en klar bild av att Winston Churchill under avspänningstiden ständigt varnade sina landsmän och världen för diktaturernas, och främst nazismens, aggressiva planer och syften och i den brittiska politikens passivitet och eftergifter såg en uppmuntran för ondskan och därmed en fara för freden. Denna ”legend” bygger i allt väsentligt på realiteter: med en intensitet och en skärpa, som vid läsningen av Churchill idag — trettio år efteråt — verkar förunderlig, förutsade han vad som komma skulle, han fick, ensam bland politikerna i första planet, rätt i sin syn på framtiden.

Hur kom det sig? Många faktorer spelade in, många kunskapskällor och motiv är svåra eller omöjliga att utreda och fastställa. Några av de viktigaste förutsättningarna är möjliga att klarlägga, främst med stöd av Churchills egna, i dessa punkter i huvudsak pålitliga memoarer.

Churchill syntes i början av 1930-talet stå vi slutet av sin

politiska bana. Han var vid Hitlers makttillträde femtionio år gammal. Hans stora tid var nära tjugo år avlägsen: raden av höga poster som liberal under Asquith, marinminister vid första världskrigets utbrott. Sedan kom misslyckandet eller oturen, främst Gallipoliföretaget 1915, som, sannolikt med rätta, sades vara ett oläkligt sår i hans sinne. En rad nya ministerposter under Lloyd George förde honom aldrig till samma betydande och ärorika position som förut. Han gick småningom under det tidiga 20-talets partipolitiska förvirring tillbaka till sitt gamla konservativa parti, då styrt av en man som nästan alltigenom var hans motsats, Baldwin. Till utbredd förvåning blev han finansminister 1924, men denna post synes nästan gjord för att blamera honom. Han blev ansvarig för den inom kort underkända och uppgivna deflationspolitiken; Keynes skrev den nedgörande boken "The economic consequences of Mr Churchill", en pendang till "The economic consequences of the peace". Churchills våldsamma handlingsbegär fick det sämsta möjliga utlopp, då han under storstrejken 1926 var hård och fientlig mot arbetarparten och syntes längta efter en konflikt, som skulle göra militären och polisen till drottningar i spelet. Då han avgick med regeringen efter valnederlaget 1929, var hans politiska anseende lågt. Han betraktades fortfarande, liksom sin gamle vän Lloyd George, som ett av Englands snillen, lysande som talare och skriftställare, men i båda fallen var de populära attributen politiskt nedsättande: opålitlig, oberäknelig, makt- och ärelysten utan solidaritet, passionerad utan stadga och fasthet, en vild man, njutbar som bordsgranne, talare och författare, men utanför kretsen av de kloka, lugna och stabila, som var kallade att styra England.

Framför allt framstod han som imperialist av gammalt märke, av den brygd, som uppstod vid blandningen av Kipling, Rosebery och Joseph Chamberlain. Det var på den punkten, genom sin ovilja mot starkt ökad självstyrelse för Indien, som han bröt med den konservativa partiledningen i januari 1931 och avsåg sig platsen som medlem av Baldwins skuggkabinett. Därför blev han inte ombedd att inträda i den "nationella" regering som bildades på hösten sam-

ma år; han frågar sig osäkert och en aning självvironiskt hur det skulle ha gått, om han blivit inviterad. I varje fall fylldes hans tid under de följande åtta åren främst av annat än dagspolitik: han skrev artiklar med stor ekonomisk förtjänst, slutförde den stora biografien över stamfadern Marlborough — en förening av äreminne, självporträtt och program — idkade sina hobbies att måla och bygga, kom sporadiskt till underhuset för att dundra, glänsa och varna. Hans rykte för dåligt omdöme och hänsynslös ambition stärktes genom två aktioner: den ena innebar kritik av det indiska självstyrelseförslaget, den andra gällde försvar av Edward VIII mot abdikationskravet; vid detta tillfälle ansågs den i underhuset nedskränade Churchill av några styrd av en lojalitet, som tangerade det ultraromantiska och absurda, av andra bestämd av önskan att intrigera mot Baldwin för att själv få ledningen — var sanningen låg visste säkert Churchill lika litet som de andra.

Den relativa stillheten och distansen under dessa år innebar kanske ett slags mognadsprocess för Churchill; i varje fall kom han att stå så pass utanför dagens intriger och överväganden, att hans lidelse förenades med ett stort mått av serenitet, överblick, höghet — han gick ännu ett steg på sin gamla väg att på en gång göra historia och uppleva handlingen som skådespelare och skildrare, en vandring som kulminerade under tiden som premiärminister och krigsledare. Julian Amery skriver om detta skede i Churchills liv: "det var under dessa år utanför styrelsen som han fann sin sanna förebild. I sin store anfader, Marlborough, upptäckte han den förening av politiska och militära ideal och genom honom fick han den inspiration av slätkänsla, som han hela sitt liv trevat efter . . . Innan arbetet var slut, hade vad som började som en historisk undersökning och en återupprättelse av en fallen statsman blivit en förberedelse — för den man, som var kallad att leda nationen i framtiden — till en ny kamp, av större mått än någon tidigare i vår långa historia."

Varifrån fick Churchill de — delvis oriktiga — uppgifter, som bildade underlaget för hans kampanjer mot avspänningspolitiken? I detalj vet man det inte, men han be-

tonar själv att han hade god tillgång till regeringens dokument; han lär också ha haft en del betalda medhjälpare, som samlade material till både böcker och artiklar, och fick säkerligen många meddelanden från initierade personer, tyskar och andra. Till hans umgängesvänner under denna tid hörde den landsflyktige tysken professor Lindemann (senare lord Cherwell), major Desmond Morton, som han lärt känna 1917 som ammunitionminister och som arbetade i den militära underrättelsetjänsten, samt Ralph Wigram, av många omtalad som en av de bästa, mot avspänningspolitiken mest kritiska unga männen inom utrikesdepartementet. En personlig glimt av Hitler fick Churchill, berättar han, på sommaren 1932 i München genom dennes dåvarande intime vän Hanfstaengl; ett sammanträffande med Hitler föreslogs av Hanfstaengl men blev aldrig av, kanske på grund av Churchills bestämda avvisande av antisemitismen. Churchill kom aldrig att träffa Hitler och besökte inte Tyskland under nazisttiden; han läste möjligen "Mein Kampf" i engelsk översättning och ger i varje fall en resumé av dess huvudteser.

Jag refererar eller citerar i det följande några punkter i Churchills tal, i regel i underhuset, för upprustning och mot avspänningspolitiken. Någon utförlig framställning behövs inte — hans hållning var stabil och konsekvent.

Åren 1933 och 1934 gjorde Churchill en rad allmänna uttalanden mot avrustning och mot en begränsning av rustningarna, som skulle försvaga England och Frankrike. Då nedrustningskonferensens misslyckande syntes klart i juli 1934 yttrade han: "Jag är mycket glad att nedrustningskonferensen övergår från livet till historien. Det är ett stort misstag att blanda samman nedrustning och fred. När vi får fred, får vi också nedrustning." Han varnade särskilt för Tyskland, där några få män behärskade hela folket; dessa män kunde tänkas söka avvärja farorna för sin makt "genom att ge sig in i ett militärt äventyr med den mest farliga och katastrofala verkan för hela världen". I försvarsdebatten i mars samma år pekade han på den tyska upprustningen och uttryckte sin oro för att England skulle komma i efterhand. "Jag fasar för den dag, då medel att

hota det brittiska imperiet skulle stå till buds för de nuvarande härskarna i Tyskland. Vi skulle komma i ett läge, som vore förhatligt för var och en med känsla för frihet och oberoende . . . Jag är rädd för den dagen, men den är kanske inte avlägsen." Varningarna för den växande tyska luftflottan blir sedan ett ledmotiv i Churchills tal. På sommaren 1934 förklarade Churchill, att den hemliga tyska upprustningen skulle ge likställighet i flyg med England 1935 och överlägsenhet 1936. Flottöverenskommelsen 1935 angreps av Churchill som ett godtagande och en stimulans av den tyska upprustningen. Då tyskarna marscherade in i Rhenlandet i mars 1936 yttrade Churchill: "Skapandet av en fästningslinje vid den franska gränsen kommer att göra det möjligt att hålla begränsade styrkor på denna linje och att låta huvudstyrkan svänga runt mot Belgien och Holland." Därmed skulle läget i hela Mellaneuropa förändras. De baltiska staterna, Polen, Tjeckoslovakien och Österrike kunde inte längre effektivt beskyddas av Frankrike. Vid samma tid yttrade Churchill i ett icke offentligt anförande inför en konservativ grupp: Tyskland "rustar på ett sätt, som inte har någon motsvarighet i tysk historia. Landet ledes av en liten grupp triumferande desperados . . . Snart måste de välja mellan å ena sidan ekonomisk och finansiell katastrof eller en omstörtning i det inre och å andra sidan ett krig, som inte kan ha annat mål och, om det är framgångsrikt, inte leda till annat resultat än ett förtyskat Europa, behärskat av nazister. Därför tycks det mig, att alla de gamla historiska situationerna uppstår igen, och att vår nationella frälsning kräver att vi än en gång samlar Europas krafter för att återhålla, beskära och om det blir nödvändigt omintetgöra ett tyskt välde" — läget var det samma som då England stred mot Spanien, Ludvig XIV, Napoleon och kejsar Wilhelm. Det gällde inte bara att skydda England utan att hävda internationell rätt och folklig frihet. Som instrument för den brittiska politiken var Nationernas förbund användbart.

Dessa ständigt upprepade maningar skärptes inför de stora tyska framgångarna. Då Hitler ockuperat Österrike yttrade Churchill i underhusdebatten: "Hur många vänner

skall vi förlora, hur många tänkbara allierade skall en efter annan försvinna i djupet? Hur många gånger skall bluffen lyckas innan den genom att samla ständigt nya krafter blivit en realitet . . . Vad skall vi göra om två år, då den tyska armén säkerligen kommer att vara mycket större än den franska . . .?” Efter Österrike siktade Hitler på Tjeckoslovakien, ett litet och avlägset land från engelsk synpunkt, men med rätt att leva och av värde att försvara inför expansionshotet, förklarade Churchill. Den 21 september 1938 gav Churchill under den tjeckoslovakiska krisen ett uttalande till pressen: ”Delningen av Tjeckoslovakien under påtryckning av England och Frankrike innebär att västdemokratierna helt kapitulerar inför nazismens våldshot. Detta sammanbrott ger inte fred och säkerhet till varken England eller Frankrike.” I underhusdebatten yttrade han den 5 oktober om Münchenavtalet: ”Det är den ohyggligaste konsekvens vi hittills erfarit av vad vi gjort och underlåtit att göra under de senaste fem åren — fem år av värdelös god vilja, fem år av ivrigt sökande efter det minsta motståndets linje, fem av oavbrutet försvagande av Englands makt, fem års försummande av vårt försvar i luften . . . Vi står inför en olycka av första ordningen för England och Frankrike. Låt oss inte vara blinda för detta. Det är nu nödvändigt att inse att alla länder i Mellan- och Östeuropa kommer att söka vinna bästa möjliga relationer med nazismens triumferande makt. Det allianssystem i Mellaneuropa som Frankrike har litat på för sin säkerhet har vräcks bort och jag kan inte se någon utväg att återupprätta det . . .” Efter Tjeckoslovakiens totala erövring framhöll Churchill att nazismens nästa mål var Polen; under förhandlingarna med Ryssland på sommaren 1939 uppmanade han regeringen att snabbt söka nå resultat.

Churchills kritik av regeringspolitiken under dessa år framstår väsentligen som dikterad av oro för Englands ställning, den präglas av patriotism, om man så vill av nationalism. Främst gäller kritiken svagheter i försvaret, oviljan mot upprustning och trögheten i upprustningen, då denna väl kom till stånd, samt den bristande aktiviteten i bevarandet och uppbyggandet av ett allianssystem, som skulle bi-

draga till Englands skydd. I Churchills hållning ingick självfallet också misstro mot diktaturernas politik och tro på Englands mission som den medborgerliga frihetens och humanitetens väktare. Det finns ingen tendens att nedsätta det demokratiska systemet i Churchills skrifter och anföranden, inga antydningar om önskan att till England överföra de politiska regimer som var uppbyggda på totalitära principer. Men det måste också fastslås att Churchill i sina angrepp på diktaturerna inte visade samma förbittring och avsky som genomsyrade labours och över huvud de radikala riktningarnas ställningstagande. Det var alltid tanken på diktaturernas hot mot England, som stod i förgrunden av hans propaganda. Både i fråga om försvaret och synen på Englands motståndare skilde sig Churchill från labour. "Lägg märke till", yttrade Churchill i mars 1936, "att Storbritanniens politik inte tar någon hänsyn till vilken nation som strävar efter herravälde i Europa . . . Det är inte fråga om styrelseformer eller nationer utan om vilken makt som är den starkaste eller den potentiellt dominerande tyrannen."

I sina uttalanden om diktatorer och diktaturer kunde Churchill i själva verket snudda vid en ursäktande och förstående hållning. Han blev skarpt angripen för några ord i ett tal vid besöket i Rom 1927: "Om jag hade varit italiennare, skulle jag säkert från början till slut deltagit i er segrerika kamp mot leninismens bestialiska syften och lidelser." Under det spanska inbördeskriget förklarade han att en seger för regeringen vore bäst för England, men han var också benägen att överdriva kommunismens inflytade på regeringssidan och synes delvis av detta skäl ha stött non-interventionspolitiken; i memoarerna skriver han något slappt att han var neutral men naturligtvis mot kommunismen — "om jag hade varit spanjor hade de mördat mig och min familj och mina vänner". Churchills teckning av Hitler i en artikel 1935 (intagen i *Great Contemporaries*) är det mest egenartade uttrycket för en viss ambivalens, ehuru reservationen bör göras, att det vid denna tid kunde synas riskabelt och odiplomatiskt för en framstående engelsk politiker att vara helt uppriktig i fråga om

den tyske ledaren. "Vi vet inte om Hitler är den man, som än en gång skall kasta världen i ett krig som leder till civilisationens oåterkalleliga undergång eller om han skall gå till historien som den man, som återgav heder och sinnesfrid till det stora germanska folket och återförde det, lugnt, hjälpsamt och starkt, till förgrunden av den europeiska familjekretsen... När Hitler började, låg Tyskland lamslaget vid de allierades fötter. Han kanske får uppleva den dag då det som är kvar av Europa ligger lamslaget vid Tysklands fötter. Vad än man må tänka om dessa bedrifter, hör de säkerligen till de märkligaste i världens historia... De som mött herr Hitler personligen offentligt eller privat har träffat en högst kompetent, kyelig, välinformerad ämbetsman med ett behagligt sätt och ett avväpnande leende, och få har varit okänsliga för en subtil personlig magnetism... Så lever världen på hoppet att det värsta är över, och att vi kanske får leva för att se Hitler som en mildare gestalt i en lyckligare tid." Dessa tirader kunde hos en man av Churchills format ses som en olycklig följd av en extra flaska champagne, om han inte tryckt om dem i en bok.

Jag har relativt utförligt citerat uttalanden av denna art för att visa att Churchills uppträdande som profet och varnare starkt präglades av hans nationella och konservativa åskådning. Han stred för England, traditionens och imperiets England, och andra hänsyn var för honom högst sekundära. Det bör också betonas att hans avvisande av fascism och nazism inte vid denna tid uppbars av ett sådant hat, som han hyste mot kommunismen — man kan jämföra artiklarna om Hitler och Trotskij i "Great Contemporaries". Men det bör tilläggas, att han såvitt bekant aldrig uttryckte sådana åsikter, som tydde på en trevande sympati för de nationella diktaturerna — intet förakt för folkstyrelse och medborgerlig frihet, ingen antisemitism, ingen glorifiering av våldet, inga gemenheter av den art som visar en sinnets och åskådningens förgiftning.

Den uppfattning, eller rättare den allmänna hållning, som Churchill företrädde, hade länge endast få anhängare inom den ledande politiska och byråkratiska kretsen. Till dem,

som tidigt var av ungefär samma mening, hörde några av utrikesdepartementets chefer, särskilt den permanente understatssekreteraren Vansittart; Vansittart fick därför 1938 en annan befattning, och Chamberlains främste rådgivare bland ämbetsmännen blev avspänningens "grå eminens", Horace Wilson. Ett första tydligt tecken på opposition mot regeringen inom det konservativa lägret förmärktes, då utrikesminister Eden på grund av meningsbrytningar med Chamberlain avgick i februari 1938; tjugofem konservativa avstod vid den följande debatten i underhuset från att rösta för ett förtroendevotum. Under den följande tiden kunde man urskilja två grupper konservativa under Churchills och Edens ledning, som stod tveksamma eller avvisande till undfallenhetspolitiken; det gällde dock endast ett par tiotal underhusmedlemmar. I samband med Münchenavtalet förstärktes denna opposition genom att marinministern Duff Cooper avgick ur regeringen och i parlamentet angrep den förda politiken.

Münchendebatten blev likväl regeringens största triumf. Chamberlain hyllades av det stora flertalet konservativa talare som fredens räddare. Många instämde i de ord som yttrades av en regeringsanhängare: "Man måste ha klart för sig att vår ledare kommer att gå till historien som den störste europeiske statsmannen genom tiderna." Den reguljära oppositionen röstade självfallet mot regeringen; de fronderande konservativa avstod från röstning, då de inte ansåg sig kunna föreslå något alternativ i den föreliggande situationen. I efterhand har det blivit vanligt att påstå, att England var relativt sämre rustat i förhållande till Tyskland vid denna tid än vid krigsutbrottet ett år senare. Frågan är dock omstridd och högst komplicerad.

Efter München och Hitlers skärpta utmaningar vintern 1938—1939 och särskilt sedan Hitler ockuperat hela Tjeckoslovakien i mars 1939 inträdde en ändring inte bara i regeringens politik utan i det engelska stämmingsläget. Regeringens beslut att ge garanti åt Polen och att genom ett allianssystem hejda Hitler godtogs i det hela både av de konservativa och oppositionen. Den härskande tanken i debatten blev Churchills, att Hitler systematiskt sökte segra

genom att söndra och att han eftersträvade våldet över Europa, kanske över världen — en och annan skeptiker ansåg, att Hitler blivit sådan genom de eftergifter som gjorts för honom. Övergången från avspänningsvilja till motståndsvilja var så allmän och klar, att man får intrycket av att folket i gemen med lättnad snarare än med resignation såg kraftmätningen närma sig.

Den 1 september 1939 ryckte tyskarna in i Polen. Efter ett dröjsmål, som möjligen berodde på tveksamhet hos Chamberlain, förklarade England och Frankrike Tyskland krig den 3 september. Labour och liberaler avböjde Chamberlains inbjudan att inträda i regeringen men ställde sig solidariska med krigspolitiken. Churchill mottog utan tvekan posten som marinminister — samma post som han haft vid krigsutbrottet 1914 — och Eden blev minister för samväldet. I krigskabinettet ingick åtta ministrar, bland dem Churchill och andra chefer för de skilda försvarsgrenarna. Churchills återkomst sågs som ett tecken på styrkan i regeringens vilja att krossa den nazistiska regimen och av många som en borgen för segern.

Churchill och "låtskriget"

Den 2 maj 1940 hade Times en ledare med rubriken "Första skadan i England". Utgångspunkten var en olyckshändelse två dagar förut: ett tyskt bombplan hade fallit ned och exploderat i en trädgård i Essex, besättningen och två engelsmän hade dödats och ett antal människor skadats. Det var de första civila förluster, som drabbat England sedan krigsutbrottet åtta månader tidigare, påpekade tidningen. Det fanns ingen anledning att i det inträffade se något oroande för framtiden, betonade Times; om något bombangrepp var inte fråga, det havererade planet hade sannolikt velat lägga ut minor till sjöss, drivits ur sin kurs av det brittiska luftförsvaret och kraschat vid försöket att landa med icke avsedda olyckliga följder för civilbefolkningen. Man uppmanade — med all rätt i detta läge — till lugn. Några månader senare började bombardemanget

av de engelska städerna, avsett att genom terror driva England till kapitulation.

Ledaren i Times är typisk för situationen under krigets första skede, närmast fram till den norska kampanjen. Detta krig mellan september 1939 och april 1940 brukar kallas "the phoney war", "det underliga kriget", eller "the twilight war", grynings- eller skymmingskriget — det har också sagts att man "lekte krig". Beteckningarna är motiverade. Det var krigstillstånd men ett minimum av krig. Något försök till direkt angrepp i större stil gjordes inte från någondera sidan. Efter Polens krossande nöjde sig tyskarna med attacker mot Englands sjöfart och flotta, mineringar, några u-båtsexpeditioner, raider i olika farvatten. De allierades främsta stridsmedel var den blockad av den tyska handeln, som blev möjlig genom den brittiska flottans överlägsenhet. Frankrike syntes finna ett liknande skydd genom den med väldiga kostnader och stor teknisk skicklighet uppbyggda Maginot-linjen.

Läget var från början en överraskning men blev efter en tid vanemässigt och naturligt. England hade väntat luftanfall, skyddsanordningarna hade febrilt utbyggts, gasmasker hade utdelats åt alla, miljoner evakuerades från London de första dagarna. Lugnet gjorde regeringen och folket lugnare och trögare. Upprustningen skedde i måttligt tempo, värnplikten utvidgades sakta, någon industriell arbetsplikt infördes ej. I Frankrike sköttes "la drôle de guerre" med samma tröghet, under vida hårdare inrikespolitiska konflikter än i England — regeringskriser, aktioner mot kommunisterna och i någon mån mot fascisterna; efter några små framstötter vid Maginotlinjen, som aldrig ens gav illusionen av offensiv, levde armén lika stillsamt och ännu tråkigare än civilbefolkningen. Tyskarna hade väntat sig ett stort angrepp i väster, och enligt många generaler kunde ett sådant i september ha lett till katastrof; sedan smälte man den stora erövringen och fulländade rustningarna i väntan på nya aktioner. De bombangrepp, som man så starkt fruktat, uteblev; flyget deltog i de ömsesidiga blockaderna, och det engelska flyget vräkte ned propagandabroschyrer över Tyskland.

Varför kriget länge förblev så fredligt kan man mera spekulera över än bevisa. På alla håll var man sannolikt rädd för vad som skulle hända om det bröt löst på allvar. I Tyskland räknade man på att de allierade skulle gå med på ett andra München efter Polens sammanbrott och i andra hand förberedde man det stora angreppet i väster. England och Frankrike, kanske särskilt England, levde, liksom en stor del av de skräckslagna neutrala, på illusionen, att Tyskland efter en tid skulle bryta samman på grund av dålig ekonomi, eventuellt i förening med revolution eller de under hela avspänningsperioden annonserade generalskupperna mot Hitler; det var naturligt att se den i stort sett lyckade blockaden som det väsentliga, kanske tillräckliga vapnet. Någon defaitism kunde knappast spåras i England (i motsats till i Frankrike); de tyska antydningarna om ett möjligt fredsslut efter Polens fall fann ringa gensvar, även om Lloyd George i början av oktober i underhuset och utanför det allmänt förordade nya förhandlingar och en stormaktskonferens för att klara ut allting — han fick inga understöd och avvisades av de ledande grupperna inom alla partier. I det hela synes optimismen ha stigit under det fredliga krigets tid: kriget var ju inte så farligt, en del restriktioner kunde bäras med jämnmod, flottan kunde man lita på, kanske skulle man en vacker dag få läsa i tidningen, att Hitler blivit avsatt eller var redo till eftergiftspolitik i stor stil, kanske skulle den konstlade alliansen mellan Hitler och Stalin sprängas.

Inom regeringen var samarbetet hyggligt, enligt flera vittnesbörd mycket gott. Både Chamberlains och Churchills anteckningar visar en viss förvånad glädje över att det gick så bra dem emellan. Skillnaden i känslor och temperament gjorde visserligen intimitet eller till och med vänskap otänkbar. Hos Chamberlain dominerade vid sidan av en olustig martyrkänsla, som såg kriget som en personlig elakhet, en äkta fasa inför vad som hände. "Jag finner krig", skrev han vid julen 1939 till ärkebiskopen av Canterbury, "mera avskyvärt än någonsin, och jag stönar i själen över varje liv som förloras och varje hem, som bryts sönder."

Churchill var inte kall inför lidandet, men främst var kriget ett stort äventyr, som gav utlopp åt hans vitalitet, mål för hans passion att handla. Någon gång kunde han känna självömkan och se det som något överkligt och tragiskt att han spelade om sin roll tjugofem år tidigare. Skulle det bli likadant, skulle slagskeppen sänkas och han själv bli avskedad? Han talar om hur minnena följde honom under ett av de många besöken vid flottan.

For God's sake, let us sit upon the ground,
And tell sad stories of the death of kings.

Han tänkte på dem, som han varit vän eller fiende eller båda delarna med förra gången. Fisher, Jellicoe, Beatty.

I feel like one,
Who treads alone
Some banquet-hall deserted,
Whose lights are fled,
Whose garlands dead,
And all but he departed.

Men snart gick tankarna tillbaka till det yttre: farorna, som måste mötas, underlägsenheten i flyg, som måste bemästras. Det närvarande segrade, planerna myllrade och sprängde, han måste tala, skriva, handla, segra.

Till en början var Churchill, enligt Chamberlains i biografierna förmedlade anteckningar, en ytterst påfrestande kollega. Han skrev nästan dagligen långa brev till premiärministern med reflexioner och förslag på skilda områden. Chamberlain svarade sällan, försäkrade muntligen Churchill att de tycktes vara ense i det mesta och bad honom tala mera med andra kolleger om sina bekymmer. Churchill betygade sin lojalitet, försäkrade att han inte ville utvidga sina befogenheter och lovade att behärska skrivlusten. Chamberlain klagade också en smula över Churchills talträngdhet; han pratade mycket och ofta ganska löst i krigskabinetet och höll sina medarbetare uppe sent på natten för att diskutera, eller rättare docera: "jag säger mig

själv", skriver Chamberlain, "att detta är det pris vi måste betala för den tillgång vi har i hans personlighet och popularitet." Chamberlain skriver i brev och anteckningar om att Churchill var absolut lojal mot honom "och jag hör oavbrutet av andra vilken beundran han uttrycker för premiärministern"; då Churchill i februari för första gången var med på krigsrådet i Paris var han enligt sin chef "i sjunde himlen för att han blivit ombedd att komma och förklarade att han aldrig njutit så av två dagar". Både Churchills och Chamberlains uppgifter går ut på att de nästan alltid var ense — vilket väl oftast innebar att premiärministern gick med på marinministerns förslag — och att de aldrig hade några stridigheter. Med förtjusning berättar Churchill att han och hans fru en gång, i november, hade Chamberlains ensamma på middag. Chamberlain skildrade sitt hårda arbete under många år på det av fadern inköpta jordstycket på Bahamaöarna. Churchill tänkte för sig själv: "Så synd att inte Hitler visste, när han mötte denne tillknäppte engelske politiker i Berchtesgaden, Godesberg och München, att han talade med en hårdhudad pionjär från det brittiska imperiets gränsmarker."

Denna och andra episoder i Churchills skildringar synes mig kräva en kommentar. Vi ser Churchill som en av världens mest berömda och mäktigaste statsmän och krigsledare. Men triumfen kom sent. Hos honom själv möter ofta, inte minst i memoarerna, vid sidan av självsäkerheten en viss osäkerhet, oro för att det skall gå galet, glädje över att få vara med bland de stora männen och småningom bli den störste av dem. Det förklaras av att Churchill jämte de väldiga framgångarna haft så stora och ibland till synes definitiva misslyckanden: degraderingarna och den nästan nödtvungna avgången efter Gallipoli, uteslutningen till en början från Lloyd Georges regering, valnederlagen i början av 1920-talet, utestängningen från regeringarna 1931—1939, nederlagen i striderna om Indien och i abdikationsfrågan. Detta förklarar Churchills glädje — som nu kan te sig naiv och underlig — över framgångarna, såsom då han blev minister under Baldwin 1924 och under Chamberlain 1939.

Ofta har sagts att Churchill blev premiärminister 1940 främst på grund av sina framsynta varningar under avspänningsperioden. Men man frågar sig om skedet som marinminister under det underliga kriget inte var ännu viktigare för det kommande maktövertagandet. Det var flottan som spelade den stora rollen i detta läge, det var dess styrka, som var Englands värn och dess insatser, som folket hoppades på. Och i stort sett lyckades den brittiska flottan, kanske till stor del på grund av Churchills omtanke och eld, att infria förhoppningarna: blockaden genomfördes med betydande framgång, olyckorna mer än uppvägdes av segrar, transporttonnaget steg trots förlusterna. Churchill blev därför inför den stora allmänheten förgrundsmannen i regeringen. Han utnyttjade situationen genom att i radio kommentera vad som hände. Enligt uppgift från B. B. C. talade han mellan sitt inträde i regeringen och sin utnämning till premiärminister sex gånger, Chamberlain endast tre, och det var Churchill som höll de stora krigsöversikterna. Under denna tid grundlades hans rykte som radiotalare: hans översikter, hans skildringar av hur det tyska slagskeppet "Graf Spree" uppspårades och förstördes utanför Rio de la Plata i december 1939 och hur de engelska fångarna befriades på det tyska fartyget "Altmark" i februari 1940 (på norskt territorialvatten) väckte entusiasm inte bara genom att de rapporterade goda nyheter utan genom klarhet, glans och passion. "Dessa händelser stärkte min ställning och marinens prestige", skriver Churchill; orden "the Navy's here" gick från mun till mun. Många engelsmän betyder att Churchills röst i radio var den stora glädjen och eggelsen under de tomma och tunga månaderna och de kan få instämmanden från en sky av vittnen bland folken utanför kriget.

Churchill var förslagsställare och initiativtagare till en rad planer och operationer utanför marinministeriets omedelbara kompetensområde. Han yrkade på, att magnetiska minor skulle placeras i övre Rhen och dess bifloder på fransk mark för att förstöra den tyska sjöfarten på floden; denna aktion uppsköts på grund av franskt motstånd och blev partiellt genomförd först då det var för sent (efter

det tyska anfallet i väster). Han drev tanken att delar av farvattnen utanför den norska kusten (inom det norska territorialvattnet) skulle mineras för att hindra malmexporten från Narvik till Tyskland. Han hörde till dem, som mest energiskt krävde att de allierade under vinterkriget skulle hjälpa Finland genom en expedition över Norge och Sverige — en plan som föll på de skandinaviska staternas vägran att släppa igenom trupperna och kort därefter blev meningslös genom fredsslutet mellan Ryssland och Finland. Detta projekt att de allierade, i krig med Tyskland, skulle ge sig i krig även med Ryssland ger, som Taylor skriver intrycket av att komma från ett dårhus; man skulle kunna misstänka, att avsikten var att kasta om kriget och i förbund med Tyskland angripa Ryssland, men sådana syften var säkerligen — även om de kanske fanns hos ett fåtal fransmän — inte utslagsgivande. Churchills engagemang för denna plan synes vara ett av flera exempel på att hans lidelse totalt kunde fördunkla omdömet.

Under det fredliga krigets tid förblev visserligen parlament och folk eniga i det väsentliga: att fullfölja kriget, att besegra Tyskland eller i varje fall fortsätta kriget tills Hitlerdömet bröt samman. Men detta innebar inte att man var okritisk mot regeringen. I parlamentet och pressen förekom ofta klander av enskilda åtgärder och än mera underlåtenhet att handla i skilda fall, och därtill kom enligt samstämmiga uppgifter en växande olust inom aktivt politiska kretsar över bristen på aktioner i stor stil, över krigets fredlighet. Schematiskt kan kanske påstås, att den mera speciella kritiken främst kom från den reguljära oppositionen, medan den "aktivistiska" kritiken hade sitt fäste inom fronde-
rande grupper i det konservativa partiet.

På en väsentlig punkt var kritikerna eniga och vann stöd hos många, som i det hela kände sig klart positiva och lojala mot regeringen. Åtskilliga ministrar ansågs svaga — gamla eller i förtid förbrukade eller konstitutionellt odugliga — och detta antydde i tidningar och anföranden och sades någon gång öppet. Några ministrar, som hört till de mest verksamma appeasers, ansågs särskilt ansvariga för

den allmänna tendensen till passivitet; ofta utpekades Hoare (först storsigillbevarare, den 3 april 1940 flygminister) och Simon (finansminister) vilka också irriterade genom sin självgodas säkerhet i debatten. Vid en rad tillfällen vidtog Chamberlain ändringar i ministärens sammansättning, men de innebar i regel endast omflyttningar, och lady Astor kunde i en debatt skämta om att regeringen lekte "hela havet stormar" (musical chairs) utan att någon reell förändring kom till stånd. Ett viktigt ombyte skedde då Hore-Belisha, ansedd som ovanligt duglig och okonventionell, avskedades som krigsminister i januari 1940 på grund av konflikter med ledande militärer.

Den mera inrikespolitiskt orienterade kritiken, företrädd särskilt av labour och liberaler, gällde delvis frågor i nära samband med kriget, såsom organisationen av Londons utrymning, med krigstillståndet sammanhängande sociala välfärdsanordningar, svagheter i produktionen, den bristande planeringen, den fortsatta, om också minskade arbetslösheten. Attlee var sjuk under en stor del av denna tid; till de mest verksamma hörde Morrison och Dalton. Den liberale ledaren Sinclair samverkade i flera debatter med labour.

Olusten över att ingenting hände, att regeringen syntes arbeta ungefär som i fredstid, att Chamberlain och hans adjutanter var så stillsamma och så självbelåtna, var bakgrunden till bildandet av en rad mer eller mindre fasta "grupper", som företrädde en kritisk tendens utan att bilda något parti eller ens utgöra fraktioner inom ett parti. Dessa grupper berörs av flera memoarförfattare, särskilt Amery och Spears, men så knappt och obestämt, att man inte får någon klar bild av deras sammansättning och syften. En grupp, som formats kring Eden och Amery 1938 — Anti-München — sammanträdde under Amerys ordförandeskap en gång i veckan för att vid en middag diskutera läget. En annan konservativ grupp, av Amery kallad "the Watching Committee" (Observationskommittén) bildades under ledning av lord Salisbury i början av april; till medlemmarna hörde i underhuset bland andra Amery, Macmillan, Harold Nicolson och general Spears. Enligt Spears

var man inom denna grupp starkt engagerad för Churchill: "vi kände att han var den ende ledare vi hade och var oroliga för att han skulle bli hopplöst komprometterad av det sällskap, han befann sig i." En grupp med medlemmar från skilda partier omtalas av flera författare som the All-party Action group, här kallad aktionsgruppen. Dess mest aktive medlem synes ha varit liberalen Clement Davies: bland dem, som ibland deltog i gruppens möten, var enligt hans egen uppgift Attlee, till de aktiva hörde i varje fall Amery. Under krisen i maj synes de båda sistnämnda grupperna ha spelat en stor, ehuru långt ifrån klarlagd roll.

Den 4 april höll premiärministern ett tal om läget inför en konservativ organisation. Han fann allt ganska gott. Segern syntes honom "tio gånger" säkrare än i början av kriget. Det fredliga England hade börjat rusta senare än Tyskland och hade därför varit underlägset vid krigsutbrottet. Man kunde ha väntat att Hitler skulle ha begagnat sin styrka för att genast överväldiga de allierade. Men det hade han inte gjort: "Vad skälet än må vara — om det var att Hitler trodde sig kunna behålla vad han vunnit utan strid eller om förberedelserna trots allt inte var tillräckligt fullständiga — hur som helst, en sak är säker: han missade bussen." Nu hade England i så hög grad ökat sin militära styrka "att vi kan möta framtiden med ett lugnt och tryggt sinne vad den än må innebära".

Några dagar senare började den strid om Norge, som blev ett svårt nederlag för England. Chamberlains tal syntes inför detta nederlag symbolisera regeringschefens inkompetens, oförmåga till överblick och förutseende samt framför allt hans, trots alla misslyckanden sedan tre år, obrutna självbelåtenhet, hans mästerskap i självbedrägeri.

Norgekampanjen, regeringen och Churchill

I början av april 1940 beslöt krigskabinettet i samförstånd med den franska regeringen att, utan Norges medgivande, verkställa en sedan länge diskuterad plan: genom utlägg-

gande av minor på norskt territorialvatten skulle malmexporten till Tyskland från Sverige över Narvik förhindras. På morgonen den 8 april skedde denna operation, som i officiella tillkännagivanden förklarades vara i de skandinaviska ländernas intresse. Samma dag började Tyskland genomföra en likaledes sedan länge planerad, av de allierade befarad, men inte just vid denna tidpunkt väntad aktion: den 9 april ockuperades Danmark, tyskarna erövrade en rad norska kuststäder, såsom Oslo, Bergen, Trondheim och Narvik, och de förklarade sig ställa de båda angripna staterna under sitt beskydd.

De allierade beslöt att skrida till Norges hjälp. Flottan angrep tyska fartyg och bombarderade tyska stödjepunkter. En militär expedition organiserades under användning av trupper, som avsetts skola deltaga i den förut tilltänkta finska kampanjen — en del av dem hade redan återförts till Frankrike. I mitten av april landsattes kårer norr och söder om Trondheim för att intaga denna stad; efter överläggningar, som innebar en viss friktion mellan militära och civila chefer, fann man det emellertid inte tillrådligt att direkt och genom en stor marin aktion söka ta Trondheim. Till en början syntes den allierade kampanjen ha utsikter att lyckas. De landsatta trupperna gick framåt, tyska krigs- och transportfartyg sänktes; segerstämning spreds i England genom optimistiska rapporter. Men mot slutet av månaden blev läget ett annat. Det tyska flyget kunde utöva större aktivitet än det engelska — som bland annat led av brist på flygfält — tyskarna fick stora förstärkningar och hejdade eller drev tillbaka de illa utrustade allierade landstigningsstyrkorna, någon större hamn kunde inte erövrats trots den engelska flottans i press och debatt prisade insatser. Under detta skede blev de officiella rapporterna knappa och intetsägande och regeringen vägrade under hänvisning till publiciteten faror att ge besked; den allmänna oron kom till uttryck i pressen, och man klandrade regeringen för inkompetens och mörkläggning. Den 28 april beslöt regeringen i hemlighet att de i Trondheimstrakten landsatta styrkorna skulle dras tillbaka och den 2 maj skedde utrymningen. Då denna gavs tillkänna var det klart, att det

norska fälttåget väsentligen misslyckats; på skilda håll krävdes en redovisning av vad som skett, och den generaldebatt, som ledde till ministären Chamberlains fall, fastställdes till den 7 maj.

Blott huvudpunkterna i regeringens relationer till parlamentet och några centrala drag i regeringens inre arbete under tiden 9 april — 7 maj skall här beröras.

Den 9 april gav premiärministern en kort redogörelse för underhuset. Han framhöll, som flera gånger tidigare, att de små staternas envisa neutralitet utsatte dem för brutala tyska aktioner, att i detta fall England självfallet måste skynda till Norges hjälp och att man kunde se på läget med tillförsikt: ”Jag tvivlar inte på att detta senaste hänsynslösa och grymma angrepp kommer att visa sig vara till Tysklands nackdel och bidra till dess slutliga nederlag.” Labourledaren Attlee och oppositionsliberalernas ledare Sinclair instämde i korta anföranden. De få inlägg som gjordes i övrigt är av ringa intresse: kommunisten Gallacher framförde en fredsappell, ett par talare rekommenderade hänvändelse till Nationernas förbund — ”det är andra saker som jag tror vara mera effektiva än att sammankalla ett möte av Nationernas förbund”, förklarade Chamberlain utan överdrift. — I överhuset gavs först dagen därpå, av lordpresidenten lord Stanhope, ett meddelande om läget. Det obetydliga klander, som riktades mot regeringen, gällde att den engelska flottans insatser inte tillräckligt framhävts.

Redan den 11 april kom den norska kampanjen åter före i båda husen, och denna gång uppstod i underhuset en debatt, som åtminstone snuddade vid regeringens ställning och framtid. Utgångspunkten var en nästan timplång redogörelse av Churchill för flottans insatser och krigsläget över huvud. Liksom Chamberlain två dagar förut betonade Churchill att de neutrala delvis själva hade ansvaret för sina olyckor, då de inte i tid lierade sig med stater som kunde och ville skydda dem (egendomligt nog kom ingen ledamot med en erinran om hur det gått för Tjeckoslovakien och Polen). Större delen av anförandet var en utförlig och högst lovordande framställning av flottans norska aktioner

— den 9 och 10 april hade ett antal tyska fartyg sänkts eller skadats. I slutet av talet redogjorde Churchill för krisläget på ett sätt, som med tanke på vad som inom kort hände militärt och politiskt är märkvärdigt och betydelsefullt.

”Vi har vunnit mycket genom vad som hänt i Skandinavien och de norska farvattnen”, förklarade Churchill. ”För min del anser jag Hitlers invasion av Skandinavien vara ett lika stort strategiskt och politiskt misstag som det Napoleon begick 1807 och 1808, då han invaderade Spanien. Hitler har kränkt självständigheten och landet för manliga folk som bor på stora och vidsträckta områden och i stånd att med engelsk och fransk hjälp göra långvarigt motstånd mot hans soldater och hans gestapo. Han har nästan fördubblat den allierade blockadens effektivitet. Han har skaffat sig en hel rad förpliktelser (commitments) på den norska kusten, som han nu måste kämpa för, om så krävs hela sommaren, mot makter med högst överlägsna marina stridskrafter och förmögna att förflytta dem till stridsplatsen lättare än han kan göra det... Jag måste betona för Huset, att jag är övertygad om att vi i hög grad vunnit på vad som skett, förutsatt att vi med oavlåtlig och växande kraft gör det mesta för att utnyttja det strategiska misstag, som vår dödliga fiende blivit förledd till (into which our mortal enemy has been provoked).” Hitlers misstag var i själva verket så grovt, ansåg Churchill, att det blott kunde förklaras av att han övervägde andra aktioner (varför detta skulle utgöra en förklaring berördes inte).

Churchills uttalanden är egendomliga inte bara på grund av sin förbluffande optimism utan kanske än mer på grund av de uppenbara motsägelserna. De allierade var inbegripna i en kampanj, som avsåg att befria Norge från tyskarna, och på denna punkt var Churchill förhoppningsfull. Men samtidigt påstod han det vara en fördel ur blockadsynpunkt att Danmark och Norge var erövrade av fienden. Om denna synpunkt anlades, måste det rimligen vara ett felgrepp för de allierade att söka bemäktiga sig Norge. Ja, Churchill antydde rent av att Hitler blivit lurad (provocerad) till Norgeaktionen och att denna var ett vettlöst

företag. Denna hållning, som inte bara var ambivalent utan helt irrationell, bevarade marinministern under hela den norska kampanjen: han arbetade för att tyskarna skulle fördrivas från Norge och hävdade tillika, att den tyska erövringen av Norge var bra för England. — Medan Churchill i sina memoarer utförligt citerar Chamberlains blamanta tal den 4 april ("missed the bus") refererar han inte de berörda passagerarna i sitt tal den 11 april, som gick ännu längre i optimism: Hitler skulle rent av ha tagit fel buss.

Debatten på femtio minuter efter Churchills tal var i huvudsak försiktig och avvaktande: Hitlers brutalitet, norr-männens oskuldsfulla hederlighet, den engelska regeringens snabbhet i handlandet, flottans lysande insatser var ledmotiv i inläggen. Flera talare visade emellertid den tendens att framhäva Churchill på bekostnad av hans kolleger, som blev en väsentlig linje i den stora debatten fyra veckor senare. Från labour talade Alexander, sjöminister 1929—1931. Han uppmanade regeringen att även i fortsättningen vara aktiv och energisk: "Vad vi är mest rädda för är att den kraft och de syften som uttryckts av marinministern inte skall bevaras dag efter dag, under olika omständigheter, på grund av bristen på eld och fart hos andra medlemmar av regeringen." Liberalen Sinclair anförde att vissa kabinetsledamöter inte tillräckligt klarlade lägets faror och nödvändigheten av stora ansträngningar — "Jag är ledsen att säga detta till marinministern eftersom han är en man som gjort vad han kunnat" — och erinrade sedan ironiskt, utan att nämna premiärministern, om att folk i ansvarig ställning talat om att Hitler "missat bussen". Dessa och andra talare utgick från att de tyska erövringarna i Norge innebar en svår motgång för de allierade utan att med ett ord beröra Churchills ord om Hitlers misstag och faran för Tyskland av att besätta Norge. Lady Astor antydde att Chamberlain varit för mild i behandlingen av odugliga vänner inom regeringen; hon påminde om ministären Asquiths fall 1916, sade sig inte önska byte av regering men krävde en rekonstruktion, som inte bara innebar att ministrarna växlade platser. Skarpast i tonen var en annan dam,

som avslutade debatten, miss Rathbone, oberoende universitetsrepresentant. Premiärministern var alltför svag för gamla vänner och anhängare, sade hon. Särskilt var han ovillig att i regeringen ta in personer, som tidigare angripit hans avspänningspolitik. Då några medlemmar ropade "Churchill" fortsatte miss Rathbone: "Ja, naturligtvis finns det två undantag, marinministern och statssekreteraren för dominions (Eden). Varför gjordes dessa undantag? Därför att regeringen inte vågade låta bli att göra dessa undantag. Det var därför att den allmänna opinionen krävde det och krävde det med sådan iver att den inte kunde avvisas."

Samma dag avgav lordpresidenten Stanhope en redogörelse för läget i överhuset. Han framhävde flottans framgångar men drog inte sådana allmänna konklusioner som Churchill. I övrigt yttrade sig blott labourledaren lord Strabolgi, som försiktigt efterlyste bättre offentlig information från regeringens sida.

Den officiella optimismen kulminerade några dagar senare, den 16 april, i ett tal utanför parlamentet av Chamberlain. Premiärministern upprepade sin deklaration av den 4 april, "att han var tio gånger säkrare på sin seger än han hade varit i början av kriget och försäkrade bestämt, att Tyskland nu gjort det största av sina många felgrepp" (Annual Register).

Den 30 april frågade Attlee i underhuset, om premiärministern kunde ge en översikt av situationen i Norge. Chamberlain lovade att snart göra det och avgav en preliminär redogörelse den 4 maj. Tonen i kommentaren till de sakliga uppgifterna var självfallet nu en helt annan än tidigare. Trots att trupperna i närheten av Trondheim måste utrymmas fortsatte striderna med stora förluster för tyskarna; varken engelsmännen eller tyskarna hade nått sina mål; man finge inte alltför mycket koncentrera uppmärksamhet och kraft på Norge, bland annat med tanke på att ett tyskt angrepp i Västeuropa var tänkbart. Ytterligare debatt borde enligt Chamberlain uppskjutas några dagar. Attlee och Sinclair instämde och den stora debatten fastställdes till den 7 maj. I överhuset, där lord Hankey företrädde rege-

ringen, blev resultatet detsamma. Under de fem följande dagarna kom nya olycksposter, oron och kritiken ökades, inom partierna började man tala om en stor aktion mot regeringen.

Churchill hade tagit initiativet till mineringen av norska farvatten och mest energiskt verkat för planens genomförande; han var mycket optimistisk i fråga om aktionens resultat. Under den följande tiden var enligt alla uppgifter samarbetet inom regeringen — eller snarare krigskabinettet — gott och i stort sett också mellan ministrarna och de militära cheferna, även om en del särskilt i Churchills memoarer redovisade friktioner uppstod. I det hela framstår Churchill som den reellt främst ansvarige för de skilda besluten. Beträffande hans ställning i förhållande till premiärministern, de andra militära ministrarna (Hoare och Stanley) samt stabscheferna uppstod emellertid problem, som inte är helt klarlagda och som här översiktligt måste beröras.

Den 3 april 1940 avgick lord Chatfield, som dittills varit medlem av krigskabinettet och ordförande i den militära koordinationskommitté, i vilken ministrarna för de olika försvarsgrenarna och dessas stabschefer ingick och som närmast hade att planera krigföringen. Chamberlain ansåg inte nödvändigt att ersätta Chatfield med en ny man; koordinationsministern hade snarast tillsatts för att före kriget sörja för samordning i rustningarna. Premiärministern anmodade Churchill att bli ordförande i den militärt verksamma koordinationskommittén och Churchill antog med glädje anbudet; ”han sade mig, att han djupt uppskattar det förtroende jag visat honom och att han skulle söka motsvara det”, skrev Chamberlain privat. Den norska kampanjen medförde, att koordinationskommittén blev ett centrum för styrelsens verksamhet; veckan från och med 8 april sammanträdde den en eller två gånger om dagen.

I många fall uppstod tidsutdräkt genom att frågor skulle behandlas i både kommittén, kabinettets försvarskommitté (premiärministern och ministrarna för försvarsgrenarna) och krigskabinettet samt naturligtvis i de militära staberna.

Marinministeriet handlade visserligen ofta på egen hand. "I detta departement, som i krig med nödvändighet blir ett militärt högkvarter, togs beslut rörande flottan omedelbart och underställdes endast i de mest viktiga fall premiärministern, som vid varje tillfälle stödde oss", skriver Churchill. Men han ansåg att i det hela större snabbhet och effektivitet måste åstadkommas och begärde därför att premiärministern skulle inträda som ordförande i kommittén. Efter den 16 april satt Chamberlain som ordförande vid nästan alla sammanträden under den norska kampanjen intill början av maj. "Han och jag fortsatte att arbeta i nära gemenskap, och han stödde med sin högre auktoritet de synpunkter som jag framlade... Lojalitet och god vilja visades av alla" (Churchill).

Inom kort blev dock Churchill missnöjd med detta arrangemang. Enhetlighet i planering och handlande blev inte helt uppnådd. "Ehuru marinministeriet vid denna tid ovillkorligen var främst verksamt (the prime mover), kunde uppenbara invändningar resas mot en organisation, i vilken en av försvarsministrarna sökte samordna alla operationer inom de andra försvarsgrenarna samtidigt som han skötte hela marinministeriet och hade ett speciellt ansvar för flottans operationer." Ehuru Churchill enligt sin egen framställning i realiteten var krigsledaren — med Chamberlain som garant och beredd att ge fullmakt — ansåg han av skäl, som endast vagt anges, att hans ledande ställning borde klarare markeras. Snarast synes han ha syftat till att kasta om den ordning, som han tidigare genomdrivit, och på det militära planet bli premiärministerns ställföreträdare.

Den 23 april skrev Churchill till Chamberlain i saken. "Då jag är ivrig att hjälpa Er efter bästa förmåga, måste jag varna Er att Ni närmar Er en katastrof i Norge", började han. Den militära koordinationskommittén arbetade för tungt. "Ingen är ansvarig för formandet och ledningen av den militära verksamheten utom Ni själv. Om Ni känner Er ha kraft att bära denna börda, kan Ni räkna på min osvikliga lojalitet som marinminister. Om Ni inte känner Er ha kraft att bära den, måste Ni delegera den till en ställ-

företrädare som kan samordna och leda de militära aktionerna och som åtnjuter Ert och krigskabinettets stöd till dess mycket goda skäl uppvisas i motsatt riktning (to the contrary).” Brevet blev aldrig avsänt, ty Churchill kallades samma dag till Chamberlain och kunde muntligt framföra sin uppfattning. Chamberlain gick med på Churchills krav: ”han var helt inställd på att ge mig den befogenhet att leda som jag begärde, och det fanns ingen personlig motsättning mellan oss.” Efter förhandlingar med ministrar och militärer angav premiärministern den 1 maj i en skrivelse till regeringen och andra myndigheter en ny ordning för handläggandet av frågor rörande krigföringen. Dokumentet är i flera punkter vagt men dess allmänna syfte att göra marinministern till den egentlige ledaren är uppenbart. Churchill fick en särskild stab under general Ismay till sitt förfogande. Han skulle i premiärministerns frånvaro vara ordförande i koordinationskommittén och som sådan kunna ge ”ledning och direktiv” (guidance and directions) till försvarsgrenarnas generalstab. En del bestämmelser gavs för att säkerställa krigskabinettets och de andra försvarsministrarnas befogenheter, men marinministerns ledande roll blev starkt understruken. Klarast framträder hans chefskap kanske i följande föreskrift: ”I trängande fall kan det bli nödvändigt att inte framlägga planer inför ett formellt möte av kommittén (för militär samordning) men i sådana fall kommer marinministern utan tvivel att finna möjligheter att informellt rådgöra med de andra försvarsministrarna, och i händelse av skilda meningar kommer avgörandet att lämnas till premiärministern.” Meningen var tydligen att Chamberlain inte skulle delta i samordningskommitténs arbete och endast i undantagsfall ingripa i frågor rörande krigföringen.

Många frågor, som inte berörts i historiker och memoarer, inställer sig inför beslutet av den 1 maj. Vilka icke redovisade svårigheter i samarbetet motiverade Churchills krav den 23 april? Var Churchill inspirerad av Lloyd Georges krav på ledning av krigföringen 1916, ett krav som ledde till att Asquith avgick och förslagsställaren blev premiärminister? Sökte Churchill genom den kritiska hänvisningen

till organisationen av försvarsledningen ett alibi, trots tidigare försäkringar att Chamberlain alltid stödde hans förslag? Hur kunde Churchill förmå Chamberlain till denna halva abdikation, hotade han att avgå, mobiliserades andra krafter inom eller utom regeringen för hans krav? Gav Chamberlain vika för att vinna skydd mot kritiken i den stundande stora parlamentsdebatten? Varför gick i denna debatt både Chamberlain och Churchill så litet in på den nya ordningen? Varför skriver Churchill så utförligt om saken i memoarerna, är det rent slarv, har han inte tänkt igenom vilket intryck hans framställning måste göra, vill han mellan raderna antyda, att Chamberlain var omöjlig?

Huvudskälet till tystnaden kring dessa frågor är uppenbart: beslutet av den 1 maj förblev i kraft blott åtta dagar, sedan intog Churchill både formellt och reellt Chamberlains plats.

Debatten om krigsläget och krigföringen (Conduct of the war) började den 7 maj tolv minuter över tre och fortsatte den dagen till halv tolv; den 8 maj återupptogs debatten strax efter fyra och varade till klockan elva. I allt femton timmar med tjugoåtta reguljära anföranden och ett par hundra avbrott, utrop, frågor eller inpass från något ord till inlägg på en halv eller en minut. Huset var i allmänhet välbesatt och stundom överfullt — liksom läktarna för diplomater och andra åhörare — men vid middagstiden och då ledsamma talare uppträdde kunde antalet åhörare sjunka till ett tiotal, varav alltid en eller två ministrar. I det hela stod debatten på ett mycket högt plan, med ledande politiker från alla partier som aktörer. De flesta talarna hade grundligt förberett sina anföranden; vid kabinettssammanträdet närmast före debatten talade man huvudsakligen om vad de uppträdande ministrarna skulle säga och åtskilliga debattörer utanför regeringen hade uppenbarligen noga läst in sina anföranden. Bifallet efter de viktigare inläggen var starkt, i många fall frenetiskt; ett stort antal irriterade eller ilskena tillrop eller, som det heter i protokollet, "avbrott" vittnade om den upphetsade stämningen, men några allvarliga försök att hindra en talare att fortsätta gjordes inte och debatten stördes aldrig av systematiska tillrop och allmänt skrän. Talmannen ingrep några gånger i ordningsfrågor eller för att avvisa inpass, som han ansåg irrelevanta; vid ett tillfälle ifrågasattes hans opartiskhet av labourradikalen Aneurin Bevan.

Debatten skulle, enligt den konservative inpiskarens förslag vid dess början, avslutas med det rutinmässiga beslutet "att detta Hus nu ajourneras". Något förslag om förtroende- eller misstroendevotum förelåg inte. Inom labourled-

ningen hade Morrison före debatten förordat att partiet skulle uttrycka sitt misstroende i den formen, att man yrkade avslag på ajourneringsförslaget — detta skulle innebära detsamma som ett misstroendevotum. Flertalet inom labours styrelse var emellertid till en början emot denna åtgärd; man ansåg att den skulle driva de konservativa samman kring premiärministern och sålunda stärka hans ställning; även tidningar som Times och Daily Telegraph påstod att ett misstroendeförslag skulle verka i den riktningen. Efter första dagens debatt syntes läget vara ett annat: regeringsmedlemmarnas tal ansågs ha varit svaga, den konservativa oppositionen mot regeringen var starkare än många trott, och Attlee, förut tveksam, föreslog vid partiledningens sammanträde på morgonen den 8 maj, att man skulle gå på Morrisons linje. Av de främsta männen var endast Dalton av förut berörda skäl mot förslaget; ”vad som senare hände visade att beslutet var det rätta och att mitt omdöme varit felaktigt”, skriver han i sina memoarer. Debatten 8 maj öppnades därför av Morrison med yrkande på röstning mot ajourneringsformeln och förklaringen att röstning mot denna uttryckte misstroende mot regeringens skötsel av krigföringen. Möjligen verkade denna omläggning av debatten i viss mån på det sätt, som Attlee och andra ursprungligen fruktat, nämligen att en del missnöjda konservativa av partilojalitet höll tyst eller stödde regeringen. Men labours beslut att framdriva omröstning blev sannolikt avgörande i av partiet önskad riktning — utan omröstning hade regeringens svaga position inte med samma klarhet kunnat fastställas.

Debatten var, till stor del genom överläggningar mellan talmannen, inpiskarna och de ledamöter som önskade få ordet, så ordnad att huvudriktningarna väl kom till tals och representanter för skilda partier och åsikter omväxlande fick framträda. För regeringen var det naturligt att sända fram fyra representanter, först premiärministern som inledare, senare under debatten försvars- (lantförsvars-) och flygministrarna, slutligen som siste talare Churchill, som marinminister särskilt ansvarig och tillika den man, som genom sitt föregående och sin auktoritet var bäst skickad att

bryta udden av kritiken. De "meniga" försvararna av regeringen var sju. Inte mindre än fem konservativa kritiker fick ordet, vilket antagligen sammanhängde med deras höga ställning inom den politiska och militära hierarkien. Labour representerades av tio talare: de två liberala oppositionsgrupperna i underhuset av en var. Här följer talarlistan jämte uppgifter om talarnas parti och, då så behövs, ställningstagande för eller mot regeringen.

7 maj.

Premiärministern
Attlee (lab.)
Sinclair (lib.)
Croft (kons. för)
Wedgwood (lab.)
Keyes (kons. mot)
Jones (kons. för)
Bellinger (lab.)
Amery (kons. mot)
Southby (kons. för)
Milner (lab.)
Winterton (kons. mot)
Greenwood (lab.)
Lantförsvarsministern
Wilson (kons. för)

8 maj.

Morrison (lab.)
Flygministern
Lloyd George (lib.)
Lambert (lib. nat. för)
Cripps (lab.)
Duff Cooper (kons. mot)
Hicks (lab.)
Courthope (kons. för)
Bower (kons. mot)
Edwards (lab.)
Brooke (kons. för)
Alexander (lab.)
Marinministern

Partiställningen i underhuset var vid tiden för debatten följande. Normalt på regeringssidan: 370 konservativa, 30 liberala nationella, 7 nationella labour, 7 nationella. Normalt på oppositionssidan: 166 labour, 16 liberaler, 4 oberoende liberaler (Lloyd Georgegruppen), 3 oberoende labour, 1 kommunist. Till regeringssidan räknades alltså 414, till oppositionssidan 190. Härtill kom 10 icke till något parti hörande (independents).

Premiärministern med adjutanter

Då premiärministern gick fram till sin plats i underhuset, möttes han av det vid högtidliga tillfällen obligatoriska bifallet från konservativa "backbenchers". Men det var mindre bullrande än tillropen från oppositionen: "Avgå", "mannen som missade bussen". Under talet återkom gång på gång i olika former anspelningar på Chamberlains ord den 4 april, att Hitler missat bussen: "De (ministrarna) missade bussen", "missed the bus, missed the bus" (i kör). Redan efter några minuter ingrep talmannen med en tillrättavisning mot de medlemmar, som avbröt talet; även i det följande upprepades dock de aggressivt-ironiska tillropen. Chamberlain verkade enligt skilda uppgifter ursinnig, och en förbittrad stämning präglade från början debatten.

Premiärministern tog utförligt upp kritiken av de militära åtgärderna; jag skall här och i det följande endast i största korthet beröra denna sida av debatten. Hitlers planer att invadera Norge var visserligen väl kända i förväg, men kunde inte effektivt beivras utan att engelsmännen själva attackerade Norge. Ett angrepp på Trondheim från sjösidan skulle ha inneburit alltför stora risker. Att tillräckliga truppstyrkor inte sänts till Norge i god tid, berodde inte på att en del av den för Finland avsedda expeditionsarmén överförts till Frankrike utan på att erforderliga transportfartyg saknats. Detta var huvudpunkter i Chamberlains försvar. Han betonade vidare att misslyckandet var av begränsad betydelse, "inte jämförligt med reträtten från Gallipoli", att förlusterna varit relativt små och att de militära prestationerna i och för sig varit lysande. På ingen punkt medgavs något misstag. Även orden om att Hitler missat bussen försvarades "om också en smula vardagliga för en premiärminister"; de hade ju fällt före Norge-kampanjen och avsett Hitlers oförmåga att utnyttja sin i början av kriget stora militära överlägsenhet och "alltså inte gällt framtiden".

En relativt ingående redogörelse för Churchills position i regeringen är av särskilt intresse. Chamberlain erinrade om

att marinministern i april övertagit posten som ordförande i kabinettets militära samordningskommitté; senare hade Churchill, fastslogs med eftertryck, fått rätt att "ge ledning och direktiv" till stabschefernas kommitté och därmed "ett särskilt ansvar för övervakningen av de militära operationerna från dag till dag", vilket borde leda till ökad snabbhet och effektivitet. Här avbröts Chamberlain av en fråga om när detta arrangemang gjorts. Chamberlain svarade, att ett exakt besked inte kunde ges annat än efter en i övliga former framställd parlamentarisk fråga — "det var inte länge sedan, efter den 11 april". På en ytterligare fråga om tidpunkten, ställd av Morrison, svarade Chamberlain, att beslutet "tillkommit nyligen och inte berodde på operationerna i Norge". Det är svårt att undgå intrycket av att Chamberlain i detta sammanhang sökte begagna Churchill som sköld; som förut nämnts hade beslutet om Churchills nya ställning fattats först den 1 maj, vilken tidpunkt Chamberlain envist vägrade att meddela.

Med stor skärpa avvisade premiärministern rykten om oenighet inom krigskabinettet. Alla medlemmar hade haft samma ansvar. "Det finns ingen motsättning mellan oss. Ingen av oss har sökt intrigera mot någon annan. Vi alla har blott en tanke, att göra vad vi kan för att vinna kriget." Denna enighet borde utsträckas till alla riktningar och organisationer. Det var lätt att klandra men "nu är inte rätt tid för gräl". I slutet av anförandet krävdes samverkan mellan alla partier utan att något direkt förslag framställdes om en partipolitisk utvidgning av regeringen.

Chamberlain gjorde en mängd inpass under den följande diskussionen för att omedelbart besvara frågor, tillrättalägga uppgifter eller reagera mot kritik. Det mest uppmärksammade inpasset kom andra dagen, sedan Morrison ställt förslag om misstroendevotum. Genom detta förslag, yttrade premiärministern, hade utmaningarna mot regeringen förts upp på ett allvarligare plan. Såsom regeringschef påtog han sig "det primära ansvaret för regeringens åtgärder, och mina kolleger kommer inte att tveka att också påta sig ansvaret för dessa åtgärder". Det läge som uppstått genom misstroendeförslaget var allvarligt därför att "detta är en tid av

nationell fara, vi strider mot en hänsynslös fiende, som måste bekämpas med landets enade kraft. Det må vara att det är en plikt att rikta kritik mot regeringen. Jag vill inte undandra mig kritik, men jag säger till mina vänner i Huset — och jag har vänner i Huset —: Ingen regering kan effektivt föra krig utan offentligt och parlamentariskt stöd. Jag antar utmaningen. Ja, jag välkomnar den. Vi skall åtminstone få reda på vem som är med oss och vem som är mot oss, och jag uppmanar mina vänner att stödja oss vid omröstningen i kväll.”

De sista fraserna i inlägget blev ett slags ledmotiv i debatten; de har förblivit ryktbara — eller senare snarare beryktade. En rad talare angrep Chamberlain för att han vädjat till sina ”vänner” — som om det vore fråga om personlig angelägenhet — och att han genom skärpan i sina ord övat påtryckning eller rent av antytt ett hot. Chamberlain och andra förklarade däremot att ”vänner” helt enkelt åsyftade anhängare eller likasinnade och att det blott varit fråga om ordinär uppmaning att rösta med regeringen. Ostridigt är att uttrycken var ”olyckliga” (Churchill) och ”omdömeslösa” (Attlee). Visserligen begagnas i engelskt parlamentariskt språkbruk ordet ”vän” ofta som liktydigt med ”parti-vän” men i detta fall måste det få en annan nyans redan därför att flera konservativa notoriskt var regeringens motståndare; vidare var det något hårt och pockande över formuleringarna, som gav dem en bismak av order och som illa stämde överens med det myckna talet om enighet och samförstånd.

Såvitt jag vet är alla kommentatorer ense om att Chamberlain i det hela — även bortsett från orden om ”vännerna” — var föga effektiv i både sitt huvudanförande och i de kortare inläggen. Ännu svagare var försvarsministern Stanley och flygministern Hoare. Paradoxalt nog var Churchill, som innerst utan tvivel var kritisk mot flera kolleger och blev den störtade Chamberlains efterträdare, den utan jämförelse mest slagkraftiga försvararen av den fallfärdiga regeringen.

Två passager i Stanleys anförande bör refereras. Försvarsministern påstod, att regeringen var helt oskyldig till

den överdrivna optimism, som rått i England i början av det norska fälttåget, och att den över huvud inte hängivit sig åt några illusioner — detta var uppenbart oriktigt med tanke, exempelvis, på Chamberlains och Churchills underhustal den 9 och 11 april. I likhet med premiärministern underströk Stanley enigheten inom regeringen, närmast i fråga om beslutet att inte angripa Trondheim sjövägen. Regeringsmedlemmarna och det militära befälet hade varit av samma mening. "Beslutet fattades av kabinettet i sin helhet och grundades på enhälliga råd av dess rådgivare." Stanley gjorde i detta sammanhang det oroande medgivandet, att regeringen aldrig tänkt sig en tysk aktion mot Norges västra hamnar. I likhet med Stanley, men i än högre grad, fyllde Hoare ut sitt tal med utförliga beskrivningar av officerares och soldaters insatser; i debatten antydde ironiskt att ministrarna sökte skydd bakom frontlinjens heroism.

Oppositionens angrepp

De större reguljära oppositionspartierna, labour och liberaler, gick enigt mot regeringen. Av labours tio talare hade fyra, Attlee, Herbert Morrison, Greenwood och Alexander, varit medlemmar av MacDonalds andra regering, Wedgwood av den första; till dem som vid denna tid ännu var föga kända hörde Cripps, som sedan skulle göra en lysande karriär. Partiledaren Attlee talade första dagen omedelbart efter premiärministern, Morrison inledde andra dagens debatt med ett av dess längsta anföranden (femtio minuter). Liberalerna representerades av ledaren Sinclair. I det hela var den kritik, som framfördes från dessa håll, den mest sakligt ingående under debatten, även om retoriska glansnummer, jämförliga med Amerys och Lloyd Georges inlägg, saknades. Skiljaktigheterna mellan de olika talarna var obetydliga, och därför synes det bäst att referera deras anföranden inte var för sig utan genom en sammanfattning av de anförda argumenten.

Det gällde inte bara Norge, förklarade Attlee. Norgeaktionen var endast det senaste beviset för regeringens brist

på förutseende, energi och beslutsamhet. "Norge kommer som en kulmination efter många andra misslyckanden. Folk säger att de som är främst ansvariga för styrelsen är män, vilkas karriär varit en nästan oavbruten serie av misslyckanden. Norge följer Tjeckoslovakien och Polen. Överallt är det samma historia: för sent! Premiärministern har talat om att missa bussen. Hur många bussar har inte han och hans kolleger missat sedan 1931? De missade alla bussar som ledde till fred men hann i tid till den buss som ledde till krig. Folk inser att de män som haft konsekvent fel i sin bedömning av händelserna, samma män som trodde att Hitler inte skulle angripa Tjeckoslovakien, att Hitler kunde blickas, inte förstått att Hitler skulle angripa Norge." Morrison vände sig särskilt mot de tre ministrar, som sedan många år ansågs personifiera avspänningspolitiken. "Saken är att vi före kriget och under kriget känt att åtminstone några av ministrarna i hela sitt sinnelag, sin aktivitet och sitt temperament varit misslyckade, oskickliga och olämpliga. Jag måste säga, att jag särskilt syftar på premiärministern, finansministern och flygministern. Jag kan inte komma ifrån att de i sin hållning till brittisk utrikespolitik mellan 1931 och 1939 konsekvent och envist hade fel. Jag anser dem, kanske mer än några andra, ansvariga för att vi blivit invecklade i ett krig som en klok kollektiv organisering av freden kunnat förhindra, och liksom de saknade mod, initiativkraft, fantasi, psykologisk insikt, rörlighet och självrespekt i ledningen av utrikespolitiken, så har enligt min syn samma egenskaper framträtt i deras ledning av kriget. Jag är uppriktigt rädd för att vi, om dessa män är kvar i sina ämbeten, riskerar att förlora detta krig. Det vore en fruktansvärd och ohygglig sak för detta land och för hela mänsklighetens framtid."

Under kriget hade regeringen, redan före Norgeaktionen, visat sin oduglighet. Den hade inte blott varit slapp i själva krigföringen utan underlåtit att organisera hemmafronten genom planering, yrkesutbildning, samarbete med fackorganisationerna och lokala organ, effektiv användning av arbetskraften (vid denna tid fanns ännu en miljon arbetslösa i England). På denna punkt gjordes det mest ut-

förliga och sakkunniga inlägget av Hicks, byggnadsarbetarnas ledande man och medlem av landsorganisationens styrelse.

Kritiken av regeringens politik och krigföring beträffande Norge innefattade reflexioner och resonemang, som sedan veckor dryftats i pressen. Man hade sedan länge vetat, att tyskarna förberedde en invasion i Norge men tydligen inte berett sig på en motaktion, bland annat genom att söka anskaffa ett flygfält. Man hade tydligen, trots att en expeditiionskår tidigare organiserats för Finlands räknning, inte haft trupper av tillräcklig kvalitet och kvantitet att omedelbart sända till Norge. Man hade inte haft flotta och flyg tillgängliga för en snabb och samlad kampanj.

En detalj i detta problemkomplex är av särskilt intresse. Attlee, bland andra, betonade, att man borde ha ordnat med ett flygfält i Norge inför den tyska invasionen. Saken hade redan berörts av Chamberlain, som förklarar ordentliga förberedelser mot ett tyskt angrepp i Norge omöjliga utan kränkning av Norges neutralitet. Flertalet kritiker av regeringen, bland dem Attlee, påstod inte att en sådan kränkning borde ha skett — man nöjde sig med att i största allmänhet tala om att ett flygfält borde ha anskaffats. En labourman, Cripps, gick emellertid längre. Regeringen borde ha sett till att engelska styrkor fanns i norska farvatten, innan tyskarna kom dit. "Om det syntes nödvändigt, borde vi provisoriskt ha tagit Bergen, Trondheim och Stavanger under vårt beskydd." Cripps motiverade sin uppfattning med att tyskarna inte följde folkrättens bud och att engelsmännen i alla fall också brutit mot dem genom minutläggningen utanför Norge. (Man är benägen att sätta Cripps' tankegång i sammanhang med hans allmänna doktrinarism och självsäkra moralism; han var religiös puritan samtidigt som marxist och hade några år tidigare dels varit pacifist, dels uteslutits ur labourpartiet som förespråkare för ett slags provisorisk diktatur.) Cripps' uttalande gjordes mot slutet av debatten och blev föga diskuterat; den konservative dissidenten Bower tog upp Cripps' tanke men en av regeringens försvarare, Brooke, stämplade den som liktydig med det tyska försvaret för angreppet på Belgien 1914.

Regeringen hade inte bara skött Norgekampanjen uselt, den hade också genom optimistiska uttalanden eller antydningar vilselett folket — detta var en huvudlinje i oppositionens angrepp. Som bevisning citerades en mängd uttalanden av de ledande ministrarna i parlamentsdebatter från 11 april och 2 maj samt i anföranden utanför parlamentet. Den bästa godbiten serverades under husets skrattsalvor av Morrison. Flygministern hade i ett radiotal i slutet av april, infört i tidskriften *The Listener* så sent som 6 maj, yttrat följande: "Idag är våra vingar utbredda över Ishavet. De är överdragna av is. I morgon skall segerns sol nå dem med sitt gyllne ljus och de vingar som glänste över de stora vattnen i norr skall än en gång bära oss hemåt till den 'fred med ära', som anstår ett fritt folk, och till den seger, som vinnes av en ädel ras." Även Churchills segerprofetior i underhuset den 11 april drogs fram av labours ledare för att visa regeringens illusionism. Cripps sökte också från några formuleringar i Churchills tal leda i bevis, att Atmirstone marinministern vid denna tidpunkt tänkt sig att sätta in flottan i Norgekampanjen på ett helt annat sätt än som faktiskt skett. "Det är till stor del detta tal, radierat över hela världen, som, i belysning av vår reträtt från södra och mellersta Norge, i så hög grad skadat vår prestige."

En reform, varom oppositionen var ense, innebar förmandet av ett mindre krigskabinett, som snabbt skulle handlägga alla ärenden rörande krigsföringen. Den av Chamberlain några dagar förut genomförda ordning, enligt vilken Churchill — för att använda Morrisons ord — skulle bli "ett slags planläggare, inspiratör och instruktionsgivare" gentemot militärledningen, avvisades däremot enhälligt. Även om Churchills duglighet var erkänd, var det orimligt att begära, yttrade Attlee och andra, att han på en gång skulle vara samordnare av den militära verksamheten och chef för ett departement; det skulle vara att alltför hårt belasta Churchill och obilligt mot de andra ministrarna som arbetade med krigsfrågorna. Morrison ifrågasatte, om inte det beslutade arrangemanget var till för att utnyttja Churchills popularitet som stöd för regeringen. "Är det inte så att marinministern används som en sköld, då premiärminis-

tern finner det lägligt. Jag är övertygad om att premiärministern har stort förtroende för marinministern. Jag har observerat detta med glädje under de senaste månaderna. Men det tycks mig, som om regeringen, då den är i trångmål, då den kritiseras såsom inkompetent, strävar att placera marinministern i skyltfönstret i tron att detta skall lugna folk. Det är inte alldeles rättvist. Det tenderar till att pålägga marinministern ansvarsbördor, som han inte rimligen kan bära och som det är tvivelaktigt, om regeringen i själva verket vill tillåta honom att bära." Detta inlägg är det klaraste försöket från labours sida att ge Churchill en särställning gentemot regeringen i övrigt och att — kanske — hävda eller främja en motsättning mellan Churchill och hans kolleger.

Morrison gick emellertid också i ett annat sammanhang in på Churchills position. Det var underligt, förklarade han, att Churchill, som haft "om inte hela ansvaret så dock ett stort ansvar, för dessa operationer" skulle tala sist i debatten och att det alltså skulle bli omöjligt att efter hans anförande ställa frågor till honom. Labourledningen hade förgäves begärt att marinministern skulle ta ordet tidigare. Varpå berodde det att detta "huvudvittne" placerades så att hans "vittnesmål" inte kunde diskuteras? Morrison antydde en oroande förklaring: kanske hade "regeringens huvudvittne, efter premiärministern, avsiktligt hållits utanför vittnesbåset, kanske är han det huvudvittne, som vägrar att gå in i vittnesbåset".

Alla oppositionstalare krävde att regeringen skulle avgå: den hade visat sig svag, vacklande, konstant endast i sin självbelåtenhet; den saknade folkets förtroende, även om inpiskarna fortfarande kunde organisera en majoritet i underhuset; Cripps, som just kommit från Amerika, påstod, att den undergrävde Englands anseende ute i världen. Hur en ny regering borde vara sammansatt, gick man inte in på. Ett undantag var möjligen fackföreningsledaren Hicks, som, dock utan att särskilt avse den politiska situationen, yttrade, att labourledarna måste bringas att medverka. En rad anföranden avslutades med vädjanden att bortse från alla partisynpunkter i den kommande omröstningen. Likaså

framfördes, såsom av många talare från andra läger, den paroll om enighet, som är obligatorisk i dylika krisdebatter: "håll med mig, så blir vi alla överens." Den lidelsefulla patriotismen och viljan att vinna kriget uppbar alla inlägg från oppositionens sida, och debatten klarlade alltså, att i denna avgörande punkt enigheten verkligen var total.

Konservativa mot regeringen

En nyckelställning i debatten hade de konservativa kritikererna av regeringen. De hade också den militära eller politiska positionens prestige: en amiral, sir Roger Keyes, tre förutvarande medlemmar av kabinettet, Amery, Winterton och Duff Cooper, en kommendör vid flottan, Bower. De utnyttjade läget med stor skicklighet: särskilt Keyes och Amerys tal hör till de mest ryktbara och de mest effektiva.

Keyes anförande var, skriver *Annual Register*, det kanske mest verkningsfulla av alla. Den pensionerade amiralen (född 1872) hörde till hjältarna från första världskriget: han hade tjänstgjort vid Gallipoli, lett den ryktbara raiden mot Zeebrügge och varit chef för Dover-eskadern, som skyddade kanalen. För att framhäva sitt anspråk att tala som ett slags representant för flottan, hade Keyes klätt sig i paraduniform med ordnar — en enastående eller i varje fall ytterst ovanlig gest. Han var en dålig talare men hade på Harold Macmillans råd skrivit sitt tal och lärt det utantill (Spears); han reciterade det med stor kraft och av de våldsamma bifallsropen eggad aggressivitet.

De första orden var emellertid improviserade. Keyes hade retat upp sig på ett par slarviga fraser om den engelska flottan av den föregående talaren, överste Wedgwood, och började: "Efter en kort rast från de ansvarlösa funderingar, som framförts av min ärade och tappre vän representanten för Newcastle under Lyme kom jag tillbaka till Huset och hörde honom säga att den brittiska flottan farit till östra Medelhavet och Alexandria av fruktan för bomber. Det är en förbannad förolämpning." Då Wedgwood med några ord föll undan förklarade Keyes att han hade mycket

större respekt för sin "ärade och tappra vän", då denne stod vid ett batteri "än som strateg och talare i underhuset". Efter detta utbrott, som verkade autentisk sjöbuss, började Keyes det egentliga talet. Det varade tjugo minuter: inga avbrott utom bifallsropen.

Anslaget var skickligt. "Jag kommer idag för första gången i uniform till underhuset därför att jag vill tala för officerare och män i den kämpande flottan på havet, som känner sig mycket olyckliga." Det var inte flottans skull, att den norska aktionen misslyckats. Flottan hade varit redo och stridslysten men den hade hindrats att handla. Ett anfall genom Trondheimfjorden på Trondheim skulle säkert ha lyckats utan stora förluster och kunde ha blivit avgörande. Gång efter annan hade Keyes besökt marinledningen och föreslagit ett sådant anfall: han hade bett att få befälet och begärt endast några gamla fartyg för uppgiften — det hade varit tillräckligt. Nu blev det norska fälttåget en upprepning av företaget mot Gallipoli 1915, ett nederlag, därför att man av rädsla för risker inte vågat det avgörande, med all säkerhet framgångsrika angreppet. "Jag tycks ha varit född på en olycklig tidpunkt. Under Gallipolikampanjen ansågs jag som kapten och tillförordnad kommandör vara för underordnad för att man skulle lyssna till mina råd" (om forcering av Dardanellerna). "I detta krig är jag, på grund av min snabba befordran, betraktad som för hög och för gammalmodig för att vara värd att höra på." Med en mängd påståenden i detaljfrågor sökte Keyes stödja sin åsikt att ett stort tillfälle försumrats i Nordnorge likaväl som vid Gallipoli och Dardanellerna.

Sista delen av talet var en passionerad hyllning till marinministern. Churchill och Keyes hade båda "Gallipolis järn i sitt hjärta"; Churchill hade 1915 förlorat sin ställning på grund av att denna kampanj, som han planerat och kunnat föra till seger, inte blivit genomförd; för Keyes hade det varit "tortyr att se truppernas lidanden och förluster på Gallipolihalvön, då jag visste, att allt kunde klaras genom en djärv insats av flottan". "Jag har stor beundran och tillgivenhet för min ärade vän förste amiralitetslorden. Jag längtar att se hans väldiga förmåga riktigt utnyttjad. Jag

tror inte att det kan ske under det nuvarande systemet. Ett krig kan inte vinnas av kommittéer . . . Han har flottans, ja, hela folkets förtroende . . . Jag förstår att han i morgon kväll kommer att göra ett våldsamt motangrepp på mig, ty han är alltid lojal mot vänner och kolleger, men när han gjort det hoppas jag att han godtar min ståndpunkt . . . och gör vad som behövs för att en kraftig aktion av flottan i Norge inte blir fördröjd längre . . . För hundrafyrtio år sedan sade Nelson 'Jag tror att de djärvaste åtgärderna också är de tryggaste' och det gäller ännu i dag."

Keyes krävde inte att Chamberlain skulle avgå och efterträdas av Churchill, han berörde inte alls frågan om regeringens sammansättning, men talet gick uppenbarligen ut på att Churchill borde bli krigsledare. Anförandet var det första i vilket någorlunda tydligt Churchills och över huvud regeringsbildningens problematik angavs. Keyes förutsatte att Churchill lojalt skulle värja sina kolleger mot angreppet, men antydde samtidigt att denna lojalitet inte var, inte kunde vara, en hjärtats samstämmighet. Man frågar sig om Keyes av Churchill eller genom indirekt meddelande från Churchill eggats att uppträda på detta sätt. Men det är också tänkbart, att han främst drevs av önskan att så att säga misstänkliggöra Churchill — att ifrågasätta hans "verkliga" lojalitet mot Chamberlain och hans "verkliga" anslutning till vad som gjorts — och därmed bana väg för ett regeringsskifte. Det är också möjligt att Keyes talade — eller rättare skrev — i ett stämmingsläge, där han bestämdes av känslan för Gallipoliföretagets inspiratör tjugofem år tidigare och inte tänkte på dagens politiska konsekvenser.

Leo Amery, (född 1873 och alltså något äldre än Churchill), hade, skrev *Economist* "en bättre hjärna än någon annan politiker av sin generation, och härtill kom enorm flit, intensiv patriotism och en fläckfri och behaglig personlighet". Han var efter akademiska examina länge tidningsman, samtidsskildrare (boerkriget) och politiker bakom den parlamentariska fronten; först år 1911 blev han medlem av underhuset, senare marinminister (1922—1924) och minister för kolonierna (1924—1929). Hans memoarer är i

sin formella klarhet och precision fyllda av skarpsinniga resonemang och kyligt inträngande personkaraktistiker. Varför kom han inte längre, varför blev han inte politisk ledare av första rangen? Visserligen saknar han något av Churchills glans och ungdomliga romantik, men han verkar lika utåtvänd och lidelsefull, och i jämförelse med Attlee och Neville Chamberlain lyser han av temperament, vitalitet och stora perspektiv. Frågar man engelska politiker om orsaken till det relativa misslyckandet, talas det allmänt om hans fysiska litenhet, hans inriktning på sakfrågor av ofta sekundärt intresse, hans bristande magnetism. Man anar att Amery i sin intensiva saklighet ofta tröttade och irriterade, att hans kunskaper och skärpa hade en bismak av överlägsenhet och arrogans; härtill kom att han under långa tider oavlåtligt förfäktade impopulära ståndpunkter, särskilt genomförd imperiell protektionism. Churchill och han var goda vänner men också trätobröder och stundom bestämda motståndare; i Indiendebatterna i början av 1930-talet verkade Amery för ökad självstyrelse medan Churchill företrädde die-hards, under Italiens krig mot Abessinien gick Amery på förhandlingslinjen i syfte att isolera Tyskland, medan Churchill godtog Nationernas förbunds och sanktionernas linje, Churchill hörde under abdikationskrisen till "kungens vänner", medan Amery stödde Baldwin. Under åren före andra världskriget gick de båda åldrande politikerna samman mot eftergiftspolitik, bestämda av en något yverboren patriotism och en vagt optimistisk idealism, men också kamrater i det stora lyckökeriets karriär, lystna efter äventyr, handling, makt och ära. Ehuru inte histrion och personifikatör av England i Churchills stil, hade Amery sinne för det storslagna och till och med teatraliska. Då Chamberlain den 2 september 1939 uppträdde i underhuset utan att meddela den väntade krigsförklaringen mot Tyskland ropade Amery till den följande talaren från labour: "Tala för England." Talet den 7 maj 1940 blev hans största utflykt i det dramatiska; man kan anta, att det citat från Cromwell, med vilket han slutade, under generationer kommer att i skolböckerna sammanföras med hans namn likaväl som med upphovsmannens.

I sina memoarer beskriver Amery ingående, hur han nådde beslutet om den ryktbara aktionen. Dag efter dag följde han med växande kritik regeringens politik, dess brist på energi och planering i stor stil. Då han i slutet av april fick uppgifter om utrymningen av Norge, skrev han i sin dagbok, att detta "måste sluta med regeringens fall och kanske också med Winstons" (han var alltså medveten om svårigheten att rädda Churchill vid ett nederlag för Chamberlain). "Men i så fall, vad skall vi göra? Min enda slutsats blir att det inte kan bli sämre än med det nu sittande gänget, och att om vi byter ofta nog vi skall finna någon som kan leda oss till seger." Inom den konservativa oppositionsgruppen liksom inom den från skilda partier rekryterade aktionsgruppen diskuterade Amery möjligheterna. Beaverbrook förklarade i ett samtal med honom, att han ansåg det tänkbart att störta Chamberlain blott genom en "palatsrevolution", alltså intriger och konflikter av den art, som 1916 besegrat Asquith och fört Lloyd George till makten och som Beaverbrook själv med sådant mästerskap skildrat i "Politicians and the War". Men vid sammanträde i partiernas aktionsgrupp under ordförandeskap av Clement Davies kom man överens om att slå till vid ajourneringsdebatten den 7 maj.

Amery förberedde noga sitt tal till första debattdagen. Men han hade svårt att få ordet, trots att han som medlem av Privy Council enligt praxis hade en viss förtursrätt. Talmannen sköt på hans inlägg till middagstiden — "med avsikt, misstänkte jag, eftersom han visste att jag skulle ställa till bråk". Då Amery tre minuter över åtta äntligen fick ordet satt endast ett tiotal ledamöter på sina platser. Amery funderade på att endast säga några ord och återkomma dagen därpå, men Davies uppmanade honom att hålla hela talet och gick ut ur salen för att samla åhörare. Medan Davies sprang kring i matsal, klubbrum och bibliotek talade Amery väl, men sparade på de stora effekterna. "Det var som en konspiration. I små grupper kom medlemmarna tillbaka. Sedan, med ett sjätte sinne av att något enastående skulle hända, kom de i massor... Då han nådde den bittra kärnan i sitt tal var Huset samlat kring honom"

(Blythe). Allt tätare och hetsigare kom bifallet, även från de konservativas bänkar.

Talet var ett mästerverk av precision, lidelse och dömande storhet. Intet inpass gjordes under det fyrtyo minuter långa anförandet. "Det var som om han kastade stenar lika stora som han själv och med en kraft som ständigt ökades, mot regeringens glashus . . . Intrycket var en serie av bedövande explosioner", skriver general Spears.

Amery började med att — kanske klarare än någon annan under debatten — kritisera de militära operationerna, eller bristen på operationer. Det hade länge varit känt eller åtminstone misstänkt, att tyskarna förberedde en aktion mot Danmark och Norge. Då den engelska flottan lade ut minor den 8 april, var tyska motåtgärder självfallna, och ändå hade England inte så disponerat sina stridsmedel, att man kunde avvärja det tyska angreppet. "Jag minns hur för många år sedan i Östafrika en ung vän till mig gav sig ut på lejonjakt. Han skaffade sig en sovvagn vid järnvägen och placerade den på ett sidospår nära det ställe där han väntade sig att finna ett människoätande lejon. Han lade sig för att sova och drömma om lejonjakten på morgonen. Olyckligtvis var lejonet ute på jakt den natten. Lejonet klättrade upp på vagnen, krefsade upp skjutdörren och åt upp min vän. Det är i korthet berättelsen om vårt initiativ i Norge." Och när väl den tyska ockupationen satts i gång, saknades trupper och fartyg redo för ett ingripande, och den aktion mot Trondheim, som framstod som den givet påkallade, hade man inte vågat sig på. Om England effektivt hjälpt de tappert stridande norska trupperna, kunde "Norge ha blivit vad Spanien en gång blev för Napoleon". Premiärministern hade talat om de tyska förlusterna. "Vad förlorade tyskarna? Några tusen man, ingenting av betydelse för dem, ett tjug transportfartyg och en del av den flotta, som i varje fall inte kan mäta sig med vår. Vad vann de? De vann Norge, med strategiska vinster som, åtminstone enligt deras uppfattning, uppväger deras marina förluster. De vann hela Skandinavien."

Vad som behövdes var enhet och snabbhet i handlandet. "Det väsentliga i fred är diskussion, sammanträden, över-

enskommelser; kabinettet är från den synpunkten ett parlament i miniatyr . . . Det är nödvändigt att kompromissa, att uppskjuta, att ajournera. I det läget finns det inga långsiktiga planer för handlingen. Det är naturligt att sköta politiken från fall till fall . . . Detta är omöjligt i krig. I krig är det första väsentliga att planera i förväg. Det andra väsentliga är snabb och avgörande handling." Ministrarna hade inte tid att planera och handla, såsom organisationen nu var. Det gick inte heller att som man tänkt sig göra Churchill till militär samordnare och tillika marinminister; det var en omöjlig kombination. Liksom under förra kriget var ett krigskabinett med några få medlemmar nödvändigt och detta kabinett måste bli en nationell regering, representerande alla partier. Men det viktigaste var att finna de rätta männen. Lika litet som fredens politiska system passade fredens politiska ledare för kriget. "Förmåga att debattera och att ge en motivering, försiktighet i framförande av impopulära åsikter, kompromissvilja och betänksamhet är naturliga egenskaper — jag kan nästan säga dygder — hos en politisk ledare i fredstid. De är farliga egenskaper i krig. Vision, djärvhet, snabbhet och fasthet i beslutet är villkor för segern . . . Under senare år har den normala svagheten i vårt politiska liv stegrats genom en koalition som inte grundats på några klara politiska principer . . . Det är en koalition som levat i en skymningszon mellan protektionism och frihandel och mellan kollektiv säkerhet och oförberedd isolering. Att regeringen under de senaste tio åren skulle frambragt en grupp krigsledare vore nära nog ett underverk. Vi har väntat åtta månader, och underverket har inte kommit. Har vi råd att vänta längre?"

Amery kunde inte utpeka de män som borde få ledningen. De måste vara "våra fienders likar i stridsvilja, djärvhet, beslutsamhet och törst att segra". "Då för trehundra år sedan prins Ruperts ryttare ständigt besegrade parlamentets kavalleri, sade Cromwell till Hampden, att han måste skaffa nytt folk: 'de flesta av Edra soldater är gamla, uttjänta, hantlangare, betjänter och folk av den typen . . . Ni måste finna män av ett sådant sinne att de går lika långt som de andra, annars förlorar ni ständigt.' Det är kanske

inte lätt att finna sådana män. Vi kan finna dem endast genom försök och prövning och genom att hänsynslöst kasta åt sidan alla som brister i förmåga och vilkas brister blir upptäckta. Vi slåss idag för vårt liv, för vår frihet, för allt som är vårt, och vi kan inte ledas som vi nu är ledda."

Efter dessa ord tvekade Amery ett ögonblick. Han hade lyckats, det förstod han inför trängseln i Huset och den andlösa tystnaden. "Amery, en liten undersättsig man med ett minimum av personlig pondus, syntes nu, inför Husets förtrollade ögon och spända nerver, höja sig över parlamentet som en pelare" (Blythe). Men kunde triumfen bli än större? Amery hade förberett en avslutning med ett nytt Cromwellcitat men han var rädd att gå för långt, rädd för en antiklimax. "Mitt syfte var", skriver han, "inte att nå en dramatisk effekt, utan att störta regeringen, om jag kunde det." Tvekan försvann; han kände sig buren av stämningen och såg på andra sidan huset "en blick av beundrande uppskattning hos den gamle parlamentariske virtuosen Lloyd George". Så vågade han: "Jag har citerat några ord av Oliver Cromwell och jag skall citera några ord till. Jag gör det med en viss motvilja, eftersom jag talar om personer som är gamla vänner och kolleger, men det är ord, som, tror jag, är tillämpliga på det nuvarande läget. Jag menar vad Cromwell sade till det långa parlamentet när han ansåg att de inte längre var skickat att sörja för nationen.

'You have sat too long here, for any good you have been doing. Depart, I say, and let us have done with you. In the name of God, go!'

Jublet gav Amery rätt. Citatet krönte ett tal, som redan blivit klassiskt i engelsk historia.

Det sakligt liksom retoriskt viktigaste i Amerys tal var inte den militära och politiska detaljkritiken utan totalomdömet om regeringen. På denna punkt var han klarare och hårdare än någon annan talare. Tjugufem år tidigare hade han sagt och skrivit nära nog samma sak om Asquiths ministär. Vid båda tillfällena var stämningen ungefär densamma. Kritiken av regeringen gällde egentligen regeringschefen; Asquith och Chamberlain tycks — trots Asquiths

överlägsenhet i intelligens och allmän skicklighet — ha fungerat på ungefär samma sätt, som skötsamma kompromissarier och avverkare av ärenden, utan den upphetsning, intensitet, koncentration och "törst att segra" som kriget fordrade. Amery uttryckte i underhuset bäst vad många tänkte — säkerligen även många bland regeringens anhängare och till och med regeringens medlemmar. Vem tänkte Amery på som den stora krigsledaren? — kanske på Churchill, kanske på Lloyd George, sannolikt också på sig själv.

De tal, som hölls av andra konservativa opponenter, innehöll föga nytt utöver vad som tidigare sagts av deras meningsfränder och andra kritiker av regeringen. Jag skall endast referera några punkter, särskilt de passager, som mer eller mindre öppet tog upp frågan om Churchills ställning i och till regeringen. Earl Winterton, liksom Keyes och Amery nära lierad med Churchill, erinrade om liknande situationer under första världskriget; "om vi hade fortsatt att stödja regeringen Asquith under förra kriget hade vi förlorat detta krig". På regeringssidan sökte man försvara allt, ursäkta allt. "Då jag hörde premiärministerns tal i dag tänkte jag, att det var alldeles samma slags tal, som lord Baldwin av Bewdley brukade hålla när min ärade vän marinministern framhävde bristerna i vår upprustning." Lojalitet mot partiet och dess ledning fick inte spela in då det gällde en ändring av styrelsen i landets intresse.

Duff Cooper, som talade andra dagen, uttryckte sig med nästan samma skärpa som Amery, om också med mindre vältalighet. Sedan han avgått ur regeringen på grund av München hade han aldrig, förklarade han, röstat mot den, men nu var det en plikt att göra det, ty regeringens sammansättning gjorde en effektiv krigföring otänkbar. Duff Cooper gick direkt in på frågan om Churchills ställning. "I kväll får vi säkerligen höra ett värtaligt och kraftigt tal av marinministern. Jag nästan önskar att det framfördes från den numera tomma plats som han förr brukade inta. Han kommer att med sin vältalighet försvara dem, som så länge har vägrat att lyssna till hans råd, som behandlade hans varningar med förakt och vägrade honom sitt förtro-

ende. Han kommer säkert att vara lika framgångsrik som han alltid varit, och de som så ofta darrade inför hans värja, blir nu glada över att få söka skydd bakom hans sköld. Jag ber mina kamrater att inte låta charmen i hans vältalighet och hans personlighet besegra dem i kväll . . .” Än mera öppen var Bower: ”Marinministern skall, efter vad jag hört, avsluta debatten i kväll. Han är en stor vältalare och jag tvivlar inte på att han kommer att ge en övertygande framställning, men jag är säker på att han inte skall använda sin stora förmåga av vältalighet, denna sköka bland konsterna, för att försvara en sak, som han inte tror på.”

Det bör observeras, att ingen av de konservativa opponenterna — i motsats till labours talesmän — antydde, att Churchill gjort något fel eller uttalat sig alltför optimistiskt.

Konservativa för regeringen

De som försvarade regeringen utan att tillhöra den, sex konservativa och en ”nationell” liberal, bildade, såsom många iakttagare framhållit, utan tvivel den svagaste gruppen av debattörer. Detta var helt naturligt: de ledande eller mera framstående konservativa ledamöterna satt i regel i kabinettet eller innehade någon av de lägre poster, som hör till ”ministeriet” i vidsträckt mening; som opponenter inom samma parti framträdde blott politiker av rang; labours talesmän utgjorde självfallet också en elit inom sitt parti. Men vid genomgången av de tal, som hölls av regeringens ”backbenchers”, kan man inte undgå intrycket, att prestationerna var sämre — mindre skickliga och aggressiva, mera osäkra och undvikande — än som förklaras av dessa allmänna överväganden. Ingen i denna talargrupp hade haft eller kom att få någon högre ställning inom styrelsen. De tycktes, skriver Duff Cooper, ”ha utsetts av inpiskarna, som ansåg, att i en så stor armé några vanliga soldater måste bemanna skyttegravarna”. Deras försvar för regeringen och dess politik var utan entusiasm, ofta snarare ursäktande än stridslustet. Flera betonade, att de uppträdde

helt självständigt, inte var några partibundna ja-sägare; dessa avvärande gester måste snarast ha ingivit misstanken, att försvarstalen kändes som en partipolitisk plikt. Att de djupa ledens insatser var så dåliga, tyder på att bland de konservativa tveksamheten och tvivlet på regeringen var ännu starkare än talarlistan och omröstningssiffrorna direkt ger vid handen. Det misslyckade försvaret måste också hos många åhörare och kommentatorer ha framkallat eller stärkt uppfattningen att regeringens, och särskilt regeringschefens, position var bräcklig. Till en del kan Chamberlains avgång antas ha varit betingad av det svaga stöd han fick av sina trogna — ett indicium på att deras trohet inte var ovillkorlig.

På en rad punkter upprepade backbenchers regeringsledamöternas reflektioner och argument. De prisade militärens insatser, underströk fälttågets svårigheter, framhävde vanskligheten i mera bestämda omdömen. Särskilt berömmet av officerare och soldater, kryddat med extravaganta liknelser, fick liksom hos Stanley och Hoare en bismak av självförsvaret och alibism; skulle man angripa en aktion, i vilken så många med hjältemod vågat och offrat livet? Några talare hänvisade till egna militära erfarenheter. Arnold Wilson, tidigare en av eftergiftspolitikens mest aktiva förespråkare, började sitt anförande med att omtala att han strax måste återvända till sin flygartjänst; han tillade att en flygare med tur kunde äta middag med sin hustru ena kvällen och efter en bombraid i Norge träffa henne till frukosten dagen efter (Wilson blev kort senare nedskjuten). Reflektioner och relationer som dessa, halvt skrytsamma och halvt patetiska, ömsevis irriterande och gripande, ger en bild av hetsen och spänningen bakom debatten.

En huvudlinje var att man måste bevara enigheten inför faran och att därför hård kritik av regeringen måste anses olämplig och farlig. En konsekvens av denna ståndpunkt var antydningar om att kritikerna inte tänkte så mycket på landets intressen som på att försvaga sina motståndare och själva komma till makten. Det talades om "partisk", "häcklande", "oansvarig" kritik, om pressens hänsynslösa avslöjanden och sensationsmakeri, om hemliga konspira-

tioner mot regeringen inom parlamentet (här avsågs tydligen de förut nämnda grupperna), om de utanför styrelsen stående partiernas och personernas missnöje, samtidigt som man ofta rekommenderade labours inträde i regeringen. Kritiken av kritiken innebar också att regeringens angripare förklarades, om också oavsiktligt, gå fiendens ärenden. Dels gav debatterna upplysningar av värde för tyskarna, dels medförde oenigheten att tyskarna blev mera eniga och mera övertygade om seger. Några talare drev dessa linjer utomordentligt långt. "Några skribenter i pressen har klart enrollerat sig hos dr Goebbels i vad som endast kan beskrivas som en defaitistisk kampanj" (Croft). "Jag tror att folket har rätt att säga till oppositionens ledare, att det är tid för dem att sluta kasta sina politiska pilar, då landet är i ett så förtvivlat läge"; "vi har inom alla Husets partier lovat oss själva att Hitler skall bort och jag är förvånad att finna, att många medlemmar av Huset synes mera angelägna om att premiärministern skall bort . . . de tycks vara mera inställda på premiärministerns avgång än på Hitlers nederlag" (Jones). "Hitler tillåter ingen att undergräva hans auktoritet; och därför borde vi inte göra något för att undergräva de mäns auktoritet, som för kriget för oss. Jag lyssnade i början av kriget till en person som kallades lord Haw-Haw. Han försökte undergräva vårt självförtroende. Det är vad som sker idag. Dr Goebbels kunde inte gjort mera än vad underhuset har gjort" (Lambert).

Dessa argument är typiska för vad försvarare av regimer och regeringar ständigt presterat i farliga lägen: sitt i båten, lita på befälet, annars gynnas fienden. Repliken, tidigare berörd i detta referat, är lika traditionell: den fria debatten är vår styrka, endast den kan genomdriva de ändringar, som leder till verklig enighet. I otaliga variationer återkom dessa tankar i den stora underhusdebatten — liksom i Sverige och många andra länder under kriget.

Samtidigt som dessa talare beklagade den norska reträtten under hävdande av regeringens skuldlöshet, sökte de förringa nederlagets omfattning och betydelse. Det var inte någon "stor olycka", inte en "katastrof" som inträffat, blott ett begränsat "missöde" på en sekundär krigsskådeplats.

Under första världskriget, erinrades det, hade mycket värre saker hänt och ändå hade segern vunnits; det vore oriktigt att "göra ett berg av denna mullvadshög" (Courthope, som avbröts av det ironiska inpasset "mullvadshög?"). I själva verket, sades det på flera håll, var antagligen det skedda på lång sikt till Englands fördel genom att tyskarna fått en orimligt lång kustlinje att bevaka. "Läget idag är ojämförligt bättre än det var före invasionen av Norge. Flottans mod och skicklighet under de senaste veckorna har gjort det möjligt för oss att sända överväldigande stridskrafter till Medelhavet" (Southby). I något mildrad form gick Chamberlains paroll före det norska fälttåget — att "Hitler missat bussen" — igen i dessa försvarstal efter fälttåget. Strängt taget borde de konservativa backbenchers ha betecknat det misslyckade fälttåget som en framgång, men de gick enigt på två stridiga linjer: de beklagade (liksom Churchill) den tyska erövringen och påstod att den var till Englands bästa.

I regel talades med sympati och respekt om den norska regeringens och det norska folkets uppträdande. Men i några anföranden berördes den bristande beredskapen i Norge och framför allt den norska ledningens dåliga informationer. En för sitt varma försvar av Münchenavtalet känd konservativ, Southby, förklarade under fyrop och avbrott, att "det var inte engelsk inkompetens som ledde till misslyckandet i Norge. Det var norskt förräderi... Det norska folket slogs bra, men det var Quislingarna, som förrådde landet. Det var norska ämbetsmäns förrådiska handlingar som försatte Norge i en ohållbar position."

För flera medlemmar av den konservativa oppositionen var det ett problem hur man skulle angripa Chamberlain och eftergiftsmännen utan att drabba Churchill; det gällde att genom undvikanden och antydningar skilja mellan den regering man ville störta och den regeringsmedlem man ville göra till ledare. För regeringens försvarare fanns en liknande svårighet. Chamberlain måste skyddas utan att Churchill angreps — ty att förklara Churchill ansvarig för misslyckandet var att stämpla Chamberlain som en oduglig regeringschef, en premiärminister utan kraft att

leda. Utvägen var att man — liksom opponenterna — föga berörde Churchills roll och — i motsats till opponenterna — prisade Chamberlain. Lovorden om premiärministern fick emellertid på grund av talarnas oskicklighet ofta en bisarr utformning. Courthope sade sig återge folkets röst med orden: "Gud vare tack, vi är ledda av en premiärminister som inte är lätt att skrämman och som har den tålamodets gåva, som många av oss saknar" (den konservativa opponenten Bower replikerade genast, att detsamma kunde ha sagts "av hundra backbenchers och i detta allvarliga och svåra läge är det nästan otroligt"). Brooke yttrade att de som vinner krig måste ha "brinnande hjärtan och kalla huvuden". Denna kombination var, fortsatte han, sällsynt i Tyskland; här hade engelsmannen "en stor rasbiologisk överlägsenhet, tillräcklig för att säkra segern". Den värdefulla kombinationen fanns just hos premiärministern och därför "tror jag att han mer än någon annan kan leda oss till seger". Det tafatta, för att inte säga enfaldiga i dessa fraser är typiskt för backbenchers' inlägg och förklarar, att dessa ofta framstod som tillgångar för oppositionen.

Endast en man inom denna talargrupp berörde frågan om Churchills ansvar. Liberalen Lambert yttrade i polemik mot amiral Keyes, att marinministern närmast måste ha haft att bedöma möjligheten av ett angrepp på Trondheim. "Om marinministeriet inte är skickat att fatta det riktiga beslutet, borde dess chef avgå, och inte premiärministern. Vad skulle hända i landet, om marinministern avgick, därför att han påstods vara oduglig?" Med denna retoriska fråga angavs det dilemma, som ständigt skymtar i debatten. Lambert smet emellertid från problemet just på det sätt som Lloyd George senare varnade för. Han använde Churchill som sköld för Chamberlain; Keyes kritik av Chamberlain var, antydde han, obefogad *därför* att den i grunden gällde Churchill.

Lloyd George

Lloyd Georges tal, hållet tidigt på debattens andra dag, var hans "sista avgörande inlägg i underhuset", skriver Churchill. Flera tidningsreferenter och andra åhörare av debatten har betecknat talet som det mest effektiva angreppet mot regeringen. Vid läsning av referaten förstår man detta omdöme: i sin koncentration (en dryg halvtimme inklusive inpass) var talet glänsande, öppet, välformulerat och ytterligt aggressivt. De inpass som gjordes, främst av Chamberlain och Churchill, gav Lloyd George tillfälle att i laddade satser sammanfatta sin ståndpunkt.

Det finns några uppgifter av intresse om talets förhistoria. Thomas Jones berättar i sin dagbok om en lunch den 6 maj — alltså dagen före den stora debattens början — som lord och lady Astor gav för några få gäster, bland dem Lloyd George, Observers chefredaktör Garvin och den amerikanska familjen Luce, ägare av bland annat Time och Life. Före lunchen hade Lloyd George och Garvin träffats och Garvin var "i en beundrande, för att inte säga tillbedjande stämning". Samtalet vid lunchen gällde regeringens svårigheter och möjligheter av ett regeringskifte. "Nancy (lady Astor) hälsade the Grand Old Man välkommen och sade honom på sitt rättframma sätt, att han kallats till inspektion för att man skulle pröva hans lämplighet att återvända till statskeppets roder." Lloyd George synes ha pratat utförligt om sin hållning. Han "dolde inte sitt förakt för Neville (Chamberlain)" och "yppade sin tillgivenhet för Winston (Churchill), grundad på fyrtio års vänskap". Denna tillgivenhet kom honom att tveka, om han skulle uppträda i den kommande debatten; "det skulle bli svårt att göra det utan att kritisera Churchill för flottans insats..." Vad skulle Lloyd George göra, om han erbjöds plats i regeringen? frågade man. Lloyd George svarade undvikande med historiska jämförelser; bland annat betonade han att Clemenceau tagit makten först 1917, då Frankrike varit i överhängande fara, och att Reynaud (fransk konseljpresident mars 1940) borde ha väntat med att ta ledningen. "Vi drog slutsatsen att L. G. föredrog att

avvakta landets kallelse ännu en tid men att han väntade att mottaga den då faran blev större." Alla var ense om att Lloyd George i ett extremt läge borde bli ledare. Mycket tyder på att han själv var av samma mening och även efter regeringsskiftet i maj drömde om en återkomst till makten, då läget blivit ännu sämre (jfr biografierna av Jones och Owen); han var 1940 sjuttiosju år gammal men inte äldre än Clemenceau som segerherre.

Lloyd Georges tvekan inför ett inlägg i debatten kan, såsom också det inlägg han slutligen gjorde tyder på, ha berott på svårigheten att skilja på Chamberlain och Churchill; denna tvekan kan också ha sammanhängt med hans sårbarhet som gammal försvarare av Hitler och nazismen — även sedan han övergått till motståndslinjen hade hans tidigare uttalanden ofta åberopats mot honom. Enligt skilda uppgifter (Owen, Boothby) synes det sannolikt att han beslöt sig för att tala först då han — tillfälligt frånvarande från debatten — fick rapport om Chamberlains vädjan till sina "vänner i huset"; hans gamle kamrat Clement Davies påstås ha övertygat honom om plikten att framträda. Morrison anser sig också — genom dottern Megan — ha påverkat Lloyd George att tala.

Lloyd George började med förklaringen att han endast ovilligt begärt ordet; han talade första minuterna så lågt, att han avbröts av ropet "högre", karaktäristiskt besvarat med orden, att walesare talar lågt i början men sedan brukar höja rösten. Inom kort blev talet stor retorik, om också tydligt improviserad och därför ibland osammanhängande. Det dugde inte att undanskylla eller förringa nederlaget: "Ni kan inte väcka det brittiska imperiet och förmå det att samla hela sin kraft, om inte och förrän ni klarlägger fakta och realiteter i den fara som vi står inför." Endast öppenhet kunde leda till "verklig" handling i stället för de "låtshandlingar" som dittills präglade politik och krigföring. Det strategiska läget hade blivit ojämförligt sämre. "Låt oss möta faran som män av brittiskt blod. Större faror har vi kämpat oss igenom i det förflutna." Politiken före och under kriget hade misslyckats. Förhandlingarna med Ryssland hade regeringen vanskött; "vi sände en tredje klassens

tjänsteman att förhandla med premiärministern i världens största land, medan Tyskland sände sin utrikesminister med ett lysande följe". Löften till Tjeckoslovakien, Polen, Finland och Norge hade svikits. "Våra skuldsedlar är skräp på marknaden" (här avbröts Lloyd George av fyrop (shame)). Hela världen visste nu hur oförberett England varit; regeringen hade dolt svagheter — och Lloyd George, i motsats till Churchill, hade litat på dess uppgifter — men kriget hade avslöjat hur "halvhjärtat, ineffektivt, trögt och planlöst" man skött upprustningen. Kriget medförde ingen ändring. "Man ökade knappast tempot. Det var samma maklighet och oduglighet. Vill någon påstå att han är nöjd med vad vi uträttat i fråga om aeroplan, tanks, kanoner? Är någon här nöjd med vad vi gjort för att träna en armé att bruka dem? Ingen är nöjd. Och det vet hela världen. Och här är vi i den sämsta strategiska position, som detta land någonsin varit i."

På denna punkt avbröts Lloyd George av ett inpass, nya inpass följde, och talet kom att avslutas med repliker, som på grund av inpassens förmåga att stimulera och sannolikt också på grund av att de naturligt förde in talaren på de mest brännbara frågorna, blev de mest slagkraftiga i orationen.

Det första inpasset bestod i orden "vi har vår flotta" — syftet var att antyda att Lloyd George överdrivit lägets farror. Svaret blev: "Jag önskar att vi hade använt den på några punkter (på några flera punkter, måste meningen ha varit) i Norge. Jag tror inte att marinministern var helt ansvarig för allt som hände där." Dessa ord uppkallade Churchill: "Jag tar hela ansvaret för allt vad som gjorts av marinledningen, och jag tar min fulla del av bördan." (Det bör observeras att Churchill sade sig "ta" ansvaret, inte att han verkligen bar ansvaret; om denna otydlighet var avsiktlig eller inte är omöjligt att veta.) Lloyd George svarade med en av de mest berömda satserna i sitt inlägg: "Den ärade talaren får inte låta sig förvandlas (convert) till ett luftskyddsrum för att hindra splitter att drabba hans kolleger." Därefter fortsatte Lloyd George med några ord om att man måste se läget ur folkets synpunkt, utan hänsyn

till parti eller person: "Premiärministern har inte skäl att i detta hänseende göra sin person oskiljaktig från landets intressen." Nu avbröt Chamberlain: "Vad är meningen med denna anmärkning? Jag har aldrig påstått att min person... (rop: jo, det gjorde ni.) Tvärtom, jag var angelägen att betona att personfrågor inte borde beaktas i dessa sammanhang." Så kom Lloyd Georges avslutande inlägg, vars sista satser blev den andra höjdpunkten i anförandet. Han erinrade om att Chamberlain vädjat till "vänner" i underhuset och utnyttjade detta ord för att ge dödsstöten. "Det är inte fråga om vilka som är premiärministerns vänner. Det gäller något mycket större. Premiärministern måste komma ihåg, att han har mött vår fruktansvärde fiende i fred och i krig. Han har alltid blivit slagen. Han har ingen rätt att vädja på vänskapens grund. Han har begärt offer. Nationen är beredd till varje offer om den har en ledare, om regeringen klart anger sina syften och om nationen är säker på att de som leder den gör sitt bästa. Jag förklarar högtidligen, att premiärministern borde ge oss ett föredöme i offervilja, ty det finns intet som kan bidra mer till seger i detta krig än att han offerar sitt ämbete."

Det problem som oroat Lloyd George före debatten — hur skjuta Chamberlain utan att träffa Churchill — löstes sålunda med stor framgång. Avbrotten från de båda regeringsmedlemmar det gällde att skilja på kunde knappast ha varit bättre formulerade och mera lägligt framförda för att rädda Lloyd George ur hans dilemma. Tack vare dessa inpass kunde med den frihet i uttryckssättet, som den improviserade repliken ger, Chamberlain stämplas som den skyldige och Churchill antydas vara den oskuld, bakom vilken den skyldige sökte skydd. Varken Churchill eller Chamberlain fann under de sekunder de hade på sig någon ripost som kunde avvärja "trollkarlen" eller åtminstone lugna publiken. Lloyd George hembar den sista av sina parlamentariska triumfer.

Men hur gick det med Lloyd Georges eget problem, hans föregående som Hitlerbeundrare och agitator för nazismens utrikespolitiska krav? Saken berördes visserligen, men kort och utan kraft, av ett par tredje klassens regeringsadvoka-

ter. Den väsentliga orsaken till Lloyd Georges relativa immunitet är uppenbar: på regeringssidan var det riskabelt att ingå på vad man sagt eller skrivit för länge sedan, inom oppositionen ville man inte angripa en värdefull, om också senkommen, medkämpe. Vid en senare debatt, som jag återkommer till, var läget något annorlunda.

Churchill

Churchill erbjöd sig, som han betonar i sina memoarer, att avsluta debatten; det var hans plikt "av lojalitet mot den chef under vilken jag arbetade" och på grund av den ytterst framträdande ställning han haft under den norska aktionen (var det inte tvärtom, som Morrison antytt, för att slippa svara på besvärliga frågor?). Om svårigheten i situationen synes han ha varit väl medveten. Enligt Dalton yttrade han privat, att Lloyd Georges angrepp på Chamberlain var "absolut nedgörande", och att detta tal "gör det förbannat besvärligt för mig i kväll".

Churchill hade ordet i femtio minuter, men avbröts, särskilt i slutet av talet, av en rad inpass. Den korta beskrivning han i memoarerna ger av talet och avbrotten är inte blott osammanhängande utan i viss mån vilseledande. Han skriver att han gjorde sitt allra bästa för att regeringen åter skulle få ledningen av Huset i sin hand, ställd som han var inför de ständiga avbrott som framför allt kom från labours oppositionsbänkar: "Jag gjorde detta med gott mod då jag tänkte på deras misstag och farliga pacifism under tidigare år och hur de, endast fyra månader före krigsutbrottet, som en man röstat mot allmän värnplikt. Jag kände att jag, jämte några vänner som uppträtt tillsammans med mig, hade rätt att hålla en sådan räfst, men däremot inte de. När de avbröt mig, gav jag svar på tal, skarpt och avvisande, och flera gånger var oväsendet sådant att jag inte kunde göra mig hörd." I själva verket blev Churchill inte alls avbruten, då han med några ord berörde labours politik före kriget. De avbrott som gjordes var i regel sakliga och lugna och gällde det norska fälttåget. Vad Churchill måste ha

tänkt på då han skrev de berörda satserna sju eller åtta år efteråt var en konstig episod mot slutet av anförandet.

På denna punkt ser jag mig nödsakad att direkt återge Hansard; en rimlig förklaring på den förvirrade upphetsning, som plötsligt inträdde, finner jag inte, och något försök att klarlägga saken har såvitt bekant inte gjorts.

Alltså, några minuter före slutet av Churchills tal, mitt under ett av honom framfört lugnt och sakligt resonemang, inträffade följande:

Churchill talar: We have taken into our service a very large amount of Danish shipping which will be of the greatest assistance. These are notable facts when we remember that the British and French losses through enemy action since the war are barely 800,000 tons, and the captures and the building have already made good three-quarters of that loss (An Hon. Member: "Oh") I dare say the Hon. member does not like that. He skulks in the corner — (Interruption) — What are we quarrelling about? (Hon. Members: "You should withdraw that") I will not withdraw it.

Mr Sloan (South Ayrshire): On a point of Order (interruption)

Mr Maclean: On a point of Order. Is "skulk" a Parliamentary word? The right hon. Gentleman used the word "skulk" and I am asking whether it is a Parliamentary word to use to another Member?

Mr Speaker: It depends whether it applies accurately or not.

Mr Maclean: Further to that point of Order — (Interruption)

Mr Churchill: Finally — (Interruption) — Hon. Members dare not listen to the argument.

Mr Maclean: Are we to understand, Mr Speaker, that a word becomes Parliamentary if it is accurate?

Mr Churchill: All day long we have had abuse, and now hon. Members opposite will not even listen. (Fortsätter sakligt och utan avbrott till slutet av talet.)

Denna minut av meningslös, för att inte säga vettlös, ordväxling och upphetsning har i Churchills minne förstorats och förvanskats. Möjligen har minnesbilden färgats av Churchills uppenbara och naturliga önskan att framhålla sin lojalitet mot Chamberlain och sin frontställning mot labour under debatten.

Det självfallna utspelet för Churchill var att understryka,

att lägets faror väsentligen berodde på att upprustningen kommit för sent — trots hans eget förutseende och hans egna varningar. ”När jag jämte några vänner sökte pressa fram denna sak i Huset, var det inte bara regeringen utan båda oppositionspartierna som gjorde motstånd”, och först under de två senaste åren före kriget hade en ändring inträtt — inte ens denna indirekta anklagelse riktades, vilket sakligt varit befogat, speciellt mot labour. ”Det faktum att vi är numeriskt underlägsna i luften... dömer oss, och måste en tid framåt döma oss till många svårigheter och lidanden och faror, som Ni måste uthärda med fasthet, tills, vilket säkert kommer att ske, vi kan nå fram till ett mera gynnsamt läge.”

Den ojämförligt största delen av talet ägnades det norska fälttåget, särskilt amiral Keyes kritik. Två ledmotiv framträder. De åtgärder som oppositionen efterlyst förklarades vara omöjliga på grund av bristen på stridsmedel eller i varje fall alltför riskabla; detta gällde bland annat en marin aktion mot Trondheim. Vidare framhövdes den totala enigheten inom regeringen och mellan denna och militärledningen. ”Ingen har den ringaste anledning att antyda att flottan drog sig undan från detta företag (ett angrepp på Trondheim) eller att politikerna överröstade amiralerna. Jag tar hela ansvaret — och det gör också premiärministern och andra ministrar som var med — för att ha godtagit den enhälliga uppfattningen hos våra sakkunniga rådgivare.” Alla de ansvariga myndigheterna — från marinen, armén och luftflottan — och alla ministrar som närmast hade med saken att göra jämte krigskabinettet var på varje stadium eniga. Det hade i pressen påståtts att militären föreslagit djärvare åtgärder än regeringen gått med på och att Churchill själv krävt sådana åtgärder utan framgång hos kollegerna — alla dessa rykten var totalt grundlösa.

Efter att ha förklarat misslyckandet hävdade Churchill att det i realiteten varit en framgång. ”Det är vi som vunnit de väsentliga fördelarna... Hitler har förlorat tio liv för vart och ett av våra... Han har dömt en stor del av den skandinaviska halvön och Danmark att träda in i nazismens

hungrande rike (the Nazi empire of Hungryland). Han har genomfört en blockad av sig själv. Vi ser intet skäl varför inte vår kontroll över handeln till sjöss skulle bli ännu mera effektiv genom att den norska korridoren försvunnit och genom att det olyckliga Danmark, när dess reserver gått åt, blir urståndsatt att exportera fläsk och smör och att tjäna som handels- och transportlinje till världen utanför." — Denna tankegång — att England vunnit på Hitlers erövringar — framfördes, som förut nämnts, av flera andra talare, men Churchill drev den med exceptionell kraft och säkerhet. I hans gestaltning synes resonemanget nästan otroligt i sin brist på sammanhang: konsekvensen borde vara att England gjort ett misstag genom att söka värja Norge och att Hitlers norska segrar i själva verket låg i Englands intresse.

Churchill ägnade endast någon minut åt kritik av förslaget om misstroendevotum, och denna kritik var snarare teknisk än ett försvar för regeringen. Det är fel, sade Churchill "att träffa ett så allvarligt avgörande så oförmedlat och efter så kort varsel . . . Om regeringen skall avskedas från sina ämbeten, och detta är vad man utan tvekan avser, bör i krigstid åtminstone en formell resolution utformas i skrift och meddelande ges i god tid före debatten. Förebråelser har gjorts därför att premiärministern sade sig vädja till sina vänner. Han trodde sig ha några vänner och jag hoppas det är så. I varje fall hade han gott om dem då allt gick bra. Det skulle vara oädelt och ovärdigt den britiska karaktären och det konservativa partiet att göra en omvändning i ett ögonblick av svårighet utan hela den särskilt ordnade och allvarliga debatt, som hör till saken" (without all the processes of grave debate which should be taken). Churchill fortsatte med ett slags ursäkt. Han önskade inte strid "och om jag har brutit ut, är det inte för att jag vill tvista med mina ärade kamrater". Alla politiska och personliga motsättningar borde utplånas. Slutorden, som föga stämde med vad som förut sagts om läget, var följande: "Vid intet tillfälle under senaste kriget var vi i större fara än vi är nu, och jag uppmanar ivrigt Huset att inte besluta i denna sak med en oförberedd omröstning,

efter en otillräcklig debatt, som löpt hit och dit över ett stort område, utan i rätt och övlig tid i överensstämmelse med parlamentets värdighet.”

Flertalet skildrare av debatten från skilda partier berömmar Churchills tal och betonar hans lojalitet mot premiärministern och regeringskollegerna — så Attlee, Eden, Morrison, Spears och Chamberlains biograf Macleod (Feiling uttrycker sig mindre tydligt). En antydning till ett mera nyanterat resonemang finns hos Amery. Det viktiga var, skriver han, att talet ”stärkte Churchills ställning bland regeringens försvarare utan att försvaga den i deras ögon, som i honom såg Chamberlains givne efterträdare”.

Churchill var naturligtvis själv medveten om den problematik, som berörs av Amery. Han skriver i memoarerna, jämsides med den överdrivna framställningen av labourmännens avbrott och utrop, att ”hela tiden var det klart att deras ilska var riktad inte mot mig utan mot premiärministern, som jag försvarade till det yttersta av min förmåga och utan tanke på några andra hänsyn”. Men det kan med fog betvivlas, att det sista påståendet täcker hela sanningen. Churchill var, inför den utsikt att bli premiärminister som yppade sig, lojal mot Chamberlain men inom sådana gränser, att han inte gjorde sitt eget avancemang omöjligt. Amerys karaktäristik av talet snuddar vid detta självfallna påpekande men utför det inte. Såvitt jag vet har det i viss mån dubbelbottnade i Churchills uppträdande aldrig klart framhävts.

För Churchill var en lojalitetsförklaring mot Chamberlain inte en akt av generositet (utom möjligen i någon mån i hans egna ögon) utan en både sakligt och taktiskt ofrånkomlig insats. *Sakligt* därför att han faktiskt inte varit av annan mening än regeringen eller premiärministern i frågorna kring det norska fältttåget; visserligen hade enigheten i det hela mellan politiker och myndigheter inte varit så stor som Churchill påstod, men någon motsättning mellan honom och kollegerna hade inte funnits. Tvärtom var Churchill av allt att döma i huvudsak den drivande och bestämmande kraften i hela affären. Då han litet utmanande sade sig dela ansvaret med kollegerna, blev detta ett

alibi för det faktum, att han i verkligheten hade det största ansvaret. Han var i själva verket på väg att bli premiärminister delvis på grund av sina egna misstag, eller förmentade misstag. *Taktiskt* var lojalitetsförklaringen lika ofrånkomlig. Som en framstående politiker på regeringssidan 1940 nyligen sade mig, kunde Churchill endast genom de starkaste försäkringar av trohet mot Chamberlain bli hans efterträdare. Den väldiga konservativa majoriteten hade aldrig godtagit en premiärminister, som varit illojal mot partiets ledare. På oppositionen och den fronderande gruppen inom det härskande partiet var det omöjligt att bygga en ny regering.

Samtidigt måste Churchill undvika att binda sig vid Chamberlain så fast, att han inte kunde komma loss. Han kunde ha sagt att han stod och föll med sin chef — det gjorde han inte. Han kunde ha sagt, att Lloyd Georges tal om "skyddsrum" var nonsens, att det var han själv, Churchill, inte Chamberlain, som behövde ett skyddsrum efter Norgeaktionen — det gjorde han inte. Han kunde ha givit Amery en hård reprimand för de Cromwellska fraserna — det gjorde han inte. Hans lojalitetsförklaring var i all sin korrekthet sådan, att åhörarna mera inbjöds att beundra troheten gentemot än att känna tillit till regeringschefen.

Vidare var en rad moment i talet tydligt ägnade att göra lojalitetsförklaringen ofarlig inför dem som önskade ett ministärskifte. Detta gällde orden om partiernas ovilja att rusta upp några år före kriget; här ställde sig Churchill — sakligt med all rätt — utanför och ovanför både konservativa och labour. Det gällde också ursäkten för att han "brutit ut" — vilket han gjort blott inför ett speciellt underligt inpass — och utformningen av kritiken mot förslaget om mistroende; detta förslag avvisades inte som obefogat utan därför att det tillkommit så hastigt och inte kunde övervägas med tillbörlig omsorg och under övliga former. Churchill lyckades med konststycket att deklarerat sin lojalitet utan att betyga sitt förtroende för regeringschefen. På goda grunder kunde han alltigenom känna sig ärlig; hans största konststycke var att — utom på ett par sekundära punkter — tala sanning på ett sätt som gjorde den

förmånlig för honom själv. Det norska nederlagets främste organisatör uppträdde som den trofaste och storsinte beskyddaren av angripna kamrater.

Deltog Churchill under dessa dagar på något sätt i förhandlingar mellan olika personer och grupper, som låg bakom aktionen mot regeringen? Att han lika litet som andra politiker var främmande för intriger av tvivelaktigt slag är i fråga om flera tidigare skeden klarlagt; det framgår av lady Bonham Carters berättelse om Churchills uppträdande efter avgången 1911 och av Beaverbrooks skildringar av Lloyd Georges seger och fall. Men Churchill har också visat ett moraliskt mod, en ridderlighet, en stolthet, som gör det osannolikt att han skulle fört ett dubbelspel av så grov beskaffenhet. Ingenting i den omfattande memoarlitteraturen tyder såvitt jag vet på att han på detta stadium skulle ha medverkat till sin egen upphöjelse genom att egga labour och den konservativa oppositionen. Att han genom meddelanden och rykten hade en föreställning om vad som gjordes och förbereddes bakom kulisserna kan väl däremot anses säkert.

Omröstningen och reaktionerna

Omedelbart efter Churchills tal, klockan elva på kvällen den 8 maj, skedde omröstningen; resultatet tillkännagavs tretton minuter senare. Som alltid var röstningen öppen: medlemmarna går i gåsmarsch genom två skilda gångar (för "ja" och "nej") och antecknas av två rösträknare vid vardera utgången, i regel en från regeringssidan och en från oppositionen. Många publicister och memoarförfattare har skrivit om den dramatiska stämningen under omröstningen. Visserligen torde inte många ha tänkt sig möjligheten av att regeringen skulle komma i minoritet, men man utgick från att dess majoritet skulle bli mindre än vanligt och att, vid en viss punkt, majoritetens försvagande skulle tvinga Chamberlain att avgå. Spänningen stegrades genom att några tiotal konservativa ledamöter ostentativt satt kvar på sina bänkar och därigenom markerade sin tveksamma eller kritiska hållning mot partiledningen. Alla läktare var fullsatta. Då omröstningsresultatet skulle meddelas var huset packat; eftersom sittplatserna inte räcker till, stod ett antal ledamöter i gångarna och vid väggen.

Från själva omröstningsmarschen berättas några egenartade episoder. De konservativas förste inpiskare kapten Margesson var en av rösträknarna på nejsidan och påstås ha fixerat de konservativa frondörerna med ursinniga blickar. (Spears). Amiral Keyes sade med hög röst: "De lät mig inte leda expeditionen till Trondheim, så nu får jag leda den här expeditionen i stället (Dalton). En ung officer, som hört till Chamberlains trogna, anslöt sig gråtande till de nejrostande (Duff Cooper). Flera krönikörer påstår, att relativt många militärer i tjänst röstade mot regeringen. Detta kan knappast vara riktigt; av medlemmarna med officerstitlar röstade, såvitt jag kan finna, 64 med re-

geringen och 11 med oppositionen (vilket naturligtvis sammanhänger med att det fanns flera militärer bland de konservativa än i labour). Men det är möjligt att av opponenterna särskilt många följt amiral Keyes exempel att klä sig i uniform.

Resultatet meddelades: 281 ja mot 200 nej. Det innebar att regeringens normala majoritet på omkring 200 sjunkit till mindre än hälften; efter München hade Chamberlain fått förtroendevotum med 366 röster mot 144. Ett stort antal konservativa (och andra, som ordinärt stödde regeringen) hade röstat med oppositionen eller avstått från att rösta. Alla uppgifter tyder på att detta var en positiv överraskning för regeringens kritiker och att åtminstone många på regeringssidan räknat på en större majoritet.

Meddelandet gjorde församlingen till ett dårhus, skriver en skildrare (Blythe). Man jublade, skrek, sjöng. Från labourbänkarna ropades i korus "avgå, avgå"; några konservativa opponenter tog under Macmillans ledning upp "Rule Britannia". Då Chamberlain, blek och bitter, reste sig först bland ministrarna för att lämna salen, hyllades han genom tillrop av de lojala konservativa, medan labour än högre än förut skrek "gå, gå"; några broderade genom att efter Amerys exempel ropa "gå, i Guds namn, gå". Stämningen efter omröstningen, liksom under den, förklaras delvis av den sena tiden, ett stort antal medlemmar hade efter en bättre middag kommit för att höra Churchills tal och vara med om voteringen.

Hur var omröstningsresultatet i detalj från partisynpunkt? Uppgifterna växlar i hög grad i tidningarna och senare beskrivningar: det talas ibland om ungefär 30, ibland om över 40 konservativa röster mot regeringen. Den ende historiker, som berör saken, Taylor, uppger, liksom Times dagen efter voteringen, att 33 konservativa, 4 nationella liberaler och 2 nationella labourmän röstade nej. Då jag går igenom de röstades namn under jämförelse med partiuppgifterna i Dodd's Parliamentary Companion 1940 och 1941, får jag följande siffror: 41 medlemmar av regeringspartierna röstade med oppositionen, därav 34 konservativa (under något skilda beteckningar, konservativa unionister, na-

tionella konservativa och oberoende konservativa), 5 liberala nationella och två nationella labour. I ett par punkter, som det skulle bli för omständligt att gå in på, kan man diskutera vilken etikett som bör användas; så räknas Clement Davies av Dodd som liberal nationell men av Times och väl också av Taylor som oppositionsliberal. Säkert är att omkring 40 medlemmar, som ordinärt stödde regeringen, nu röstade mot den, och att omkring 60, kanske bortåt 80, avstod från att rösta utan att ha kvittat.

Omständigheterna vid omröstningen gjorde utan tvivel nederlaget svårare för regeringen än röstsiffrorna direkt ger vid handen. De konservativa opponentererna var en relativt högt kvalificerad grupp. Utom de framstående ledamöter, som i debatten uppträtt mot regeringen (Amery, Duff Cooper, Keyes, Winterton) hörde till denna grupp åtskilliga med stort anseende, av vilka flera senare blev ministrar, så Hogg (senare lord Hailsham), Law, Molson, lord Wolmer (senare lord Selborne), Profumo och den blivande premiärministern Macmillan. Omröstningen underströk det ostridiga, att regeringen i debatten blivit "mycket illa åtgången" (svenske ministern Prytz i rapport 9 maj).

Vidare: regeringen hade sannolikt endast genom ett intensivt arbete bakom kulisserna kunnat hindra en del konservativa från att rösta för misstroendevotum eller avstå från att rösta. Enligt Amery skulle en grupp konservativa på 30—40 ledamöter, ledd av Herbert Williams (1928—1929 innehavare av en lägre ministeriell post, stor affärsman) ha tänkt rösta mot regeringen men förmåtts att rösta för den genom ett av Chamberlains parlamentariske privatsekreterare lord Dunglass (senare sir Alec Douglas-Home) givit löfte, att premiärministern dagen därpå skulle meddela dem sina planer på en drastisk rekonstruktion av regeringen. Vare sig Amerys uppgifter är helt exakta eller inte, avser han tydligen samma grupp som dagen efter omröstningen genom en deputation meddelade premiärministern, att den visserligen önskade att han skulle kvarstå men var lika angelägna om att "drastiska ändringar gjordes i regeringen" (Times och andra tidningar 10 maj).

Den konservativa observationsgruppen liksom den av

skilda partier sammansatta aktionsgruppen hade uppenbarligen varit verksamma före omröstningen, ehuru endast ett fåtal uppgifter härom varit möjliga att finna. Observationsgruppen hade genom sin sekreterare mottagit samma invit från lord Dunglass, som denne riktat till Williams-gruppen, men självfallet fått nej, man kan utgå från att i stort sett de konservativa nejrösterna kom från observationsgruppen. Dagen efter omröstningen sammanträdde gruppen, möjligen två gånger (uppgifterna av Amery och, i andra hand, av Dalton, är något stridiga); i varje fall beslöt gruppen, som påstås ha förstärkts med omkring 20 ledamöter efter omröstningen, att kräva en regering av verkligt nationell karaktär, med ett mindre krigskabinett och medlemmar utsedda efter kapacitet, inte partiposition. Aktionsgruppen fattade ungefär samtidigt under ordförandeskap av Clement Davies ett liknande beslut, och meddelanden om dessa meningsyttringar offentliggjordes i pressen den 10 maj. Därjämte arrangerade regeringens kritiker ny underhusdebatt den 9 maj, som jag strax skall återkomma till.

Allt detta visade, att regeringens ställning var mera prekär än omröstningssiffrorna angav. Ja, man kan också tryggt påstå att ställningen försämrats genom omröstningen; prestigeförlusten var så betydande, att en del tveksamma nu var beredda att sälla sig till opponenterna.

Härtill kom att regeringen i realiteten var splittrad, även om det utåt uppträdde enigt (blott en medlem av ministeriet i detta ords vidsträcktaste mening, Butcher, parlamentarisk privatsekreterare till en underordnad minister, hade avgått den 8 maj och röstat med oppositionen). Ingen kunde betvivla, att gamla motståndare till Chamberlain som Churchill och Eden önskade ett ombyte av premiärminister, även om de, åtminstone offentligt, uppträdde lojalt.

Chamberlain sökte i sin dagbok och i brev till hustrun trösta sig med, att flera konservativa opponenter försäkrat honom om sin personliga tillgivenhet, att några kritiker såsom Amery och Duff Cooper påverkats av sin irritation att stå utanför styrelsen och att fientligheten mot regeringen snarare gällde Simon och Hoare än honom själv (Feiling, Macleod). För hans handlande kunde sådana synpunkter

inte uppväga de fakta som här berörts.

I detta sammanhang bör slutligen betonas att överhuset, med sin överväldigande konservativa majoritet, inte spelade någon roll vid regeringsskiftet — helt i överensstämmelse med praxis. Även i överhuset diskuterades emellertid den 8 maj "the Conduct of the War" och labourledaren lord Strabolgi föreslog ett slags misstroendevotum: "att en ödmjuk framställning riktas till Hans Majestät om uppgifter rörande kriget över huvud och i synnerhet operationerna i Norge"; förslaget avslogs utan votering. Debatten varade visserligen fem timmar, men den innehöll knappast något av intresse utöver vad som sades i underhuset och var mindre politiskt färgad. Churchill och hans nya ställning som militär samordnare berördes, i regel positivt, av åtskilliga talare. Två uttalanden bör citeras. Lord Snell, labour, yttrade: "Mr Churchills position är mycket intressant. Några av oss tror sig veta vad han, åtminstone för en kort tid sedan, ansåg om regeringen, men idag begagnas han för att skydda den från skeppsbrott, och vi får i kväll bevittna det underliga att hästen och dess ryttare går samma väg — tillfälligt." Halifax framhöll, att "det är inte möjligt för någon i detta Hus eller i en annan plats (underhuset) att göra någon skillnad mellan premiärministern och någon annan medlem av krigskabinettet". Han gjorde också den underligt kvietistiska deklARATIONEN att "ingen medlem av regeringen är ovillig att bli fri från ett ansvar, som inte kan ge någon personlig tillfredsställelse utan blott är en stundom nästan outhärdlig börda".

Den 9 maj uppstod två debatter i underhuset av ytterst egendomlig karaktär; i praktiken blev de till stor del en fortsättning av diskussionen föregående dag. Underhuset sammanträdde klockan 11 för att behandla frågor som var, eller antogs vara, av rutinkaraktär. Till dem hörde ett förslag om bruklig pingstledighet; huset skulle ajourneras från 9 till 21 maj. Då detta förslag föredrogs, framlade emellertid en representant för aktionsgruppen, Clement Davies, som bakom kulisserna varit en drivande kraft i oppositionen, ett motförslag, enligt vilket ledigheten blott skulle vara

till den 14 maj (pingstdagen var den 12 maj). Nära en timmes debatt följde. De uppträdande talarna sökte komma in på de frågor, som diskuterades dagen förut, i regel med motiveringen att i rådande krissituation underhuset inte borde åtskiljas för så lång tid som man förut tänkt sig. Talmannen förklarade en sådan utvidgning av debatten otillåtlig och avbröt med denna eller en liknande motivering inte mindre än nio gånger de uppträdande. Debatten avslutades utan votering med beslut om ajournering till den 21 maj. Två timmar efter slutet av denna debatt — sedan några helt andra frågor behandlats — tillät talmannen av skäl, som jag ingenstans funnit berörda, att man ånyo en kort stund tog upp "frågan om krigföringen", naturligtvis utan möjlighet att sluta med något nytt votum i saken. Denna debatt varade fyrtio minuter, varefter huset åtskildes strax före 4 e. m. I mitt korta referat slår jag ihop de båda debatterna.

Avsikten med efterdebatten var tydligen från förslagsställarnas sida att understryka regeringens reella nederlag dagen förut och därigenom säkra ett regeringsskifte. Åtskilliga begagnade tillfället att framföra tankar som de inte fått tillfälle att uttrycka föregående dag (talmannen förklarade en gång, att vederbörande inte nu "får hålla det tal, som han inte höll igår"). Nästan ingen, som yttrat sig den 8 maj, tog till orda den 9 maj; det väsentliga undantaget är Lloyd George. I det hela var torsdagsdebatten (9 maj) en kort, av mindre framstående aktörer given repetition av de politiska resonemangen i onsdagsdebatten. Ingen medlem av krigskabinettet och av allt att döma ingen ledande politiker utom Lloyd George var närvarande. Inom de "högre" kretsarna hade förhandlingarna om ett regeringsskifte redan börjat, då backbenchers av olika partier tröstade sig med uppträdanden i underhuset. I press och memoarer har torsdagsdebatten föga uppmärksammats; i regel berörs den inte alls av regeringskrisens skildrare. Om den hade någon betydelse för krisens skärpning eller dess utgång kan jag inte bedöma.

Mest framträdande i debatten var konservativa opponenter mot regeringen, såsom Boothby, tidigare Churchills sek-

reterare, under senare år en av Englands TV-stjärnor, general Spears, en av Churchills nära vänner, Glyn och Law. Efter vad som hänt dagen förut, var en ny regering, byggd på alla partier och besluten att föra kriget med större kraft, nödvändig. Något namn för premiärministerposten nämndes inte, men Chamberlain kritiserades och Churchill nämndes med beundran av några talare. Det sades vara av vikt att underhuset såvitt möjligt var samlat för att kunna driva på och eventuellt ingripa vid en ny regeringsbildning. På konservativt håll gjordes loma försök att värja premiärministern och att bestrida onsdagsvoteringens karaktär av ett reellt nederlag för regeringen. Flera talare från skilda riktningar beklagade stämning och uppträdanden på onsdagen. Det måste ha varit "en fruktansvärd chock för landet, ja, för världen, att så våldsamma åsiktsbrytningar uttrycktes i en tid som den närvarande", yttrade den konservative dissidenten Law. Längst i den riktningen gick McGovern, Independent Labour Party: "Om folket såg Huset som jag såg det igår skulle de inte vara så förtjusta i den parlamentariska demokratin. Det var en situation som leder oss mot det stadium, då folk säger, att det är tid för oss att ha en Hitler i det här landet."

Det enda mera dramatiska intermezzot gällde Lloyd Georges föregående. Den konservative Baxter riktade ett väl underbyggt och förbittrat angrepp mot den man, som nu angrep regeringen för svaghet efter att i många år ha försvarat Tysklands politik och yrkat på eftergifter från engelsk sida. Lloyd George inledde sitt svarstal med några ord om att han måst förtjäna sitt bröd som publicist och ibland haft svårt att finna ämnen, men i det följande anslog han en värdigare ton och anklagade västmakterna för deras hårda politik mot Tyskland under tidigare skeden. Reaktionen mot demokratin i Tyskland och den fruktansvärda anda som uppstått i detta land berodde på att "vi inte uppfyllt våra löften . . . att de ledande demokratierna i Europa inte höll ord".

Den engelska pressens inlägg under de kritiska majdagarna synes ha speglat den härskande opinionen inom skilda par-

tier. Kvalitetstidningarna av vagt konservativ eller liberal observans, främst Times och Manchester Guardian, diskuterade regeringens situation och underhusdebatten självständigt men försiktigt — Times med partiskhet för, Manchester Guardian med en tydligare partiskhet mot Chamberlain. I dessa tidningar, likaväl som i den mera engagerat konservativa pressen, främst Daily Telegraph, märker man att "rebellernas" aktion gjorde ett starkt intryck och att tendensen att kräva en reorganisation av regeringen stärkes från dag till dag. Labours organ Daily Herald fullföljde och skärpte, liksom liberala tidningar, självfallet sina angrepp mot regeringen och främst mot premiärministern. De viktigaste veckotidningarna, Observer, Economist, The New Statesman, måste nöja sig med kommentarer, som kom något i efterhand och var skrivna med hänsyn härtill. Framför allt bör understrykas, att det folkliga "rop på Churchill" varom ofta talats, i regel inte kom till synes i pressen. Även i de tidningar, som var mest kritiska mot Chamberlain, framställdes sällan Churchill som den givne efterträdaren, ehuru, sedan avgörandet väl fallit, man allmänt, och i regel energiskt, slöt upp kring honom.

Dagen före debatten, den 6 maj, innehöll Times en ledare, som antydde svagheter i regeringens konstruktion och personliga sammansättning, men starkt berömde Chamberlain. De, som var inne "i kabinetsrummets mysterier", skrev tidningen, kunde vittna om att premiärministern "stod över sin omgivning i energi, mod, snabbhet i ärendens behandling och förmåga att väga alternativ och komma till en bestämd slutsats. Sanningen är givetvis, att han med nödvändighet får bära ansvaret för andra; och mr Chamberlains svaghet har i själva verket alltid varit lojalitet mot kolleger, som antingen är misslyckade eller behöver vila." Det vore naturligt, fortsatte tidningen, att labour representerades i regeringen; partiet borde klargöra vilka ministrar det ogillade och vilka män det ville sätta in i kabinettet. Onsdagen den 8 maj anslöt sig tidningen med några reservationer till Chamberlains försvarstal, särskilt till maningen om enighet och samverkan. I en ledare torsdagen den 9 maj, skriven efter större delen av debatten men före om-

röstningen — ”en av dessa förskräckliga kvällar, då tidningen måste gå i press 9.10 med omröstningen 11”, skriver Dawson i sin dagbok — beklagade tidningen att labour ställt misstroendevotum. Därigenom fick man intrycket, att det gällde att välja mellan Chamberlain och Attlee och att labour inte önskade en nationell regering, samtidigt som det stod klart, att regeringen inte kunde störtas på detta sätt; ”en regering, rustad med inpiskare i god ordning, kan inte fällas genom ett frontalt angrepp, och nyval är utslutna”. Dagen därpå är tonen en annan. Ledareskribenten, sannolikt såsom tidigare Dawson själv, var tydligen förvånad och oroad inför oppositionens styrka vid voteringen. Underhusets ställningstagande var ”utan tvivel en allvarlig sak för regeringen, sådan den för närvarande är sammansatt och organiserad”. Man finge inte trösta sig med att det var fråga om ett tillfälligt nederlag; omröstningen var ett avgörande bevis på att en rekonstruktion måste ske. Hur denna skulle gå till, berördes inte närmare. Självfallet borde labour komma in i en ny eller nybildad regering. Den 11 maj skrevs med respekt, men utan markerad saknad, om den avgående premiärministern, och Churchill komplimenterades. — Alla Times' ledare under veckan präglades av tidningens typiska drag: moderation, generositet, en klokhet eller om man vill ett snusförnuft, som genom en viss intrikat finess i stilen räddades från svårare plattheter.

Manchester Guardian bevarade och skärpte sin kritiska hållning till regeringen, men diskuterade med lugn saklighet de aktuella debattfrågorna. I ledare den 8 maj sades Chamberlains försvar vara tvivelaktigt i många hänseenden. Nu betonade premiärministern lägets faror. ”Vem bär skulden? Har regeringen av folket begärt ansträngningar i fråga om män, vapen, industriella och ekonomiska offer som motsvarar det stora och överhängande hot, som ministerna nu tycks erkänna?” Labours misstroendeförslag möttes av kritik (8 maj) liksom i Times, men av delvis andra skäl: tidningen fruktade, att ”tvådagarsdebatten inför världen ter sig som en seger för regeringen, ehuru den inte alls är det . . . Detta land kan aldrig organisera sig för ett segerrikt krig så länge han (premiärministern) och de ’vän-

ner' som han vädjade till igår kväll håller nationens ansträngningar i sina döda händer." Efter omröstningen yrkade tidningen tveklöst på Chamberlains avgång. Kanske starkare än någon annan betydande tidning prisade Manchester Guardian Churchill som den nye premiärministern. "I mr Churchills regering har vi för första gången löftet om en verklig nationell styrelse. I dess spets står den ende man, som landet finner jämförlig som krigsledare med Lloyd George för tjugofem år sedan; han har landets förtroende mer än Lloyd George hade det, då han blev premiärminister" (11 maj).

News Chronicle, liksom Manchester Guardian liberal och systematiskt kritisk mot regeringen, förklarade i ledarna efter debatten och omröstningen, att regeringen lidit ett svårt nederlag och måste avgå; omröstningen betecknades som "slutet på Chamberlains regering" (9 maj). I ledaren den 10 maj nämndes fyra möjligheter för posten som premiärminister, Halifax, Lloyd George, Churchill och Eden. Alla sades vara lämpliga: "Lloyd George har vidare den speciella fördelen, att han var den krigsledare som besegrade Tyskland sista gången och att hans återkomst lär uppväga ett större fältslag i sin moraliska verkan på det tyska folket." Följande dag då den tyska offensiven i väster och regeringsskiftet på en gång behandlades, framhölls helt kort, att "mr Churchill är den nye premiärministern och England har fullt förtroende för hans ledarskap".

Det konservativa huvudorganet Daily Telegraph torde i sina skiftande och stundom motsägande kommentarer till Norgekampanjen företräda en bred opinion, från optimismen i mitten av april till känslan av misslyckande i mitten av maj. Här möter också registret av oförenliga påståenden i slutet av aktionen: man måste inskrida i Norge för att hjälpa ett litet land och visa sin goda vilja, fälttåget var militärt rationellt, Hitler har vunnit en triumf i Norge, i själva verket är det England som tagit hem de största vinsterna, Englands läge har aldrig varit så farligt som nu. Ett gott exempel på förvirringen är tidningens nummer dagen före den stora debatten, 6 maj 1940. Ledaren förklarar att regeringen måste klargöra vad som lett till den förelig-

gande situationen. Kanske var det möjligt att visa, att vad som skett var oundvikligt; i så fall var regeringen förtjänt av landets fulla förtroende. I annat fall måste detta förtroende bli allvarligt skakat, även om kampanjens ofrånkomlighet erkändes. Vid sidan av denna ledare, som markerar det starkaste tvivel och den största osäkerhet, står en stort uppslagen artikel av en militär medarbetare, som frankt påstår att "Hitler har misslyckats i Norgekampanjen" (stor rubrik) och att denna kampanj med tanke på de tyska förlusterna varit en stor framgång för England.

I ledaren efter första debattdagen (8 maj) är tveksamheten lika uppenbar. Chamberlain säges ha väl bemött en del av kritiken men lämnat en del blottor; Amery refereras utförligt och förstående. Ledaren den 9 maj — som i motsats till Times' och Manchester Guardians ledare samma dag utgår från omröstningen i underhuset — berömmar regeringen, och särskilt Churchill, för klargörande exposéer men betonar "den starka känslan att regeringens nuvarande sammansättning inte är så tillfredsställande som den kunde vara" och att regeringschefen snarast bör genomföra en rekonstruktion och utbyggnad. Dagen därpå konstateras att premiärministern börjat förhandlingar och labour uppmanas att ingå i koalition. Den 11 maj hälsas "segerens regering". Churchill "har de egenskaper som kan göra hans stora värv ärorikt"; Chamberlain har visat "den nobla anda av pliktkänsla mot det allmänna som han ärvt", labour prisas för den snabba anslutningen. — Yorkshire Post, som ofta sades stå Eden nära, var mera energisk än Daily Telegraph i sina krav på ombildning av regeringen.

Ledarna i Daily Express vittnar om en liknande utveckling. Under debattdagarna synes dess ägare och chef lord Beaverbrook ha varit osäker. Den 8 maj förklaras att "det konservativa upproret" har starkt stöd i pressen men inte hotar premiärministerns ställning: både Chamberlain och hans vedersakare får erkännande i mestadels refererande ordalag. Den 10 maj meddelas att Chamberlain tänker avgå: "Daily Express som ständigt understött honom i hans politiska karriär, vill hylla honom i den stund han faller." Churchill, Beaverbrooks gamle vän — hans allierade i intri-

gen mot Asquith 1916 — säges redan denna dag vara den givna krigsledaren. ”I detta kritiska stadium av kriget är nu Churchill sannolikt bättre skickad att leda nationens ansträngningar än mr Chamberlain. Han har gåvor som bättre passar för denna stund . . . Och han har denna stora fördel: Han är en populär personlighet. Han har folkets hjärta.”

Den likaledes konservativa Daily Mail (lord Rothermere) hade jämväl troget understött Chamberlain men anslöt sig nu i stort sett till de konservativa rebellerna. Ministrarna tycktes inte begripa faran och det inre behovet av större aktivitet: ”landet väntar ett nytt lag som inte ger löften utan handling” (9 maj). Någon rekommendation till premiärministerposten gjordes inte. Då Churchill väl utsetts, framhävde tidningen sin solidaritet. ”Den nya premiärministern kommer att hälsas av folket som den man ödet kallat att leda nationen i denna svåra tid. Hans lysande egenskaper som en handlingens och fantasiens man behöver inte uppräknas. Landet känner honom väl och kommer att samlas kring honom med den största entusiasm.” (11 maj).

Labours Daily Herald hade ständigt kritiserat Chamberlain och skärpte nu sina angrepp. Ledaren efter omröstningen bar rubriken ”Gå! Gå! Gå!” ”Moraliskt och politiskt besegrades mr Neville Chamberlain utan återvändo i underhuset igår kväll . . . Medelmåttans välde är brutet. Labour har genom att begära votering gjort en lysande insats.” Någon rekommendation av Churchill gjordes inte men då den nye premiärministern utsetts, betonade tidningen sitt gillande.

Veckotidningarnas möjlighet att hävda en ståndpunkt beror i hög grad på deras utgivningsdag; vidare bör beaktas att dessa tidningar i regel måste vara tryckfärdiga en eller ett par dagar i förväg. Söndagstidningen Observers redaktör J. L. Garvin hade den 5 maj reklamerat för Lloyd Georges återkomst, men då det första numret av Observer efter krisen redigerades, hade Churchill redan fått uppdraget, och den ledande artikeln innehåll bestäms av detta. ”Trots de vanliga förutsägelseerna att han trots sitt geni aldrig skulle nå krönet, blir mr Churchill premiärminister vid sextiofem. Han griper rodret under en orkan”, så börjar ledaren. I

det följande sägs, att premiärministern "i en stund som denna" måste "ride in the whirlwind and direct the storm". De män som kan göra detta är Churchill och Lloyd George, och tidningen uttrycker förhoppningen, att även Lloyd George skall bli medlem av det nya krigskabinettet.

Economist och The New Statesman kommer ut på lördagarna; den förra tidningen har — eller hade — tydligen senare pressläggning än den senare. Economist utgår i numret den 11 maj från underhusdebatten och omröstningen, men känner inte till att Chamberlain avgått. Debatten var, skriver tidningen, ett nederlag för regeringen. "Angreppet var briljant, envist, ovedersägligt. Försvaret var lamt och ursäktande." Det vore antagligt att Chamberlain skulle söka rekonstruera regeringen men osannolikt att han skulle lyckas och man kunde därför vänta sig att han skulle avgå. Många andra möjligheter fanns. "Mr Churchill, lord Halifax eller mr Eden från regeringen, mr Amery från rebel-lerna, mr Lloyd George, mr Morrison, mr Attlee från oppositionen — ingen av dem är kanske en perfekt premiärminister, men var och en av dem kan under nuvarande förhållanden erhålla mera stöd än mr Chamberlain... Ett ombyte i regeringen kan knappast undgå att bli till det bättre." En vecka senare prisades under rubriken "Totalt krig och total enighet" den nya regeringen med vissa reservationer. "England kan idag ånyo nå sin makts och sin storhets högsta tinnar."

The New Statesman den 11 maj är skriven utan kännedom om debatten och voteringen. Sista datum för chefredaktören Kingsley Martins övliga dagboksanteckningar (A London Diary) är tisdagen den 8 maj. Här berörs dock möjligheten av en ny regering, närmast i anknytning till en insändare i Daily Mail. Kingsley Martins litet lekfulla anteckningar är i sin öppenhet så intressanta att jag återger dem utan förkortning. "Ett av namnen på en tänkbar premiärminister är Lloyd George; han är i alla fall bara lika gammal som Clemenceau när han blev Frankrikes premiärminister under förra kriget. Han är fortfarande full av vitalitet; som premiärminister skulle han ha fördelen av krigserfarenhet (det är förbluffande, att Chamberlain ald-

rig rådfrågat honom under detta krig!) och man kan, tror jag, lita på att han skulle finna duktigt folk för jobbet. Han är inte ung nog för att upprepa prestationen av 1916, men han är en av de fem som kunde ha auktoritet nog i en kris för att avskeda uttröttade och utarbetade ämbetsmän och göra slut på den förlamande finansiella kontroll som hindrar alla att göra något med snabbhet. Om Lloyd George är för gammal för att bli premiärminister instämmer jag med insändaren i Daily Mail att han borde bli medlem av krigskabinetet utan portfölj. Jag tror att Halifax vore ett dåligt val; hans nobless är en tillgång, men han står alltför fjärran djävulskheten i denna värld. Sinclair har goda sidor, men är inte enligt min syn den rätte premiärministern. Churchill måste hålla sig till krigföringen, även om han är överansträngd och kan kritiseras i fråga om Norge. Vem kan vi få tag i? Det är ett skojigt spel." En vecka senare behandlas den nya regeringen med en blandning av respekt i stort och klander i skilda personalfrågor. Regeringen "är helt representativ för de tre partierna. Den är ett bevis för en nödvändig enighet. Mr Churchill har blivit symbol för motståndsviljan."

Vad New Statesmans dåvarande redaktör Kingsley Martin skriver i sina memoarer tjugofem år senare är sannolikt ett gott uttryck för många radikala labourmäns uppfattning. Tidigare hade, skriver Kingsley Martin, Churchill för honom framstått som "den farligaste av alla politiker"; han "förenade lysande begåvning med de mest enfaldiga och antikverade åsikter" och kunde väntas ställa till "krig mellan klasser och nationer". Men 1940 var läget ett annat. "Historien var märkvärdigt vänlig mot Churchill... Vad som hände gav än en gång en möjlighet åt och ett behov av en rätlinjig nationalist. Ingen annan kunde ha räddat oss från katastrof då vi hade kniven på strupen."

Regeringskrisen

Vad som hände inom den styrande och förhandlande kretsen av politiker mellan klockan elva onsdagen den 8 maj, då underhusets omröstning avslutades, och klockan sex fre-

dagen den 10 maj, då Georg VI gav regeringsuppdraget åt Churchill, har inte mera ingående redovisats av någon historiker; Taylors bok av år 1965 och andra skrifter av vetenskaplig syftning innehåller endast summariska sammanfattningar. Källmaterialet är däremot ganska omfattande, främst dagböcker, memoarer och på sådana aktstycken och personliga samtal byggda biografier. Självfallet är uppgifterna av starkt växlande värde. Man är frestad att vid deras presentation ange två skalor för bedömandet, dels efter källans art — från officiella aktstycken av ostridigt sanningsvärde till rykten meddelade i andra eller tredje hand — dels med hänsyn till graden av rimlighet i de mera osäkra uppgifterna. Oförmedlat stridiga påståenden är inte ovanliga; ofta synes memoarförfattarna inte ha läst sina föregångare. I den följande redogörelsen skall jag inte söka att i detalj pröva källorna utan blott ge antydningar om deras bärkraft. Den stora biografi över Churchill, som förbereds av sonen Randolph, kan väntas ge nytt på denna och andra punkter, men bilden av skeendet lär under årtionden framåt bli ändrad och fullständigad genom att nya aktstycken blir tillgängliga.

Av de referat jag tidigare givit framgår att åtskilliga politiker ansågs tänkbara som kandidater till premiärministerposten, om Chamberlain trädde tillbaka. Inom ledande politiska grupper synes det dock under de kritiska dagarna ha varit fråga om blott två namn: Churchill och Halifax. De övriga kandidater, som nämns i tidningar och memoarer, synes aldrig allvarligt ha diskuterats utom i några få personliga samtal. Jag skall kort beröra de spekulationer, som skymtar i minnesanteckningar och andra uppgifter från krisdagarna.

I och för sig skulle det inte ha varit oförenligt med parlamentarisk praxis, om kungen efter Chamberlains tillbakaträdande vänt sig till oppositionsledaren Attlee. Men labour var för svagt i underhuset för att en sådan utväg skulle te sig rimlig, och ett nyval under krig och i ett tillspetsat krisläge var omöjligt. Enligt Dalton skulle Lloyd George efter omröstningen ha sagt till Attlee (som intet

nämner om saken) att Chamberlain nu måste avgå och kanske skulle råda kungen att vända sig till Attlee. De båda labourledarna hade emellertid varit ense om att med tanke på partiernas styrka premiärministerposten under alla förhållanden måste gå till en konservativ, och valet låg mellan Churchill och Halifax. Ingenstädes har jag funnit en antydning om att kungen eller Chamberlain skulle ha tänkt sig möjligheten av en hänvändelse till Attlee.

Amery hade genom sitt tal den 7 maj fått en förgrundsplats bland de konservativa rebellerna. Enligt hans egna memoarer — såvitt jag kunnat finna inte enligt någon annans — skulle hans namn ha varit på tal till regeringschefs-posten några kolleger emellan den 9 maj. Hore-Belisha hade, meddelade han Amery, vid ett samtal med Beaverbrook funnit att denne ansåg Amery, "som i verkligheten fällt regeringen", vara den bästa regeringsbildaren. (Uppgiften är egendomlig med tanke på Beaverbrooks vänskap med Churchill, men det är möjligt att Beaverbrook flirtade med flera aspiranter, även Lloyd George.) Några minuter senare uppgav Clement Davies till Amery att han av Greenwood och några andra ledande labourmän hört, att han, Amery, skulle vara den konservative politiker, som de helst skulle se som sin chef i en koalitionsregering. Amery var tydligen både smickrad och lockad, men skrev i sin dagbok, att tanken inte kunde tas riktigt allvarligt. Det var utan tvivel en hållbar slutsats.

Något mera var det sannolikt tal om Lloyd George. Han nämns ofta som en av olika politiker diskuterad aspirant, bland annat i de i regel välunderrättade korrespondenserna till New York Times. Hans biografier betonar, att hans namn diskuterades på många håll. Enligt lord Boothbys memoarer skulle Churchill i Lloyd George ha sett en möjlig rival och blivit förbittrad på Boothby på grund av dennes förmenta intriger till Lloyd Georges förmån. Men spekulationerna kring Lloyd George var mycket löst grundade. Att han blev utpekad i vissa rykten berodde på hans lysande ledarskap under första världskriget och hans tal den 8 maj. Men de avgörande skälen mot en aktualisering av hans kandidatur var många. Det måste synas groteskt att ersätta

en sjuttioettåring med en sjuttiosjuåring. Lloyd Georges "familjeparti" på fyra personer var ingen plattform för maktövertagande. Han hade länge hört till de appeasers, som direkt försvarade den tyska nationalismen; i hans tal den 9 maj kom denna hållning ånyo fram, och detta tal måste i och för sig, som en levnadstecknare anmärkt, ha gjort honom omöjlig. Han var misstrodd inom båda de stora partierna som oberäknelig, hänsynslös och illojal. Chamberlain, liksom Baldwin, avskydde honom på grund av hans tvivelaktiga ekonomiska transaktioner (försäljning av titlar och pengarnas användning till en personligt skött fond) och hans senare av sonen beskrivna sedeslöshet — "the goat" (bocken, läs horboken) var den beteckning, som de sedestränga konservativa ledarna ständigt brukade. Lloyd George själv tycks dock under någon tid framåt ha tänkt sig möjligheten att än en gång bli den store krigsledaren — sedan vännen Churchill misslyckats.

Det bör tilläggas, att Churchill dock ville, eller sade sig vilja ha Lloyd George med i krigskabinetten och förklarade sig vara hindrad av Chamberlains motståndare. Senare synes ett erbjudande till Lloyd George ha gjorts, men utan resultat.

De två som i realiteten kom i fråga inför Chamberlains avgång var alltså Churchill och Halifax.

De skäl som talade för och emot Churchill har jag redan sökt belysa. Han var Englands mest ryktbare och glänsande politiska personlighet, han hade mer än någon annan spått rätt under avspänningsperioden och därigenom, i motsats till andra ledande konservativa, genom krigets utbrott nått ökad prestige, han brann av vitalitet och handlingsvilja. Men inom stora politiska grupper betraktades han ungefär på samma sätt som Lloyd George. Man kände inte blott medelmåttans naturliga irritation mot geniet utan ansåg honom opålitlig, brutalt ärelysten, vinglig på gränsen till åsiktslöshet, farlig genom sin nyckfullhet och sitt starka temperament utan styrsel. Inom labour hade man inte glömt hans inkallande — som inrikesminister — av militär mot strejkande 1910, hans aggressivitet underorstrejken 1926, hans våldsamt antisocialistiska kampanjer (förspel till

hans agitation 1945) under valstriderna i början av 1920-talet. De konservativa tänkte på hans åsiktsbyten, hans ständiga fronderingar mot partiledningen; alla ledarna, från Eden till Halifax och Chamberlain, hade drabbats av hans med briljanta formuleringar förgiftade pilar. Många såg också i honom den för det norska fiaskot mest ansvarige av regeringens chefer.

Halifax hade tillsynes en starkare ställning inom kretsen av politiskt aktiva. "Alla politiska ledare", skriver Taylor, "skulle ha accepterat Halifax; många av dem, bland dem Chamberlain och Attlee, föredrog honom." Denna utsago är kanske överdriven på en punkt — Dalton och en del andra labourmän var för Halifax, men Attlee har veterligen inte yppat någon mening. Men det är sannolikt, att endast de personliga aktioner, som jag strax skall beskriva, fällde utslaget för Churchill. Detta synes nu underligt; jag har samtalat med framstående engelska politiker, verksamma 1940, som tydligen glömt att Halifax ett par dagar ansågs ha minst lika goda utsikter till ledarposten som Churchill.

Att Halifax hade en politiskt stark ställning är begripligt. Han hade varit medlem av kabinettet under hela avspänningstiden och utrikesminister sedan februari 1938; hans lojalitet mot partiledningen och hans konservativa sinnelag var ostridiga, men hade inte ådragit honom samma hat från labourhåll som Chamberlain: han hade framträtt utåt mycket mindre än regeringschefen och han hade särskilt under Münchentiden snarare verkat följsam adjutant än handlande minister; Chamberlain skötte denna politik på egen hand och gjorde de tre beryktade resorna till Hitler utan att ta med sig Halifax. Vidare hade Halifax, ehuru i huvudsak Chamberlains handgångne man, enligt vad många visste vid ett par tillfällen eggat sin chef till att vara mindre undfallande i aktioner och uttalanden, så efter Hitlers totalockupation av Tjeckoslovakien i mars 1939. Det var från denna synpunkt förståeligt, att han bland de regeljära konservativa, som ofta egentligen ville ha Chamberlain kvar, sågs som en god ersättare till denne, och att inom labour många med gillande eller åtminstone med jämnmod kunde tänka sig honom som premiärminister; för en del

labourmän kunde det rent av synas tilltalande att Halifax var medgörlig och passiv och att han som medlem av överhuset inte skulle vara regeringens talesman i de viktigaste debatterna.

Vad som förvånar är att Halifax ansågs tillräckligt betydande som personlighet och politiker för chefsställningen. Ja, hela hans karriär verkar överraskande med hänsyn till hans kända insatser i tal och skrift. Memoarerna är bleka och uddlösa, med talrika reflexioner som överskrider gränsen mellan det banala och det enfaldiga (i viss mån liknar de Attlees memoarer, men Attlee gör nästan inga reflexioner). Av den nyligen utkomna stora officiella biografien (lord Birkenhead) får man, trots alla ord av sympati och beundran, samma intryck av torftighet och tröghet, av brist på begåvning, originalitet och temperament. Från Halifax' lysande bana — född 1881, jordbruks- och undervisningsminister i början av 1920-talet, vicekonung i Indien 1926—1931 och sedan innehavare av skilda ministerposter — finns inga stora prestationer att notera. Det verkar alltid som om han fått sina poster på det sättet, att man inte fann en stark aspirant och någon under letandet kastade fram "ja, men varför inte Halifax". En av avspänningspolitikens senaste skildrare, Francis Williams, talar om myten om Halifax, som oavbrutet drev den verkliga Halifax till nya oförklarliga framgångar.

Kombinationen av förnämhet, rikedom, religiositet och otadlig konventionell moral bidrog till att skapa den myten. Halifax omtalas ofta som "en stor gentleman" och han var det bland annat genom att uppträda som den perfekta godsägaren av gamla stammen: lika pålitlig som kyrkobesökare och som rävjägare, med det intensiva intresset för rävjakt som en motvikt mot den i många ögon extrema — dock aldrig av samvetsqual och introspektion förbittrade — religiositeten. Han tycktes representera Englands gamla härskande klass, utan dess olater men med en nypa av dess excentricitet.

Halifax hade den självfallna pondus, som är den lyckligt anpassade aristokratens. Han behandlade sina tjänstemän med samma litet överlägsna välvilja som "folket" hemma

på godsen. I relation till jämställda var han försynt, förbindlig, anspråkslös; han var ofta förvånad över sina upphöjelser. I kabinettet var han tystlåten, en överlägsen lyssnare, aldrig påstridig, instämde i regel med regeringschefen, sade förståndiga saker, inte märkvärdiga men inte heller blamanta. Han hade ett utseende och ett uppträdande av stor finess, med något ursäktande i blick och gester, som avväpnar i en hög position — den vid födseln förstörda vänstra armen ingav medkänsla likaväl som det litet trevande och oklara i tal och konversation. Hans lojalitet var obrottslig, även om den var flyttbar, han förtalade relativt litet både vänner och ovänner. Han verkade alltid amatör bland en samling professionella, och alltså oskyldig och hederlig, för god för den värld av tävlan och intriger, i vilken han så ofta gled förbi de mera rutinerade och hetsiga karriäristerna. Han gav intrycket av renhet och god vilja.

Åtskilligt har skrivits om Halifax' tolerans. Han tycks ha haft lätt att vara tillsammans med personer av helt annan läggning och med helt andra åsikter. Som vicekonung av Indien gjorde han inte några märkliga insatser, men han blev känd för sina långa och enligt uppgift intima samtal med Gandhi — även om Churchill rasade mot att denne "förrädiske fakir halvnaken trädde in i vicekonungens palats". Senare hade han lyckade möten med mera betänkliga figurer, såsom Hitler och Göring. Efter en lunch med Göring skrev han i dagboken: "Jag var ofantligt road av att träffa mannen . . . Jag undrade hur många människor han var ansvarig för att ha dödat." Vid sådana tillfällen tycks Halifax ha varit lika lugn, trivsamt och avspänd som hemma på godset; den moraliska indignation, som måste förutsättas, blev inte uttryckt ens i dagbok eller samtal. Hans omskrivna godhet var av det lugna, inte det passionerade slaget.

Men det måste ha funnits något annat och mera än vad som nu berörts, som trots allt gör Halifax' karriär förklarlig. Då han omtalas i memoarer och biografier, framträder ofta en tillgivenhet och respekt, vars ursprung inte närmare preciseras. Man anar egenskaper, som ger sympati och auktoritet, men som det kan vara svårt eller omöjligt att ge belägg

och bevis för och som det är besvärligt redan att känneteckna: sådana elusiva, undflyende drag som personligt behag, hänsyn till andra, den klokhet utan skärpa, som kallas gott omdöme.

Det kan sägas att förhandlingar och samtal under de två krisdagarna gällde tre huvudfrågor: skall Chamberlain avgå, skall labour medverka i regeringen och i så fall på vilka villkor, skall Churchill eller Halifax bli regeringschef, om Chamberlain avgår. Men dessa frågor sammanhängde så intimt, att de i varje situation betraktades som ett enda problem, med frågan om labours medverkan som centralpunkt.

Enligt Churchills memoarer, vilkas riktighet det på denna punkt ej finns anledning att betvivla, kallades han efter debatten till Chamberlains rum i underhuset. Chamberlain ansåg, att han inte kunde fortsätta utan vidare. En nationell regering med representanter för labour var nödvändig, någon borde bilda en sådan regering. Churchill säger sig ha rätt honom att stå fast och citerar sig själv som följer: "Det har varit en debatt, som skadat oss, men du har en bra majoritet. Ta inte saken så hårt . . . Stärk din regering från alla håll, och låt oss fortsätta tills vår majoritet överger oss." Det är inte riktigt klart vad vare sig Chamberlain eller Churchill menade enligt denna relation. Ingen anledning finns att anta, att Chamberlain ovillkorligt tänkte ta avsked, snarare att han skulle avgå blott om ett försök att få labour in i regeringen under hans ledning misslyckades. Då Churchill rådde Chamberlain att förstärka regeringen genom nya män, kan detta ha inneburit, att han tänkte sig förstärkning även från labour. Någon motsättning mellan Chamberlain och Churchill rörande regeringsbildningen kan därför knappast med säkerhet utläsas ur Churchills relation, även om Chamberlain, enligt Halifax' uppgifter om ett samtal morgonen därpå, synes ha ansett Churchill tveksam om inbjudan av labour. Intrycket blir att Churchill i största allmänhet sökt trösta och uppmuntra Chamberlain. Hoare uppger att Chamberlain efter omröstningen sagt sig skola avgå. Av en annan av Chamberlains närmaste medhjälpare har jag också fått uppgiften, att premiärministern

omedelbart efter debatten sade sig skola avgå. Men dessa uttalanden — om de verkligen fälldes i denna kategoriska form — kan ha varit uttryck för en tillfällig misströstan eller ha förutsatt som självfallet att ett kvarstannande skulle bero på labours ställningstagande.

Churchill säger sig inte klart komma ihåg vad som hände morgonen därpå, den 9 maj. Han erinrar sig emellertid ett samtal med Kingsley Wood, medlem av krigskabinettet och en av Chamberlains närmaste anhängare sedan länge (han var storsigillbevarare, inte, som Churchill skriver, flygminister). Denne hade uppgivit att Chamberlain planerade en nationell regering, och, om han inte lyckades, skulle föreslå någon annan till denna uppgift. Nu först blev Churchill, påstår han, medveten om "att han kunde bli kallad att ta ledningen. Denna utsikt varken upprörde eller oroade mig. Jag tyckte att det var en mycket bättre utväg än någon annan. Jag var böjd att låta händelserna utveckla sig." Churchill nämner vidare att han på eftermiddagen jämte Halifax kallades till premiärministern (det ryktbara mötet halv fem) och att de efter ett allmänt samtal gemensamt träffade labours ledare.

Den framställning Churchill här ger är, liksom på många andra punkter i memoarerna, sakligt och stilistiskt ytterst slarvig; han har inte gjort sig besvär att ta reda på lätt uppspårade fakta och han uttrycker sig nonchalant och otydligt. Den mest sammanhängande och med andra uppgifter bäst förenliga redogörelsen av Churchills förehavanden den 9 maj före halv fem på eftermiddagen har givits av Eden, som bygger på sina dagboksanteckningar. Här avspeglas den utveckling, den intrig, om man så vill, som förde fram till det avgörande mötet mellan Chamberlain och de två främsta aspiranterna på premiärministerposten vid nyss angivna tidpunkt.

Enligt Eden ringde Churchill honom vid halv-tiotiden för att begära ett omedelbart samtal. Då de träffades förklarade Churchill att Chamberlain antagligen "inte skulle kunna få labour med och att en nationell regering måste bildas". Underförstått synes vara att Churchill tänkte sig att få labour med och alltså kunna efterträda Chamberlain.

(Klockan tolv hölls ett kabinettsammanträde, från vilket inga uppgifter synes vara tillgängliga.) Senare lunchade Churchill, Eden och Kingsley Wood tillsammans. Chamberlains tillbakaträdande ansågs givet. Kingsley Wood, som liksom Eden ville befordra Churchills kandidatur, varnade för att Chamberlain skulle stödja Halifax och söka få Churchill att gå med på sitt förslag. Vid det möte mellan de tre, som var avtalat för eftermiddagen (detta förutsattes utan att direkt utsägas) borde Churchill, framkastade Wood, parera Chamberlains aktion för Halifax genom tystnad. "Gå inte med på saken och säg ingenting." Eden säger sig ha varit chockerad över att Wood, så intimt förbunden med Chamberlain, talade på detta sätt men fann rådet gott och instämde. — Det synes sannolikt att detta samtal blev bestämmande för Churchills hållning vid det kommande "toppmötet" och kanske var utslagsgivande för krisens lösning.

Enligt andra uppgifter skulle Churchill ha stärkts i sina förhoppningar genom meddelanden om att labour var berett att "tjäna under" honom. Brendan Bracken, en av Churchills mest aktiva anhängare i underhuset, skulle enligt Amery redan den 7 maj under debatten ha ätit middag med Attlee. Denne skulle först ha yttrat att Halifax vid ett skifte hade starkare stöd hos labour än Churchill men sedan sagt sig vara beredd att godtaga den senare. Detta samtal hade efteråt av Bracken relaterats för Churchill, som därigenom eggats att konkurrera. (Enligt Spears mera osäkra vittnesbörd skulle detta samtal ha ägt rum den 8 maj.) Attlee berör emellertid inte saken i sina memoarer och förnekade på fråga av Dalton att han haft något sådant samtal med Bracken eller ätit middag med honom den 7 maj. Väsentligen på Amerys uppgift grundar likväl Taylor — som inte berör och antagligen ej kunnat utnyttja Edens ovan refererade relation — sin förklaring av Churchills uppträdande vid mötet halv fem. Attlees dementi avfärdas med orden, att det var "karaktäristiskt" för Attlee att inte kunna erinra sig samtalet med Bracken.

Genom nu berörda samtal mellan Churchill, Eden och Wood hade inom regeringen en front bildats för Churchills befordran till ledningen. Hur kabinetts medlemmar i all-

mänhet ställde sig — om de tog ställning — kan inte av tillgängliga uppgifter utrönas. De memoarer av ministrar utanför den trängre kretsen av aktörer, som hittills publicerats, ger på denna punkt inga upplysningar av betydelse.

Vad gjorde då Chamberlain och Halifax? I biografierna över Chamberlain finns anteckningar och brev om krisen men intet av vikt i denna sak — utom det väl kända, att Chamberlain helst ville sitta kvar och att han föredrog Halifax framför Churchill. Av stor vikt är däremot Halifax' dagboksanteckningar, delvis återgivna i hans memoarer, delvis publicerade först av Birkenhead. Andra uppgifter är avsevärt mera osäkra.

En sådan uppgift ges av Dalton, som efter icke angivna talesmän påstår, att Chamberlain redan klockan åtta på morgonen den 9 maj ringde till konservativa rebeller för att under erbjudande av platser och eftergifter be dem ansluta sig till regeringen. Chamberlain sitter fast som ett tuggummi, sade man bland rebellerna. Premiärministern skulle bland annat ha sagt sig vara beredd att avskeda Simon och Hoare och till och med Kingsley Wood; han skulle enligt Dalton (och Rowse) ha sökt locka Amery med en hög post — utrikes- eller finansministeriet eller vad som helst utom chefskapet — och uttryckt förhoppningen att inviter till labour inte skulle bli behövlige. Rebellerna skulle ha svarat nej och krävt en regering av alla partier. Att dessa uppgifter skulle vara helt riktiga är högst osannolikt, särskilt eftersom Amery i sin utförliga redogörelse för krisen inte nämner något härom. Men det är möjligt att Chamberlain, såsom Taylor antar, gjort vissa hänvändelser i denna stil och att rebellernas iver att genom observationsgruppen deklarerat sin hållning stimulerats av dessa försök; Kingsley Woods "övergång" till Churchill och Eden kan också bero på att han hört rykten om Chamberlains benägenhet att offra honom åt rebellerna. Här är en punkt, där måhända nytt källmaterial kan väsentligt ändra bilden av vad som skedde.

En annan uppgift av Dalton synes vara bättre underbyggd. På kvällen den 8 maj, före omröstningen, skulle Dalton ha talat med understatssekreteraren i utrikesministeriet Butler om en eventuell regeringskris. Dalton påstod därvid,

under betonande av att han talade utan fullmakt av labourledningen, att enligt hans egen och många partivänners mening Halifax vore att föredra framför Churchill. Att Halifax tillhörde överhuset var ingen olägenhet, tvärtom, eftersom han därigenom blev mindre överhopad av arbete. Churchills energi borde reserveras för ledningen av kriget som försvarsminister. Det är möjligt att Dalton i detta resonemang representerade en stor labourgrupp, och att man tänkte sig att Attlee i en regering Halifax skulle bli ledare av underhuset och därmed allmänt-politiskt den främste mannen; på tillgängligt källmaterial kan den frågan inte avgöras. Säkert är att Butler genast skrev om samtalet till sin chef Halifax. Birkenheads citat ur Halifax' dagbok för den 9 april inledes med ett återgivande av Butlers brev — helt i överensstämmelse med Daltons memoarer.

Halifax kallades på morgonen klockan tio till Chamberlain. Samtalet refereras i dagboken, utförligt citerad av Birkenhead, men blott summerad av Halifax själv. Chamberlain ansåg situationen ohållbar efter omröstningen och förordade regeringens utvidgning till alla partier. Halifax instämde. "Vi diskuterade sedan utsikterna för att labour skulle tjäna under honom och var överens om att de var obetydliga. Han ansåg att det tydligen gällde Winston eller mig själv och tycktes antyda att om det blev jag, skulle han kunna fortsätta som medlem av regeringen." Halifax betonade att han som premiärminister skulle få det besvärligt genom att han tillhörde överhuset. Chamberlain nedvärderade denna svårighet med hänsyn till att i det nya läget stark opposition i underhuset inte var att vänta. Halifax säger sig ha varit ytterst osäker och orolig (a bad stomach ache) inför denna sakernas vändning och förklarade, "att om labour blott ville tjäna under mig, skulle jag säga dem att jag inte var beredd att göra det och se, om inte en bestämd hållning fick dem att ändra sig". I annat fall fick man ta frågan under ny omprövning. Enligt Chamberlains förslag skulle han, Halifax och Churchill träffas på eftermiddagen och senare tillsammans ta emot labours representanter.

Halifax' relation av samtalet med Chamberlain verkar

inte alldeles trovärdig. Om han ställt sig så avböjande till chefskapet som han i dagboken antyder, blir vad som hände vid det senare sammanträffandet mellan de tre toppmännen ytterst underligt. Man måste förutsätta, att Halifax var något mindre ovillig, eller åtminstone verkade mindre ovillig, än som framgår av hans formuleringar. Ingenting tyder på att han — och än mindre Chamberlain — ville driva Churchills kandidatur och då måste han rimligen, i varje fall av lojalitet mot Chamberlain, ha tänkt sig möjligheten att själv träda till, om labour envist avvisade Chamberlain.

Programmet för eftermiddagen var efter de förberedande sonderingarna detta: halv fem (enligt uppgift en kvart över fyra) möte mellan Chamberlain, Halifax och Churchill — jämte de konservativas förste inpiskare kapten Margesson — och en kvart över fem möte mellan de tre ministrarna och labourledarna Attlee och Greenwood.

Varför ordnade Chamberlain det första mötet? Tydligt är, att han helst ville ha Halifax till efterträdare och möjligt är, att han ville träffa de båda kandidaterna samtidigt för att få Churchill att träda tillbaka och sedan kunna pressa Halifax på labourledarna. Men en annan hypotes finns — den skymtar, såvitt jag vet inte i någon framställning, men den kan inte utan vidare avskrivas. Helst ville Chamberlain stanna kvar och mötet med labour gällde även den frågan; tänkte sig möjligen Chamberlain, att han vid det första mötet så att säga skulle bli av med Churchill som premiärministerkandidat och att sedan Halifax skulle visa sig så motvillig att träda till, att labour skulle uppge det förutsedda motståndet mot Chamberlain själv? Om detta var uträkningen, slogs den — liksom Halifax' eventuella kandidatur — sönder genom Churchills uppträdande vid det första mötet.

I fråga om mötet halv fem den 9 maj är den första egenomliga komplikationen för historieskrivaren denna: den mest klara och utförliga redogörelsen för mötet finns hos Churchill, men den gäller, enligt hans memoarer, inte detta möte utan ett möte morgonen därpå. Det lär inte finnas något tvivel om att Churchill tagit fel på dag; detta framgår

av eller betonas uttryckligen i alla andra framställningar, Halifax, Eden, Amery, Wheeler-Bennett, Taylor. Kronologin blir omöjlig, om Churchills datering godtages. Enligt Taylor beror Churchills misstag på en "omedveten" vilja till förvanskning: genom att förlägga samtalet till den 10 maj, "gav han intrycket att det var Hitler, inte hans egen uttalade hotelse, som förde honom till makten". Taylor syftar på att Hitlers angrepp i väster skedde morgonen den 10 maj; vad ordet "hotelse" gäller, skall jag strax återkomma till. Det kanske ligger något i denna freudska förklaring av Churchills "feltänkande"; säkert är att Churchills uppgift är felaktig. Churchill förbigår också att kapten Margesson var närvarande vid mötet.

Enligt Churchill och Halifax utgick Chamberlain, som satt mitt emot de båda kandidaterna, från att han själv inte skulle kunna bilda en nationell regering; det gällde att besluta vem av de båda andra som skulle få uppdraget. Chamberlain syntes förorda Halifax genom att starkt framhäva den kritiska hållningen mot Churchill inom labour; enligt andra relationer uttalade sig Margesson i samma riktning. Man borde om möjligt klara ut frågan om chefskapet före mötet med labour, även om — såsom Halifax uppger — Chamberlain omtalade sin avsikt att fråga labourledarna om han själv kunde stanna som chef i en nationell regering. Efter sin orientering avvaktade Chamberlain de båda kandidaternas kommentarer. Några ord i Chamberlains brev till hustrun 11 maj stämmer väl med denna version.

Det är främst på denna punkt, som Churchills redogörelse är av så stort intresse. Jag citerar de väsentliga satserna utan att översätta: "I have had many important interviews in my public life, and this was certainly the most important. Usually I talk a great deal, but on this occasion I was silent . . . As I remained silent, a very long pause ensued. It certainly seemed longer than the two minutes which one observes in the commemorations of Armistice Day. Then at length Halifax spoke." Halifax framförde, enligt sin egen likaväl som Churchills version, invändningar mot sin kandidatur, särskilt att han var medlem av överhuset. Då han

hade slutat, skriver Churchill, "var det klart att plikten skulle bli min — att den i realiteten var min". Halifax' relation har ett stänk av ironi: sedan "Churchill, med passande uttryck för respekt och ödmjukhet, sagt sig inte kunna förneka styrkan i mina argument, slutade premiärministern med att motsträvt och Churchill med att påtagligt mindre motsträvt gå med på min ståndpunkt". Då det "mera allvarliga samtalet avslutats . . . återgick vi till den vanliga lätta och familjära tonen bland män som under åratal arbetat tillsammans och vilkas liv i styrelsen eller utanför styrelsen förts i den brittiska politikens vänliga atmosfär" (Churchill).

Churchills framställning innehåller uppenbarligen det under något lekfulla former gjorda erkännandet att han var tyst för att förmå Halifax att avstå från eventuell kandidatur till chefsposten. Han följde alltså det råd Kingsley Wood med instämmande av Eden givit honom vid lunchen samma dag. Framgången blev total; efter några minuter trädde Halifax tillbaka och Churchill blev förste pretendent efter Chamberlain. Egendomligt nog är det bara en författare, nämligen Taylor, som dragit denna slutsats av Churchills redogörelse. I realiteten ville Chamberlain, skriver Taylor, höra om Churchill var beredd att avstå från första platsen och tjäna under Halifax. Då Churchill var tyst, måste detta uppfattas som en vägran. Men en sådan vägran gjorde Halifax' kandidatur omöjlig. "Churchill höll kollegerna i sin hand. Om han ställde sig utanför regeringen, skulle den vräkas bort av en nationell indignationsstorm." Genom sin tystnad blev Churchill premiärminister.

Till denna tolkning finns dock tillägg och modifikationer att göra. Skulle Churchill verkligen ha vägrat Halifax sitt stöd, om avgörandet gått emot honom? Det är långt ifrån säkert; tvärtom förefaller det osannolikt, att Churchill, som den 8 maj livligt försvarat regeringen, skulle kunnat ställa sig utanför och mot den — vare sig Chamberlain eller Halifax var ledare — en eller två dagar efteråt. Och om Churchill blott bluffat, borde de två mer eller mindre sammanvarna kollegerna kunnat inse detta och sökt avslöja bluffen. Churchill braverar antagligen med sin listiga tystnad,

han gör den märkvärdigare och mera avgörande än den var.

Men, detta är den andra huvudfrågan i sammanhanget, var det bara Churchill som bluffade genom tystnadsgreppet? Varför satt Halifax tyst så länge, om inte för att tvinga Churchill att tala? Halifax talar i sin version inte alls om någon tävlan i tystnad, men detta utesluter inte, att han gick in för eller i varje fall var medveten om en sådan — att erkänna tystnadstekniken och samtidigt att han misslyckades i den kan inte ha varit lockande. Utan något som helst direkt stöd i de få aktstycken som behandlar samtalet vågar man ifrågasätta, att Chamberlain och Halifax velat förmå Churchill att först spela ut och att de hoppades att, enligt konvensansens krav, Churchill då skulle säga sig villig att vika för Halifax och ingå i en av honom nybildad regering. Hade Churchill gjort det, uppstår den redan antydda frågan om Halifax trots sina tidigare uttalanden sagt ja till den höga posten eller om han genom att säga nej givit Chamberlain en utsikt att framstå som den omistlige — med båda de främsta kollegerna ovilliga att träda i hans ställe.

Denna tolkning av spelet gör kanske aktörerna överdrivet kloka och omoraliska — alltför duktiga i Machiavellis anda. Men att tystnaden hos den ena parten (Halifax) skulle varit alldeles oskuldsfull är svårt att tänka sig — med tanke på hur han förut ställt sig. Däremot är det möjligt att alla handlade i halvdunkel mellan beräkning och hoppfull passivitet — att även Churchill i efterhand kom att se sin tystnad som mera taktiskt utstuderad och genial än den verkliga var.

Genom sammanträdet mellan de tre toppmännen var det inte definitivt klart, att Churchill skulle föreslås till premiärminister. Man måste höra labourledarna, innan över huvud något beslut om rekonstruktion av regeringen fattades. Men rangordningen mellan Churchill och Halifax var klar. ”Jag överenskom med honom (Churchill) och Halifax, att jag skulle rekommendera kungen Winstons namn”, skrev Chamberlain i sitt eljest något otydliga brev till hust-run 11 maj.

Någon timme senare mottog de tre konservativa cheferna labours båda representanter Attlee och Greenwood. Detta möte har beskrivits av Churchill, Halifax och Attlee i deras memoarer och av Chamberlain i det nyssnämnda brevet. Några divergenser av betydelse mellan de fyra relationerna finns inte. Samtalet ägde rum under älskvärda former och dess innehåll var formellt och sakligt begränsat. Chamberlain frågade om labour ville gå in i en regeringskoalition vare sig under hans egen eller någon annans ledning. ”Jag sade”, skriver Attlee, som ger den redigaste framställningen av mötet, ”att jag kände till vårt partis åsikter i Huset och i landet och var alldeles säker på att de inte skulle vilja deltaga i en regering, som hade honom (Chamberlain) till chef. Det var inte behagligt att tala om för en premiärminister, att han måste avgå, men jag hade intet annat val. Jag blev sedan tillfrågad om labour ville ingå i en koalition under någon annan chef. Jag sade mig tro att de var villiga men att, eftersom partiet höll sin årliga kongress i Bournemouth, jag skulle resa dit och fråga delegaterna.” Vad Attlee tydligen avsåg var att han skulle höra partistyrelsen som redan var samlad i Bournemouth inför den stora kongressen; först den 13 maj skulle själva kongressen sammanträda. Man kom överens om att till partistyrelsen ställa dessa frågor: ”1) Vill partiet inträda i en regering under den nuvarande premiärministern; 2) Vill partiet inträda under någon annan.” Frågan om vem som skulle bli premiärminister, om svaren var nej på den första frågan och ja på den andra — vilket alla väntade — blev, synes det, inte alls berörd. Attlee skötte förhandlingarna denna dag och de följande dagarna med en försiktig klokhets, som stärkte hans prestige inom partiet (McKenzie). — Enligt Dalton, som bygger på samtal med Attlee och Greenwood, skulle Churchill och Halifax vid det berörda mötet den 9 maj ha betygat att Chamberlain var ”en första klassens premiärminister” — en löjlighet, inte minst då Chamberlain var med.

Från kvällen den 9 maj är endast en uppgift av intresse tillgänglig; den ges i Edens memoarer och bestyrker det nära samarbetet mellan honom och Churchill. De åt middag tillsammans och Churchill sade, att det nu vore klart att

Chamberlain skulle förorda honom till kungen; Halifax hade inte önskat komma i fråga (användningen av det av Eden anbefallda tystnadsgreppet berörs inte, kanske av diskretionskäl). Churchill sade vidare att han hoppades på Chamberlains medverkan i regeringen som ledare av underhuset. Eden erbjöds försvars- (lantförsvars-) departementet och sade ja, litet orolig för det blivande samarbetet, med orätt, tillägger han i sina memoarer.

Tidigt på morgonen den 10 maj kom meddelandet, att Tyskland börjat den stora offensiven i väster. Vid femtiden alarmerades ministrarna. Hoare ger en bild av Churchill, då han en timme senare mottog sina kolleger inom försvaret (Stanley och Hoare) i marinministeriet; underligt nog tar Hoare — liksom i ett redan berört sammanhang Churchill — fel på dagen så till vida som han utgår från att det tyska angreppet kom morgonen efter den stora underhusdebatten och omröstningen. ”Churchill, vars sinne, långt ifrån att nedstämmas av misslyckande och nederlag, stärks i en kris, var som alltid redo att ge trovissa råd. Jag skall aldrig glömma den frukost vi åt med honom. Klockan var sex på morgonen efter en hård underhusdebatt och ett sent sammanträde. Vi hade haft litet eller ingen sömn, och nyheter-na kunde inte vara värre. Men där satt han, rökte sin stora cigarr och åt stekta ägg och bacon, som om han just vänt tillbaka från en morgonritt. Fysiskt lika väl som andligt var han i lysande form inför de händelser, som gjorde honom till premiärminister inom några få dagar och till den europeiska frihetens hjälte inom några få veckor.”

Den tyska attacken, som på några timmar medförde väldiga framgångar, kunde rimligen påverka regeringsfrågan i England i två helt skilda riktningar. Det kunde sägas, att man inte borde byta häst i en strömvirvel; det krav på en uppslutning kring den sittande regeringen, som framförts i underhusdebatten två dagar tidigare, kunde nu hävdas med ojämförligt större kraft. Spears har sannolikt rätt i sitt påstående, att Chamberlain — liksom Reynaud i Frankrike — tills vidare skulle ha fått stanna som premiärminister, om underhusdebatten kommit efter det tyska angreppet. Men

med hänsyn till att en regeringskris redan var påbörjad, kunde det också tvärtom sägas, att den måste lösas så snart som möjligt efter vad som nu hänt, att Chamberlain borde avgå omedelbart för att ge plats åt den store krigsledare, som fantasin kretsade kring utan att alltid kunna utpeka. Båda de möjliga linjerna — Chamberlains kvarstannande och hans ögonblickliga avgång — skymtar i debatten som följer av den tyska aktionen; det berodde kanske på några få mäns, kanske på Churchills ingripande, att den senare linjen segrade.

Att Chamberlain sökte få sitta kvar, betygas av många vittnesbörd i första eller andra hand: Eden, Halifax, Hoare, Amery, Dalton, Wheeler-Bennett. Churchill berör inte saken; kanske vill han vara vänlig mot Chamberlain, kanske vill han inte yppa sina egna ansträngningar att få bort honom, kanske har han, vilket den berörda feldateringen tyder på, glömt denna episod. Samstämmighet i uppgifterna finns dock inte, och de närmast engagerade ger inga detaljer. Saken är inte av så stort intresse, att jag skall gå in på alla versioner. Jag misstänker att striden var hårdare än som anges i publicerade aktstycken; särskilt Chamberlains memoarskrivande kolleger har sannolikt inte velat ge näring åt uppfattningen, att den döde och livligt prisade premiärministern hållit fast vid sin plats som en "kardborre" (Dalton).

Tre kabinettsmöten hölls under dagen, åtta, halv tolv och halv fem. På morgonen var Chamberlain "i god form, nyheterna från Holland hade piggat upp honom . . . Han var redo att agera, om han uppmuntrades och befullmäktigades att agera" (Reith). Före mötet sade han till informationsministern Reith, att denne i framtiden borde vara närvarande vid alla kabinettsammanträden; de konservativa tjänstemännen i underhuset (inpiskarna och deras biträden) lär ha fått meddelande att något skifte inte var aktuellt. Om Chamberlain tänkte sig ett helt tillfälligt uppskov eller en längre tids kvarstannande är inte klart — ett litet uppskov kunde uppenbarligen lätt tänjas ut, särskilt om labourledarna skulle förklara sig villiga att tills vidare tjäna under Chamberlain. Vid första kabinettsmötet synes Cham-

berlain inte ha sagt något i saken till de samlade ministrarna, men kort efteråt kom meddelande, "att alla ändringar skulle uppskjutas, tillsynes för litet längre tid" ("it seemed for some time", Eden). Vid andra sammanträdet under rättade Chamberlain kollegerna om sina planer att ta avsked, men tillade, att den tyska attacken måste leda till att dessa planer inställdes, dock "endast temporärt"; han tillade, att Attlee var med på detta (med orätt, som jag strax skall gå in på). Flera kolleger var irriterade över Chamberlains uppträdande, ehuru ingen vid själva sammanträdet tycks ha sagt något. Före detta möte talade Simon med indignation om för Halifax, att Churchill krävde "snabba förändringar i regeringen"; lord Hankey (minister utan portfölj) som var närvarande yttrade, att om det skulle bli ändringar, borde de ske så fort som möjligt (Eden). Chamberlain själv sade till Halifax, "att man hade en känsla av att Winston inte var nöjd med dröjsmålet". Kingsley Wood lär bestämt ha förklarat för Chamberlain, att han måste besluta sig för att ge regeringsuppdraget åt någon annan. Halifax tycks inte ha tagit ställning i dessa konflikter inom regeringen.

Sannolikt blev labours ställningstagande avgörande. Då det på morgonen blev känt att Chamberlain ville uppskjuta sin avgång, underskrev Attlee och Greenwood, som ännu inte rest till Bournemouth, en förklaring, i vilken de, under betonande av sin vilja att arbeta för segern, betecknade "en genomgripande rekonstruktion av regeringen som nödvändig och trängande för att vinna kriget" (Dalton); denna deklaration offentliggjordes dock i tidningarna först dagen därpå, då saken redan var klar. Något senare telefonerade Clement Davies till Attlee och Greenwood, att de måste skynda sig att få fram ett beslut från partistyrelsens sida (Amery). Chamberlain hade ungefär samtidigt bett Attlee att gå med på ett uppskov; Attlees telegrafiska svar, som vid dagens andra kabinettmöte av Chamberlain påstods ha varit positivt, visade sig, då telegrammet förelåg utskrivet, endast vara en försäkran om medverkan i krigsansträngningen. Ett par timmar senare kom Attlees och Greenwoods svar på premiärministerns fråga dagen förut. Partistyrelsen

hade enhälligt beslutat, att labour inte skulle gå in i en regering ledd av Chamberlain och att partiet skulle ingå i en regering under någon annan. Nu var det slut med tveksamhet och dröjsmål. Macbeth såg skogen marschera. Vid kabinettsammanträdet halv fem meddelade Chamberlain att han skulle avgå och omedelbart efter mötet fick han företräde hos kungen för att begära avsked och föreslå efterföljare.

Georg VI hade, enligt sin biograf Wheeler-Bennett, med oro och otålighet väntat på meddelande om resultatet av konferenserna den 9 maj. Han stod i konflikten mellan Chamberlain och rebellerna helt på premiärministerns sida och klagade över de konservativa kritikernas bristande lojalitet; vid ett samtal på kvällen den 7 maj hade han livligt uppmuntrat Chamberlain och till och med ifrågasatt att han (kungen) skulle vädja till labourledarna att ingå i regeringen utan byte av regeringschef. Han var mistrogen mot Churchill; kanske på grund av Churchills partitagande i abdikationskrisen, kanske av samma skäl som många andra konservativa. Möjligen kände han sig också, som Wheeler-Bennett antyder, överväldigad av den store mannen.

Chamberlain kom till kungen "efter teet" och begärde avsked under hänvisning till labours ställningstagande. Kungen talade enligt sin dagbok om för den avgående premiärministern "hur grovt tarvligt jag ansåg han hade blivit behandlad och att jag var rysligt ledsen över att hela denna konflikt hade uppstått". Som efterträdare föreslog kungen Halifax. Chamberlain förklarade, att Halifax inte var "entusiastisk" och betonade, att det var besvärligt med en premiärminister i överhuset. Kungen tänkte sig, att Halifax provisoriskt kunde (genom en lag) frigöras från överhuset, men gav vika, då Chamberlain förordade Churchill. Efter att ha tackat Chamberlain och än en gång beklagat vad som skett, sände kungen efter Churchill, som klockan sex infann sig.

Kungen har i sin dagbok och Churchill i sina memoarer beskrivit mötet. Olikheterna mellan relationerna har intet politiskt intresse men de är tillräckligt kuriösa och person-

ligt belysande för att motivera ett referat. Enligt kungens relation svarade Churchill genast ja på frågan om han ville bilda regering och tillade "att han inte trott att detta var skälet varför jag sänt efter honom. Han hade naturligtvis ansett det tänkbart och nämnde namnen på några som han skulle be vara med i regeringen. Han var full av iver och beslutsamhet att sköta sin plikt som premiärminister." Churchill skriver i sin relation att han blev mycket älskvärt mottagen och anmodad att sätta sig. Kungen "såg sökande och spefullt på mig några ögonblick och sade sedan: 'Jag antar att ni inte vet varför jag sänt efter er?' Jag anpassade mig efter hans stämning och svarade: 'Sir, det har jag verkligen ingen aning om.' Han skrattade och sade: 'Jag vill be er att bilda regering.' Jag sade att det skulle jag visst göra." Antingen har Churchill överskattat den notoriskt träaktige monarkens skämtlynne eller har han i fantasien efteråt gjort något lustigt av det seriösa samtalet.

På kvällen höll Chamberlain ett kort tal i radio för att meddela vad som hänt. Talet har av några kallats platt, av andra nobelt och vackert. Säkert är att det var resignerat och lojalt. Efter underhusdebatten sade han sig ha förstått, "att en ny och genomgripande åtgärd måste genomföras, om underhuset skulle känna förtroende och kriget föras vidare med den energi och kraft, som fordras för segern... Idag på eftermiddagen blev det tydligt att den ofrånkomliga enigheten kunde nås under en annan premiärminister, inte under mig. Under dessa omständigheter var min plikt klar... Ni och jag måste samla oss bakom vår nye ledare, och med vår förenade styrka och med okuvligt mod strida och arbeta till dess vilddjuret, som störtat fram mot oss ur sin håla, har blivit slutligt avväpnat och besegrat."

Churchill påstår i memoarerna att han under krisdagarna varit lugn, att "min puls inte ett ögonblick slagit fortare". Men nu, efteråt, då han gick till sängs vid tretiden på morgonen den 11 maj, kände han en djup lättnad. "Äntligen hade jag makt att ge direktiv på hela scenen. Jag kände det, som om jag marscherade med ödet och att hela mitt förflutna liv blott hade varit en förberedelse till denna timme och till detta prov. Elva år i den politiska vildmar-

ken hade frigjort mig från vanliga partikänslor. Mina varningar under de senaste sex åren hade varit så talrika, så detaljerade, och hade nu blivit så ohyggligt rättfärdigade, att ingen kunde hävda en annan mening. Jag kunde inte förebrås för att ha skulden till kriget eller för att inte ha förberett det. Jag tänkte en god stund på detta, och jag var säker på att jag inte skulle misslyckas. Fast jag otåligt längtade efter morgonen, sov jag därför gott och hade inte behov av vackra drömmar. Fakta är bättre än drömmar." Med dessa märkligt karaktäristiska rader avslutar Churchill den första memoardelen.

Churchill premiärminister

Redan innan Churchill fick regeringsuppdraget hade han på skilda sätt förberett bildandet av den nya ministären. Att Chamberlain och Halifax skulle stå kvar var en självfallen punkt i arrangemanget; de tre rivalerna uppvaktade under de följande dagarna varandra med de lätt förljugna vänskapsbetygelser och komplimanger, som parfymerar maktkampen i brittisk politik. Eden och Amery hade i förväg vidtalats. Amery hade på eftermiddagen den 10 maj tagit initiativet till ett samtal, som ofrånkomligt kom att beröra frågan om hans inträde i regeringen. Att labours ledare skulle deltaga var en förutsättning för Churchills regeringsbildning, men de blev direkt anmodade först på kvällen den 10. Till stor del formades ministären genom förhandlingar mellan konservativa och labour.

Skäl finns inte att gå in på detaljerna i regeringens uppbyggande. Jag stannar blott vid några centrala punkter. Frågan om labours representation synes ha varit lätt att lösa. Attlee framhåller, att han inte ville bli ansvarig för dröjsmål genom "att bråka om småsaker", och denna hållning synes han och hans kolleger konsekvent ha intagit. På en punkt krävde de dock en ändring av Churchills planer; Churchill hade tänkt sig att Chamberlain skulle bli finansminister och ledare av underhuset, men vek för labours fordran att den avgående premiärministern skulle få en

mindre framstående och utsatt post. Det stora antal ministrar, som erbjöds att kvarstanna, svarade alla ja. Från rebellernas sida begärdes flera och viktigare platser än Churchill ansåg sig kunna ge dem; Amery framförde förgäves Clement Davies kandidatur, och endast högst sekundära poster gick till rebeller som Macmillan, Boothby, Law och Cranborne. Striderna om platser berörs men är säkerligen bristfälligt belysta i nu tillgängliga källor.

Churchill omtalar i memoarerna vilka poster som besattes under regeringsbildningens tre första dagar, innan den nya ministären — ännu ofullständig — framträdde för underhuset måndagen den 13 maj. Den 11 maj var platserna i krigskabinettet jämte posterna för de skilda försvarsgrenarna besatta, den 12 maj utsågs ytterligare sju och den 13 maj fyra ministrar av kabinettsrang. Efter ännu några dagar var hela kabinettet och ministeriet klart. Hansard upp- tar 28 ministrar av kabinettsrang och ytterligare omkring 50 innehavare av politiska poster i styrelsen.

Antalet medlemmar i krigskabinettet sänktes från åtta till fem. Churchill åtog sig jämte premiärministerskapet att vara högsta ledare för alla försvarsgrenarna (Minister of Defence) och ledare av underhuset. Övriga konservativa medlemmar var Chamberlain (med den helt obestämda posten Lord President of the Council) och utrikesminister Halifax. Labourmedlemmar blev Attlee med titulärposten Lord Privy Seal (storsigillbevarare) och Greenwood, minister utan portfölj. Bland de 23 övriga ministrarna av kabinettsrang var labourmannen Alexander som sjöminister, Eden som krigs- eller lantförsvarsminister och oppositionsliberalernas chef Sinclair som flygminister. Labour representerades ytterligare av Ernest Bevin (ännu ej medlem av parlamentet), Morrison och Dalton; Bevin, som Churchill kände och satte högt värde på, blev medlem av regeringen på hans personliga initiativ. Rebellerna fick två relativt underordnade poster: Amery blev minister för Indien och Duff Cooper informationsminister. Churchills mest personliga val var lord Beaverbrook som minister för flygplansproduktionen. Bland de många kvarstående ministrarna var Simon, som befordrades till lordkansler, och Kingsley

Wood, som befordrades till finansminister.

Detta var, såsom pressen diskret antydde och många i efterhand med skärpa förklarar, en egendomlig regering med tanke på krisens orsaker och vad som sagts under den stora underhusdebatten. Av de 28 medlemmarna (mot 26 i den avgående regeringen) var endast 12 nya män, medan 16 hade suttit i Chamberlains kabinett. I krigskabinettet arbetade Attlee och Greenwood tillsammans med Chamberlain, vars oduglighet de så öppet och starkt hävdat. Flertalet ledande appeasers, även de mest angripna, satt kvar; det enda väsentliga undantaget var Hoare, som motvilligt tog posten som ambassadör i Madrid. Partimässigt bestod regeringen av 15—16 klart konservativa eller med dem allierade (såsom den "nationelle" liberalen Simon och den "nationelle" labourmannen MacDonald), några konservativt orienterade ämbetsmän utanför partipolitiken, fem labour-representanter och en liberal. Disproportionerna motvägdes delvis av att särskilt viktiga platser gick till labour och till "aktivister" som Churchill och Eden, men å andra sidan blev de konservativa motståndarna till avspänningspolitiken ytterst klenlönade. Amery skriver att han var mycket missnöjd med att inte få en viktigare post; Duff Cooper, mindre uppriktig eller mera anspråkslös, säger sig däremot ha varit nöjd.

Liberalerna krävde att deras ledare Sinclair skulle få plats i krigskabinettet, men Churchill lyckades blidka dem genom kompromissen, att Sinclair skulle få vara med i detta inre kabinett, då det gällde centrala partipolitiska frågor.

Avgörande var att labour godkände den nya regeringen. Måndagen den 13 maj på förmiddagen, några timmar innan Churchill framträdde för underhuset, togs frågan upp på partiets konferens i Bournemouth: Attlee talade för partistyrelsens förslag till resolution om anslutning till regeringen: "Vi står här idag för att fatta ett beslut som gäller inte blott vår egen rörelse utan arbetarrörelsen över hela världen. Vi måste stå upp för själarna i fängelse i Tjeckoslovakien, i Polen, ja, i Tyskland. Vi måste stå upp för dem, vilkas frihet är hotad över hela världen. Vi strider

för den mänskliga andens frihet . . . Låt oss gå framåt och vinna denna frihet och för alltid upprätta denna frihet på den sociala rättvisans säkra grund." Med den exceptionellt stora majoriteten av 2 413 000 röster mot 170 000 beslöt konferensen att partiet skulle "taga sin del av ansvaret som likaberättigad (full) partner i en ny regering, som under en ny premiärminister åtnjuter nationens förtroende" och att utlova "hela sitt understöd till den nya regeringen i dess arbete för att nå en snabb seger och en rättfärdig fred".

Churchill tar i sina memoarer relativt utförligt upp frågan om regeringen borde ha ombildats mera fullständigt. Många begärde, skriver han, en utrensning av "de skyldiga", de som var ansvariga för avspänningspolitiken och de bristande krigsförberedelserna. Men en sådan utrensning fann han både opraktisk och omoralisk. Att avskeda en rad konservativa ministrar, då Chamberlain varit och ännu var partiets ledare, skulle ha förstört den nationella enigheten. Även labour och liberalerna hade i stor omfattning varit ansvariga för den politik, som nu allmänt fördömdes; det var lätt att finna äldre uttalanden av de nya ministrarna från dessa partier, som helt vederlagts av händelserna. "Ingen hade större rätt än jag att stryka över det förflutna. Jag motstod därför dessa söndrande tendenser. 'Om det närvarande', sade jag några veckor senare, 'söker fälla domar över det förflutna kommer det att förlora framtiden'. Detta argument och det väldiga som inträffade vid denna tidpunkt kuvade dem som ville jaga kättare."

Säkerligen är Churchills redovisning för lägets krav och för sina egna motiv i stort sett riktig. Framför allt var det politiskt omöjligt att stöta bort ett stort antal konservativa genom att ur regeringen utesluta personer, som sedan många år haft en ledande ställning inom partiet och framstått som företrädare för den av partiets massa stödda avspänningspolitiken. Det var nödvändigt att stryka över och gå vidare. Möjligen kan det sägas att Churchill drev denna interna avspänningslinje för långt och att han från sin egen synpunkt fann den taktiskt och personligt tilltalande. Hans kampanjer för upprustning och fasthet under 1930-talet var

nu totalt rättfärdigade, han fann det lätt och fördelaktigt att vinna de besegrade motståndarna genom eftergifter, han behövde inte honorera de kolleger och vänner, som redan förut samverkat med honom och stått honom nära, ty deras engagemang var tryggt. Ännu i dag kan man höra politiker tala med bitterhet om Churchills iver att försona sig med gamla politiska fiender utan hänsyn till politiska och personliga vänner.

Men alla dessa problem förminskades eller utsuddades av dagens händelser. Efter några dagar verkade det norska nederlag, som varit anledningen till krisen, oväsentligt och avlägset. Vad som inträffade var så stort och ödesdigert att känslan för sammanhållningens nödvändighet vräkte bort dissonanser, intriger, partipolitiska och personliga konflikter. Den dag då labourkonferensen lovade stödja regeringen och Churchill för första gången uppträdde i underhuset som premiärminister, skyttade den kommande katastrofen i väster; den holländska drottningen flydde till England, en tysk armé marscherade genom Ardennerna in i Frankrike, hela västförsvaret syntes vackla, demonstrationer i Rom tydde på att Italien inom kort skulle ansluta sig till Tyskland. Då Churchill presenterade sig för parlamentet, kunde han ses som krigsledaren i ett nytt krig, det verkliga kriget — det gällde inte, såsom några dagar tidigare, att diskutera ett begränsat nederlag, utan att sluta leden inför hotet om undergång.

På särskild kallelse sammanträdde underhuset måndagen den 13 maj en kvart över tre. Ministrarna inträdde i tur och ordning, mottagna av husets bifall. Då Chamberlain tog plats, reste sig flertalet konservativa för att hylla honom ”i en stark demonstration av sympati och respekt” (Churchill); denna hyllning var sannolikt främst ett uttryck för älskvärdhet och medkänsla för den avsatte regeringschefen, men markerade kanske också en reservation mot Churchill, som fick mera bifall från labour än från sina partivänner. Sedan ett par interpellationer avverkats på några minuter fick den nye premiärministern ordet. Han föreslog ett förtroendevotum för regeringen i denna form ”Att detta Hus

välkomnar bildandet av en regering, som företräder nationens eniga och oböjliga beslut att fullfölja kriget mot Tyskland till ett segerrikt slut." Churchills tal i anslutning till förslaget hör till hans mest ryktbara.

Churchill talade sju minuter — den kortaste och mest populära regeringsförklaring, som någon premiärminister givit, skriver han själv. Av dessa minuter ägnades fem åt en redogörelse för regeringsbildningen, underhusets sammanträdestider och (några få ord) krigsläget. Vad som gjort talet ryktbart är slutorden, som jag här återger:

I would say to the House, as I said to those who have joined this Government: "I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat." We have before us an ordeal of the most grievous kind. We have before us many, many long months of struggle and of suffering. You ask, what is our policy? I will say: It is to wage war, by sea, land and air, with all our might and with all the strength that God can give us; to wage war against a monstrous tyranny, never surpassed in the dark, lamentable catalogue of human crime. That is our policy. You ask, what is our aim? I can answer in one word: It is victory, victory at all costs, victory in spite of all terror, victory, however long and hard the road may be; for without victory, there is no survival. Let that be realised; no survival for the British Empire, no survival for all that the British Empire has stood for, no survival for the urge and impulse of the ages, that mankind will move forward towards its goal. But I take up my task with buoyancy and hope. I feel sure that our cause will not be suffered to fail among men. At this time I feel entitled to claim the aid of all, and I say, "Come then, let us go forward together with our united strength."

Taylor framhåller litet elakt att några slagnummer i detta tal är oredovisade citat eller omskrivningar av citat, liksom ofta hos Churchill. Orden om "blod, möda, tårar och svett" återförs till ett tal av Garibaldi 1849; med än större skäl kunde Taylor ha nämnt Byrons "blood, sweat, and tear-wrung millions" och flera andra liknande formuleringar. Satserna om krig och seger tycks vara hämtade ur eller inspirerade av fraser i tal av Clemenceau 1917 och 1918. Den sista satsen i talet liknar några ord av Churchill själv i ett utmanande tal mot Ulster och det konservativa partiet 1914.

Dylika randanmärkningar har föga intresse i jämförelse med vittnesbörden om det väldiga intryck talet gjorde — i England och världen. General Spears har, kanske något exalterat men av allt att döma väsentligen riktigt, beskrivit underhusets hållning inför talet. Efter orden om "blod, möda, tårar och svett" kom "ett mummel av instämmande som om Huset sagt amen . . . Men någonting hade hänt. Var och en hade erkänt Churchill som sin ledare, godtagit hans lära, tyst avgivit samma löfte som han . . . Underhuset, vars själva väsen är motsättningar, hade undergått en märkvärdig förvandling . . . Det var en enhet när det med djupt bifall underströk varje sats Churchill yttrade. Tio minuter tidigare hade det varit en egensinnig, tveksam, orolig församling, välvillig men ännu med många sårande utfall i minnet; nu var det en enhetlig kraft vars hjärta klappade i takt med ledarens. De jublade inför hans ord nästan innan han hade yttrat dem . . ." Då Churchill talade om att hans politik var att föra krig "vrålade Huset sitt bifall, gripet av en ännu starkare känslöstämning". Då han talade om segern som målet "förband han sig själv, underhuset och folket att följa den väg, från vilken ingen återvändo finnes. Varthän han ledde, skulle alla följa, hur hård vägen än var; och underhuset, ett sant uttryck för folkets känslor, lovade honom trohet i nöd och lust till dess seger var vunnen. Jag förstod den gången varför soldaterna i den tionde legionen hade älskat Caesar."

Debatten efter Churchills tal berörs nästan aldrig i biografiska och historiska arbeten; man framhäver endast den allmänna uppslutningen kring Churchill. Denna debatt, som pågick en timme och tjugo minuter, är dock inte utan intresse. Visserligen yttrade sig med ett par undantag endast ledamöter av andra eller tredje graden, men flera inlägg visar att meningsbrytningar fanns och att inom vissa konservativa kretsar tvivel rådde om regeringsskiftets lämplighet eller nödvändighet.

Flera talare betygade sina eller sina partiers lojalitet mot den nya regeringen. Omedelbart efter Churchill uppträdde labourrepresentanten Lees-Smith för att på sitt partis vägnar förorda förslaget till förtroendevotum; han meddelade i

talet att partikonferensen i Bournemouth strax förut med överväldigande majoritet anslutit sig till regeringen. Från liberalerna gjordes en liknande deklARATION av sir Percy Harris. En konservativ representant, Spens (som den 8 maj röstat med majoriteten) framhöll också, men med påtagligt mindre entusiasm, sitt partis avsikt att stödja regeringen. Det mest värtaliga och varma uttrycket för uppskattning av den nye premiärministern kom från Lloyd George, som slutade med orden att alla "frihetens och de mänskliga rättigheternas vänner i världen" skulle be för den brittiske krigsledaren och att "vad Storbritannien och dess imperium kunde offra stod till hans förfogande".

Lojalitetsförklaringar mot Churchill var inte oförenliga med hyllningar till Chamberlain för självupppoffring och storsinnet, och särskilt på konservativt håll var sådana hyllningar obligatoriska. Men en del dissonanser framträdde. En konservativ, Albery, prisade Chamberlain som fredens man och hävdade att dennes politik var en förutsättning för den eniga krigsvilja, som Churchill representerade; han angrep tillika dem, som "förvandlat debatten om krigsföringen i Norge till en politisk manöver". En annan konservativ backbencher, Colfox, uttalade, att "det hade varit mycket bättre för landets intressen om min ledare, den förre premiärministern, stannat som premiärminister i en rekonstruerad regering". Maxton, Independent Labour Party, som i pacifistisk anda talade mot regeringen, berörde den centrala problematiken kring regeringskrisen; kritiken av marinledningens verksamhet under Norgekampanjen hade lett till att marinministern blev premiärminister. Några sakliga divergenser skyntade jämväl i debatten. Å ena sidan framhölls behovet av effektivitet och snabbhet, å andra sidan värdet av parlamentarisk kontroll och ständig kontakt mellan regeringen och underhuset. Medan de flesta talare betonade nödvändigheten av enigt arbete för höjning av produktionen, uttalades från labourhåll att radikala sociala reformer och förändringar var en förutsättning för enigheten (S. O. Davies).

Debatten följdes av omröstning. Enhälligt, med 381 röster, beslutades det förtroendevotum som Churchill begärt; i

själva verket var medlemmarna av Independent Labour Party Maxton och Stephen mot förslaget men de tjänstgjorde som rösträknare på nejsidan och fick alltså inte själva rösta. Egendomlig är den låga deltagarsiffran, exakt 100 mindre än den som nåddes vid omröstningen fem dagar tidigare. Mera ingående redogörelser för orsaken till att mindre än två tredjedelar av husets ledamöter deltog i omröstningen har jag inte kunnat finna. Kvittningar kunde i detta fall inte, såsom den 8 maj, gärna ha förekommit. Tillgängliga uppgifter tyder på att relativt många ledamöter var frånvarande på grund av krigstjänst och därför att underhuset sammankallats tidigare än avsetts men det är likaledes klart att några tiotal konservativa var närvarande utan att delta i voteringen. Enhälligheten innebar i realiteten inte total enighet — vilket man i regel synes förbise eller förbigå.

Överhuset uppträdde däremot alldeles perfekt, då Halifax samma dag föredrog förslaget om förtroendevotum. Representanter för skilda partier prisade med elegans och måtta den nya regeringen, Churchill och Chamberlain. Årkebiskopen av Canterbury formade en bön om att "Hans Majestäts nya regering . . . må från den Gudomliga Anden (Divine Spirit), som verkar bakom alla dessa förvirrade frågor, i fullt mått mottaga kloketens och styrkans gåva". Lord Stanhope avslutade debatten genom att instämma med kyrkans primus och erinra om att pingsttiden var inne; det var därför naturligt att tänka på ledningen av den Helige Ande (Holy Spirit). "Måtte den i fullt mått komma denna regering till del så att vi blir ledda genom alla våra prövningar och svårigheter och faror — och de kommer att bli många under de kommande månaderna — och må regeringen kunna föra oss till fullständig och varaktig seger, och detta, hoppas jag, inom en inte alltför avlägsen framtid." Förslaget om förtroendevotum antogs utan opposition — "nemine contradicente".

Två dagar efter Lloyd Georges död, den 28 mars 1945, talade Churchill i underhuset efter engelsk sed om sin föregångare. Han berörde Lloyd Georges övertagande av pre-

miärministerposten efter Asquith i december 1916 med orden: "Snart grep Lloyd George makten i staten och ledningen i regeringen." "Grep", ropade några ledamöter förebrående. "Ja, grep", svarade Churchill. "Jag tror det var Carlyle som sade om Cromwell: 'Han eftertraktade platsen, kanske var platsen hans.'". I vad mån Churchill grep makten 1940, har jag i det föregående sökt klargöra, så långt det för närvarande på tillgängliga aktstycken låter sig göra. Säkert är att han eftertraktade makten, och att han ansåg att makten, i Carlyles mening, var hans.

I början av andra memoardelen har Churchill några reflexioner i en stil av äkta eller spelad naivitet; han tycks tro, eller låtsas tro, att läsaren inte förstår vad han kände och vad han hade för sig. Han har haft många stora poster i staten, skriver han, "men jag erkänner gärna, att den post som nu hade fallit på min lott, var den som jag tyckte bäst om." Makt såsom en förmåga att vara herre över andra människor eller som en ökning av den personliga prestige, var något lågt, "men makt i en nationell kris, då man tror sig veta vilka befallningar man skall ge är en välsignelse". Det var skönt att själv få bestämma, att inte vara rådgivare och andre man, inte beroende av andra. Han erinrar om Dardanellerna, då ett stort företag kastades å sido, därför "att jag sökte genomföra en viktig och avgörande operation från en underordnad position". Han hade lärt sig, att sådant inte gick — "denna läxa hade ingått i min natur" (kanske tänkte Churchill här på att han inte vågat söka genomdriva en marin forcering av Trondheimsfjorden i april 1940). En ledare "har endast att vara säker på vad han anser bäst att göra . . . De lojaliteter, som omger honom är väldiga. Om han gör ett litet fel, måste han stödjas. Om han gör missgrepp måste hans ansvar döljas. Om han sover, får han inte i onödan bli störd. Om han är oduglig måste man göra sig av med honom, men denna extrema åtgärd kan inte tillgripas varje dag, och i varje fall inte under den tid, då han just blivit ledare."

Churchill kan över huvud kallas en lycklig människa, i sin kärlek att leva, sin utåtriktade och av inre svårigheter aldrig anfrätta iver, sin förening av lidelse och sinnesro, sin

upptagenhet av händelser och åtgärder, sin förmåga att växla intressen — från aktiv politik till skrivning och till och med målning och husbyggnad — sin förmåga att finna glädje och förströelse i allt, från funderingar över ett stort tal till avsmakandet av ett skämt eller av den vid luncher och middagar obligatoriska champagnen och konjaken. Men han hade drag av det depressiva likaväl — men inte lika mycket — som av det lyckligt intensiva. I Beaverbrooks framställning av Lloyd Georges regeringsbildning 1916 är det något osäkert, nästan ömkligt, över Churchill; han ville komma med i regeringen och kände sig utstött, då han inte tillfrågades. I motgångens dagar hade han lätt för att — om också blott för timmar eller dagar — misströsta, gråta, bli martyr. I medgång blommade han i stolthet, tillförsikt och glädje. Nu var hans dag kommen. Sedan sin ungdom i parlamentet fyrtio år tidigare hade han drömt om att bli Englands premiärminister. Nu, sedan det så länge syntts omöjligt, var han där, i en kris, som krävde den storhet han trodde sig äga.

Allt tyder på att Churchill som premiärminister levde i en eufori, tillfälligt avbruten av ilska och irritation, kanske också något snabbt förbiilande ögonblick av oro över hur det skulle gå. Han beskrivs som ständigt planerande, pratande, ingripande, handlande, arg utan långsinthet över motsägelser och oskicklighet, trivialt uppretad — enligt vad en av hans närmaste medhjälpare förtalt mig — blott då man glömt flaskan Pol Roger vid en lunch på flygfärd i Egypten. Den store krigsledaren levde, liksom vännen och företrädaren Lloyd George, i en berusad känsla av kraft och makt. Fåfänga hade väl sin andel däri; efter tusen succéer blev de båda, och hur omänskliga skulle de eljest ha varit, något av diva och sökare efter applåder. Om högmot kan man också tala, men det ligger något av isolering, av att stå utanför, av att förakta, i det ordet, som inte passar på dessa handlingens gourmander. Snarare tänker man på inspirationen och lyckokänslan hos en konstnär, som funnit sitt ämne och sin form, och på den exaltation, som många människor känner i förälskelse, fart, storm och vågspel. Denna glädje var en tillgång för ledaren, den gav

ett skimmer åt förhandlingar och aktioner — så hade inte Chatham kunnat känna, inte heller den unge Pitt annat än efter de berömda tre buteljerna, snarast tänker man på Charles James Fox under dagarna av upphetsning i opposition och kortvariga triumfer.

Men det var krig, det största av alla krig, det för England mest hotfulla — ständigt kom underrättelser om nederlag, förluster, lidanden. Pinades inte Churchill av detta?

Churchill har, både av Hitler och Stalin, kallats krigshetsare. Naturligtvis ville han inte krig i den meningen, att han såg något värdefullt i kriget i och för sig, att han hellre ville ha kamp än uppgörelse; en sådan hållning — förvisad till dårhusen efter Hiroshima — var redan vid denna tid blott att finna hos några nazistiska och fascistiska "teoretiker", påverkade av den föråldrade skolan av socialdarwinistiska filosofer och på deras skrifter förlästa generaler. Den krigsviljan finns inte ett spår av hos Churchill, inte heller det dröjande vid grymhet och ohyggligheter, som kan tyda på en förstucken vilja till våld.

Men att kalla Churchill fredsvän verkar också absurt. Han hade inte den fasa för kriget, som man finner exempelvis hos föregångarna — MacDonald, Baldwin, Chamberlain. Han låg kanske vaken någon stund i oro över att ett engelskt anfall skulle bryta samman men inte över att tusen människor just i detta ögonblick dödades eller stympades. Hans skrifter och hans tal visar tvärtom att han var krigisk i den relativt förlåtliga meningen, att han tyckte det var festligt med krig utan att önska krig. Vid tjugosex års ålder hade han frivilligt deltagit i fyra fälttåg — Cuba, Indien, Sudan, Sydafrika — efter en lång tid som minister hade han sökt sig till de franska skyttegravarna, han var vid över sjuttio års ålder svår att hindra från att närvara vid landstigningen i Normandie. I inrikespolitiska konflikter syntes han lockad att gå över från förhandling till kraftmätning — mot Ulster 1914, mot de strejkande 1926. Som skildrare av strider och bataljer är Churchill oöverträffad, vare sig det gäller små fäktningar vid Indiens nordvästgräns, kavallerichocken vid Omdurman, Skagerackslaget eller Marlboroughs och prins Eugens manövrar på de ba-

jerska och belgiska slagfälten två hundra år tidigare. I världskriget var Churchill lycklig som ledare — eller en av ledarna — av det stora spelet. Han såg på de på väldiga kartor utprickade flottorna och arméerna som enheter att dirigera mot det stora målet. Men han såg sig inte bara som en general, som kalkylerar vinster och förluster, som funderar på om tre kvadratkilometer är värda hundratusen människoliv. Han såg kriget som Armageddon, England som S:t George och det var denna bild med dess många perspektiv i följe, som gav honom vingar.

I yngre år kunde Churchill stundom skriva med en viss cynism, om också utan brutalitet, om kriget. "Blodets och krigets religion står ansikte mot ansikte med fridens. Lyckligtvis är fridens religion i regel bättre beväpnad." "Vår moral försvinner, men våra kulsprutor finns kvar." Detta sätt att skriva var lämpat för kolonialkriget och ungdomen. Hos den äldre Churchill finner man det inte, i varje fall inte i offentliga sammanhang. Man finner inte heller något drag av övermänniska inför små folk. Det är omöjligt att i Churchills mun tänka sig ord som Napoleons: "Vad djävulen bryr sig en man som jag om en halv miljon människoliv." Det finns uttryck av medkänsla och till och med en om också snabbt förflyktigad sorgsenhet. Men andra drag är de väsentliga. Churchill, som aldrig haft någon åskådning i politiska ting, som alltid eggats av närliggande och skiftande värderingar, hade nu något ostridigt och stort att verka för. Han var mera förvaltare än politiker, och nu gällde det den intensiva, extrema, allting överskuggande form av förvaltning, som är kriget. Till värvet gick han med samma gymnasiala förmåga att romantisera, att glömma, att förenkla, som präglar ungdomens äventyr och de stora bataljskildringarna. Han såg vad som skedde genom samma gyllene dis, med vilket Fänrik Stål för svenska ynglingar under generationer fördunklat och förskönat Finland. Nederlagen, olyckorna, de dödade och förtvivlade var ändå inte riktigt verkliga. Efter katastrofen i Dunkerque talade han om Elisabet och den spanska armadan, varje händelse gjordes av denne artist om till konst, till illusion; även om medlen stundom var primitiva, var förfalskningen

naturlig och äkta. Denna process stegrades i lyckliga ögonblick till en idealism i ordets egentliga mening, en tro på bragdens och offrets värde oberoende av nederlag eller seger.

Denna till hänförelse stegrade berusning inför de stora händelserna, de stora bataljerna, blir inte anständig eller uthärdlig utan en bakgrund av personligt mod. Den bakgrunden ägde Churchill i fullt mått. Enligt alla vittnesbörd bevarade Churchill livet igenom samma löjtnantsmod inför faran som han visat vid Omdurman och då han togs till fånga i Sydafrika. Han kunde blott med möda förmås att lämna takterrassen för skyddsrummet vid ett bombanfall; inför en hotande flygolycka och då hans plan en gång förstördes vid landningen syntes han helt okänslig för faran, i dessa stycken helt annan än Lloyd George, som inte var särskilt rädd men angelägen om att undvika risker. Det märkliga med detta mod var, av allt att döma, att det inte innebar någon behärskning, att Churchill helt enkelt inte kände någon oro. Möjligen låg bakom detta en absurd fatalism eller en lika absurd tro på sin egen osårbarhet; sannolikare synes mig vara, att det fysiska modet var en länk i den rustning av omedvetenhet eller rättare överklighet, som ingick i Churchills historiska illusionism — som jag strax skall återkomma till. Vad man än menar med moraliskt mod, var Churchill också i det hänseendet väl utrustad. Han kunde, såsom under avspänningstiden, hävda en impopulär mening i strid mot en överväldigande majoritet, han kunde fatta farliga beslut utan tvekan och ta ansvaret för dessa beslut. Han kämpade visserligen aldrig för något verkligt extremt och misshagligt, för "en förlorad sak", men han hade inte några sådana åsikter, han var inte besatt av någon särpräglad idé — i så fall skulle han aldrig ha blivit Englands ledare.

Ty Churchills hållning — maktglädjen, självsäkerheten, aggressiviteten, modet — uppbars inte, om man undantar patriotismen, av någon tro eller åskådning. Han var upptagen av det aktuella och kortfristiga, om man så vill ytlig, han var konformist och konventionell, godtog de föreställningar om tillvaron, människan och moralen, som bjudits.

honom i ungdomen och var obestridda i den härskande klass inom vilken han levde. Han kan kallas religiös, men intet tyder på att han tänkte på dylika ting. Han talade om Gud med respekt, men utan ett spår av intimitet, ängslan, beroende eller hängivenhet. Möjligen har Gud varit en stillsam garant för handlandet, en "silent partner" i ordets egentliga mening; Gud har inte, som i fallet Gladstone, varit befallare och domare och inte heller en ständigt anlitad allierad — vilket självfallet inte hindrade, att Churchill kunde röras till tårar inför vackra ord om Vår Herre och alltings förgänglighet. Inte heller ägde Churchill någon frälsningslära, som gav linjer och styrsel, ingen utopi, som skymtade bakom det dagliga. Inga allmänna åskådningar, inga originella tankar (utom då det gällde tanks eller landstigningsoperationer) utmärkte honom; de knippen av tros-satser och värderingar, som han rörde sig med, var allmän-gods. Som tänkare — för att använda ett ord, som verkar något kraftigt — är det märkliga med honom förmågan att — i smått och stort — romantisera, idealisera, förstora in-satser och händelser.

Det faller utanför ramen av denna framställning att skildra och bedöma Churchill som krigsledare. Blott några avslutande och sammanfattande ord.

Churchill ingrep ständigt i skeendet, diskuterade i detalj militära likaväl som politiska operationer. En hel litteratur finns redan om debatter och strider mellan honom och hans medhjälpare. Hade Churchill rätt i det eller det fallet eller såg Wavell eller Alanbrooke klarare och på längre sikt? Sådana frågor skall jag inte alls ta upp. Ibland är de, tycks det, relativt lätta att avgöra — åtminstone anser sig många bedömare kunna göra det — ibland är ovissheten om vart en viss åtgärd skulle ha lett så ogenomtränglig, att även de mest självsäkra aktörerna blir tveksamma. Ense tycks man vara om att Churchill i åtskilliga fall tog riktiga och kloka initiativ, i andra fall var äventyrlig, ovederhäftig, fantastisk i sina planer och resonemang.

När det gäller Churchills allmänna hållning till och infly-tande på sin omgivning är läget enklare och klarare. Hans iver och vitalitet var en omätlig tillgång. En av hans närmas-

te vänner och medarbetare, Oliver Lyttelton (lord Chandos) har givit en karaktäristik, som inte jävas av någon annan beskrivning. "Han spred kring sig värme och färg, och när han talade var det som om rampluset i en mörk teater plötsligt tändes." Han ingav tillförsikt och optimism och i svåra lägen en festlig överlägsenhet inför olyckan: "Courage, mon ami, le diable est mort." Man kände sig, även ämbetsmännen under den ledande gruppen, uppleva ett stort äventyr och samtidigt strida för ett stort mål. Men Churchill irriterade också på många sätt sina medarbetare. Hans vana att ingripa i allting var tidskrävande och trötande. Han var inte sällan taktlös och besvärlig — kunde inte namnen på sekreterare, var grovt ironisk mot personer i andras närvaro, var direkt oförskämnd mot folk, vilkas underläge hindrade dem att svara. För kollegerna var hans pratsamhet, ibland förgylld av kvickhet och precision, ibland fläckad av löslighet, bisarrerier, våldsamt och om-tuggningar, kanske det värsta. Han var känd som monologman i sällskapslivet — "antingen sitter jag i dyster tystnad eller pratar jag kull hela middagssällskapet", sade han själv men den "dystra tystnaden" varade högst till det första glaset — och från tidigare ministärer, men med åldern och den höga ställningen släppte de små hämningar som fanns. En notis i Halifax' dagbok från ett kabinettsammanträde den 27 maj 1940 synes belysande både för honom själv och Churchill: "Vi hade en lång och ganska förvirrad diskussion... Jag tyckte Churchill pratade den värsta smörja, likaså Greenwood, och efter att ha stått ut med det en stund, sade jag precis vad jag tänkte om dem och tillade, att om de verkligen menade vad de sade och det gällde att handla, måste vi skiljas åt. Winston blev förvånad och gripen och då jag upprepade vad jag sagt ute i trädgården, var han full av ursäkter och tillgivenhet." Churchills förmåga av självironi och dåligt samvete i det lilla formatet var, jämte bristen på långsinthet efter ett gräl, i många fall avväpnande.

Som talare i underhuset och i radio gav Churchill under dessa år inspiration till England och världen. Hans förmåga att än i majestätiskt framskridande formuleringar, än i bitt-

ra utfall och lekfulla fraser, uttrycka förakt, hån, trots och förtröstan, framför allt vilja att segra, visshet om segern och överlägsenhet inför händelserna var hans största insats som krigsledare. Denna talekonst har beskrivits och analyserats av många, bäst enligt min mening av filosofiprofessorn Isaiah Berlin ("Mr Churchill in 1940").

Det bärande i denna retorik var stolthet över att vara en handlande och stridande människa och framför allt en brittisk patriotism, vävd av traditioner, tankeförbindelser och sinnesintryck; ingen har som Churchill kunnat bjuda på dessa primitiva och mäktiga brygder av vördnad för drottningar och anfäder, statsmän och soldater i det förflutna, rörelse vid säckpipornas låt och galoppernas smatter, oreflektad eller pragmatisk tro på enkla värderingar. Det är ofta något ålderdomligt över liknelser och associationer, det samtida England stimuleras med England sedan århundraden — framtidsvyerna är knappa, föga utförda, visar att Churchill inte tänkte konkret på vad man skulle göra i den inre politiken efter kriget.

Därmed är redan antytt att Churchill ständigt såg nuet ur historiens synvinkel. Saken kan också uttryckas så att han eggade till mod och tillit under hänvisning till vad man en gång uträttat och till framtidens dom. Det är ett gammalt grepp att i krig och kriser stärka viljan genom att tala om det förflutnas bragder och den ära som väntar segerrarna. Perikles och Cicero eldade sina landsmän med dessa medel, Napoleon erinrade vid Pyramiderna sina soldater om att "fyrtio århundraden blicka ner på Eder". Ett lysande uttryck för tanken att de som "denna dag" visar sig värdiga blir hjältar för livet är några Shakespearerader, som Churchill såvitt jag vet aldrig citerade, antagligen därför att han ansåg dem alltför välkända. Henrik V talar till trupperna före slaget vid Azincourt:

He which hath no stomach to this fight,
Let him depart; his passport shall be made.
And crowns for convoy put into his purse.
We would not die in that man's company,
That fears his fellowship to die with us,

This day is called the feast of Crispian.
 He that outlives this day, and comes safe home,
 Will stand a tip-toe when this day is named,
 And rouse him at the name of Crispian.
 He that shall see this day, and live old age,
 Will yearly on the vigil feast his neighbours,
 And say, to-morrow is Saint Crispian.
 Then will he strip his sleeve, and show his scars,
 And say, these wounds I had on Crispin's day.
 Old men forget: yet all shall be forgot,
 But he'll remember, with advantages,
 What feats he did that day. Then shall our names,
 Familiar in their mouths as household words,
 Harry the King, Bedford and Exeter,
 Warwick and Talbot, Salisbury and Gloucester,
 Be in their flowing cups freshly remembered.
 This story shall the good man teach his son;
 And Crispin Crispian shall ne'er go by,
 From this day to the ending of the world,
 But we in it shall be remembered;
 We few, we happy few, we band of brothers.
 For he to-day that sheds his blood with me
 Shall be my brother; be he ne'er so vile,
 This day shall gentle his condition.
 And gentlemen i England, now a-bed,
 Shall think themselves accursed they were not here;
 And hold their manhoods cheap, whiles any speaks
 That fought with us upon Saint Crispin's day.

Men denna appell, denna metod att exaltera, drev Churchill kanske starkare än någon annan gjort det. Den eggelse som serverades var inte bara en häntydan på vad tidigare generationer gjort och löften om vad de levande skulle vinna i ära genom uthållighet, offer och mod. Den innebar, att hela kriget, alla de långa åren, sattes in som ett storverk i historien. Det gällde inte att uppnå blott en seger för dagens England och heder för de segrande, utan att inför en avlägsen framtid vara värdig segerkransen och äreminnet. Om tusen år skulle man tala om krigsåren som det engelska folkets "finest hour", som krönet av en storhet genom årtusenden. Man har känslan av att Churchill själv på ett extremt, nästan abnormt sätt upplevde denna historiska il-

lusionism. Visst var det ett stycke teater med i framträdandet. Men då Churchill skrev sina tal — alla de stora talen var skrivna — måste han ha upplevt denna sammansmältning av förflutet, närvarande och tillkommande, som nästan utgör ett hopp ur tiden in i evigheten. Han — och hans större avbild England — stred inte för dagen utan för framtiden och inte för vad framtiden skulle ge dem som levande människor utan för vad den skulle skriva om dem. Hans retorik formades för att kunna läsas, då alla dessa händelser blivit historia, måhända i tro, att den skulle bli det enda som historien skulle bevara från denna tid. En gång skulle en ny Churchill skriva om Churchill, liksom han själv skrivit om Marlborough — liksom Homeros och Odysseus gjort folk och tider odödliga. Konstnären, idealisten och illusionisten Churchill ger åt retoriken ett drag av överklighet liksom av upphöjdhet och serenitet.

Här var Churchill ovanlig, om också inte enastående. Liknande stämninglägen, eller i varje fall så ytterligtgående uttryck för sådana stämninglägen, finns inte hos krigsledare som Clemenceau, Lloyd George, Woodrow Wilson eller Franklin Roosevelt. Den enda som i detta hänseende starkt erinrar om Churchill är de Gaulle: hos honom möter samma sublimes överlägsenhetskänsla genom sammansmältning av Nuet och Historien. Men de Gaulle har mera distans, mera kyla, större högmood, han förblir alltid "fursten", "konungen i landsflykt", han tycks klappa både nuet och historien på axeln. Hos Churchill är naiviteten, iveren, värmen tillräckligt starka för att prestationen, konststycket eller illusionen skall te sig trovärdiga och naturligt mänskliga.

Churchill sade sig vara Englands röst under andra världskriget, inte lejonet men väl lejonets rytande. Det var fel, skriver Aneurin Bevan i sin briljanta, en aning giftiga teckning av Churchill. I själva verket uttalade Churchill inte vad folk i allmänhet kände, inte heller talade han om vad som hände. "Hans största insats var att övertala folk att inte se fakta i ögonen"; hans tal innehöll vad han ansåg, "att mannen på gatan borde känna i detta läge". Visst har Bevan rätt. Men hans egna ord antyder vad Churchills tal betydde. Genom hans rytande blev det brittiska lejonet litet

mera likt ett lejon — sådant vi tänker oss det — än det eljest skulle ha varit. Visslingen i mörkret lugnar, och rytandet skapar lejon.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Parlamentstryck, tidningar och tidskrifter har utnyttjats i av texten angiven omfattning. Svenska utrikesdepartementet har låtit mig ta del av rapporterna från London under de kritiska dagarna 1940. På hösten 1965 har min möjlighet att teckna en bakgrund till krisen ökat genom samtal med flera engelska politiker, särskilt Lord Attlee, Lord Boothby, Sir Alec Douglas-Home och mr George Russell Strauss; jag kan inte göra dem ansvariga för särskilda uppgifter i boken. Här noteras litteratur som mera direkt använts.

- Amery, L. S. MY POLITICAL LIFE. Volume Three (1955)
Annual Register
- Attlee, C. R. AS IT HAPPENED (1954)
- Earl of Avon THE EDEN MEMOIRS. THE RECKONING
(1965)
- Baldwin, A. W. MY FATHER: THE TRUE STORY (1955)
- Berlin, Isaiah MR CHURCHILL IN 1940 (1949)
- Blythe, Ronald THE AGE OF ILLUSION (1963)
- Bonham Carter, Violet WINSTON CHURCHILL AS I KNEW
HIM (1965)
- Lord Boothby MY YESTERDAY, YOUR TOMORROW (1962)
- Brome, Vincent ANEURIN BEVAN (1953)
CHURCHILL BY HIS CONTEMPORARIES (1965)
- Churchill, Winston S. GREAT CONTEMPORARIES 1937. Fon-
tana Books (1959)
- Churchill, Winston S. THE SECOND WORLD WAR. Volume I
—II (1948—1949)
- Collis, M. NANCY ASTOR (1949)
- Cooke, Colin THE LIFE OF RICHARD STAFFORD CRIPPS
(1957)
- Cooper, Duff (Viscount Norwich) OLD MEN FORGET (1953)
- Dalton, Hugh THE FATEFUL YEARS (1957)
- Dodds PARLIAMENTARY COMPANION (1940—1941)

- Feiling, Keith THE LIFE OF NEVILLE CHAMBERLAIN (1946)
- Gilbert, Martin and Gott, Richard THE APPEASERS (1963)
- Gärtner, Margarete BOTSCHAFTERIN DES GUTEN WILLENS (1955)
- Hagberg, Knut WINSTON CHURCHILL (1963)
- Earl of Halifax FULNESS OF DAYS (1957)
- Henderson, Neville FAILURE OF A MISSION (1949)
- THE HISTORY OF THE TIMES. THE 150TH ANNIVERSARY AND BEYOND. Part II (1952)
- Hyams, Edward THE NEW STATESMAN (1963)
- Jones, Thomas A DIARY WITH LETTERS 1931—1950 (1954)
— LLOYD GEORGE (1951)
- Kirkpatrick, Ivone THE INNER CIRCLE. MEMOIRS (1959)
- Lyttelton, Oliver (Viscount Chandos) THE MEMOIRS OF LORD CHANDOS (1962)
- McKenzie, Robert BRITISH POLITICAL PARTIES (1963)
- Macleod, Iain NEVILLE CHAMBERLAIN (1961)
- Mallaby, George FROM MY LEVEL (1965)
- Martin, Kingsley FATHER FIGURES (1966)
- Viscount Maugham AT THE END OF THE DAY (1954)
- Morrison, Herbert AN AUTOBIOGRAPHY (1960)
- Owen, Frank TEMPESTUOUS JOURNEY. LLOYD GEORGE, HIS LIFE AND TIMES (1954)
- Lord Reith, INTO THE WIND (1949)
- Rowse, A. L. ALL SOULS AND APPEASEMENT (1961)
- Sampson, Anthony ANATOMY OF BRITAIN (1962)
- Lord Simon RETROSPECT (1952)
- Somervell, D. C. STANLEY BALDWIN (1953)
- Spears, Edward ASSIGNMENT TO CATASTROPHE. Volume I (1954)
- Symons, Julian THE GENERAL STRIKE (1957)
- Taylor, A. J. P. ENGLISH HISTORY 1914—1945 (1965)
- Viscount Templewood (Samuel Hoare) NINE TROUBLED YEARS (1954)
- Lord Vansittart THE MIST PROCESSION (1958)
- Watkins, K. W. BRITAIN DIVIDED (1963)
- Watt, D. C. PERSONALITIES AND POLITICS (1965)
- Wheeler-Bennett, John W. MUNICH. PROLOGUE TO TRAGEDY (1948) — KING GEORGE VI (1958)
- Williams, Francis ERNEST BEVIN (1952) — A PATTERN OF RULERS (1965)

Wrench, John Evelyn GEOFFREY DAWSON AND OUR
TIMES (1955)

Young, G. M. STANLEY BALDWIN (1952)

Sedan min essay om Churchill blivit uppsatt i korrektur har framställningar kommit som något berör det av mig behandlade problemet. Jag vill kort nämna dessa aktstycken som, tror jag, inte ger anledning till någon ändring i min text. Lord Moran meddelar i sin skrift "Winston Churchill. Struggle for Survival 1940—65" att enligt Churchills uttalanden 1947 det särskilt skulle ha varit mr Brendan Bracken som uppmanat Churchill att tillgripa "tystnadsgreppet" vid det ryktbara sammanträdet mellan Chamberlain, Halifax och Churchill den 9 maj 1940. — I tidskriften Encounter april 1966 framhäver B. H. Liddle Hart i en uppsats om "Churchill in War" samma synpunkt som jag understrukt i mitt arbete: "It was the irony, or fatality, of history that Churchill should have gained his opportunity of supreme power as the result of a fiasco to which he had been the main contributor."

INNEHÅLL

Förspelet 1933—1940/5

Eftergiftspolitiken och Churchill/5

Churchill och "låtskriget"/36

Norgekampanjen, regeringen och Churchill/44

Den stora debatten/54

Premiärministern med adjutanter/57

Oppositionens angrepp/60

Konservativa mot regeringen/65

Konservativa för regeringen/74

Lloyd George/79

Churchill/83

Regeringsskiftet 1940/90

Omröstningen och reaktionerna/90

Regeringskrisen/103

Churchill premiärminister/125

Källor och litteratur/145

Herbert Tingsten När Churchill grep makten

Det är inte bara en kringsynt och energiskt genomförd undersökning av krisens uppkomst och förlopp utan också en med sedvanlig skärpa genomförd analys av eftergiftspolitikens ideologi. — — — Helt lysande är skildringen av den politiska atmosfären under 1930-talets England.

GHT

Ett mästestycke i sin art: inträngande och balanserad i analyserna, inte hårdare formulerad i slutsatserna än källmaterialet medger, serverad i en stilistiskt elegant epik, som lyckosamt växlar från det anekdotiska till det historiska dramats svepande sug.

Arbetet

Tingsten utreder detta laddade händelseförlopp med sedvanlig brio, suverän överblick över det ofta motsägelsefulla primärmaterialet — — — uppvisar hela registret av kritiskt beundrande skarpsyn och lyhördhet för mänskliga övertoner.

Svenska Dagbladet

... ett magnifikt Churchillporträtt
Expressen